

Національний науково-дослідний
інститут
українознавства
Відділ української етнології

Фігурний Ю. С.

***Особливості і
закономірності зародження,
формування українського
етносу від найдавніших часів
до середини XIV ст. на
теренах України: етнічні,
державотворчі і націєтворчі
процеси в українознавчому
вимірі***

Київ – 2010

УДК 908 (478)

ББК 63,5 (4 УКР)
Ф 65

Схвалено до друку на засіданні відділу української етнології ННДІУ
(протокол № 11 від 7.12.2010)

Рецензенти:

Баран В.Д. – член-кореспондент НАН України, професор, доктор історичних наук.

Борисенко В.К. – професор, доктор історичних наук.

Крисаченко В.С. – професор, доктор філософських наук.

Ятченко В.Ф. – професор, доктор філософських наук.

Ф 65 Фігурний Ю. С.

Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. – К., ННДІУ. – 2010. – 158 с.

У книзі аналізуються особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України, а також етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. Монографія була підготовлена в рамках науково-дослідної роботи «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі», що фінансується за рахунок державного бюджету. Її керівником є доктор філологічних наук, професор Кононенко П. П. Вона виконується в ННДІУ відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

Українознавча праця розрахована на учнів, вчителів, студентів, викладачів, аспірантів, науковців і всіх тих, хто цікавиться минулим, сьогоденням і майбуттям українського народу.

ББК 63,5 (4 УКР)
© Фігурний Ю. С. 2010
© ННДІУ, 2010.

Зміст

Вступ.....	4
Розділ 1. Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження.....	7
Розділ 2. Понятійний апарат наукового дослідження.....	14
Розділ 3. Основні концепції походження українського етносу.....	27
Розділ 4. Головні теорії утворення Києво-Руської держави в історіографічних українознавчих дослідженнях (XX – початок XXI ст.).....	55
Розділ 5. Проблема визначення етнічної приналежності Київської Русі.....	77
Розділ 6. Галицько-Волинська держава: виникнення, функціонування, занепад і ліквідація.....	89
Розділ 7. Внесок відділу української етнології ННДІУ щодо вивчення, зародження, формування, становлення і розвитку українського народу.....	105
Розділ 8. Перспективи подальшого дослідження минулого, сьогодення і майбуття України, українців і світового українства.....	112
Висновки.....	116
Список використаних джерел і літератури.....	118
Додаток: бібліографія наукових праць Ю. Фігурного (1995-2010).....	120
Інформація про монографію.....	149
Інформація про автора.....	150
Інформація про відділ української етнології ННДІУ.....	152

**Моїй ніжній, добрій і мудрій матері
Надії Опанасівні Довгань
з любов'ю і повагою
присвячую цю монографію**

Вступ

За весь час існування на планеті Земля Homo Sapiens (людини розумної), на ній мешкало, мешкає і буде мешкати дуже багато етнічних спільнот. Переважна більшість з них промайнула і згасла на цивілізаційному небосхилі як падаючі зірки, не залишивши нам на згадку навіть своєї назви і самоназви і лише в кращому випадку ми маємо від них у спадок поодинокі залишки матеріальної і духовної культур. І виключно незначна частина (меншість) із них – була, є і буде наріжним каменем зародження, формування, становлення і розвитку людської цивілізації. Саме тому нам дуже приємно відзначити, що український етнос входить до їх числа. Разом з тим, щоби досягнути і усвідомити важливе значення українців у світовому часопросторі та їх вагомий внесок у світовий цивілізаційний поступ, нам усім, а особливо вченим-українознавцям, треба послідовно і фахово досліджувати та вивчати минуле і сьогодення українського народу та прогнозувати його перспективи на майбутнє. З огляду на це видатні вітчизняні науковці Петро Кононенко і Тарас Кононенко наголошують: «Тому кожне покоління на питання: коли виник український етнос, яким був і є його зв'язок з нацією, державою та вселюдством; що він вносить у загальноосвітній розвиток цивілізації і культури – повинен знайти свою відповідь. Без цього ми не будемо господарям своєї долі»¹.

Безумовно, ми маємо знати і поважати власну історію, творити в напруженій і самовідданій праці сьогодення, закладаючи тим самим міцний фундамент нашого майбуття. Отже, актуальність цього

---

¹ .Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: генеза і перспективи. Історичний нарис. – Обухів, 2003. – С. 3.

дослідження полягає насамперед у професійному і неупередженому вивченні світового феномену українського етносу та його неперервного цивілізаційного розвитку. Для досягнення цієї мети ми будемо використовувати засадничі методи і принципи українознавства, як цілісної, комплексної та інтегративної системи знань про Україну, українців і світове українство у просторі й часі та української етнології як теоретичної науки, що передусім вивчає закономірності виникнення і розвитку українського народу, найважливіші концепції походження та його етнічну історію. Новизна праці визначається недостатнім висвітленням й опрацюванням цієї проблематики у вітчизняній науці. Об'єктом нашого дослідження є Україна, українці і світове українство упродовж усього їх часо-просторового розвитку. Предметом – особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на їх етнічних землях. Хронологічні межі дослідження охоплюють величезний часовий проміжок від V тис. до н. е. (період появи на українських теренах енеолітичної людності, представників т. зв. Трипільської археологічної культури) і до середини XIV ст., коли у 1349 р. остаточно припинила своє незалежне і суверенне існування Галицько-Волинська держава, як спадкоємиця Київської Русі. Географічні межі праці пов'язані передусім з територією незалежної України в її сучасних кордонах.

Ця монографія була підготовлена в межах виконання науково-дослідної роботи, як фінансується з державного бюджету «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі» (2010-2012 рр.). У ній буде реалізовано аналіз і висвітлення українознавчої моделі українського етносу в усій ретро і перспективі розвитку згідно з концентрами цілісної системи пізнання та взаємовпливу: «Україна – етнос», «Україна – природа», «Україна – мова», «Україна – культура», «Україна – нація (рід – плем'я, етнос) і держава», «Україна і світове українство в міжнародних відносинах і взаємозв'язках», «Україна, українство – ментальність, доля», «Україна –

історична місія», «Українознавство як наука про творення світових етно-національних ідентичностей».

Мета дослідження полягає в осягненні особливостей і закономірностей зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких наукових завдань: 1) проаналізувати стан наукової розробки теми, її джерельну базу та визначити теоретико-методологічну основу дослідження; 2) провести фаховий аналіз основних українознавчих і етнологічних понять, наголосивши при цьому на базових відмінностях між етнологією і етнографією (народознавством); 3) охарактеризувати основні концепції походження українського народу; 4) проаналізувати головні теорії утворення Київської Русі в історіографічних українознавчих дослідженнях (XX – початок XXI ст.); 5) з'ясувати етнічну приналежність Києво-Руської держави й визначити, хто має право претендувати на її спадок; 6) окреслити загальний розвиток Галицько-Волинської держави як спадкоємиці Київської Русі; 7) узагальнити внесок відділу української етнології ННДІУ щодо актуальної проблематики, присвяченої вивченню зародження, формування, становлення і розвитку українського етносу; 8) розглянути перспективи подальшого дослідження минулого, сьогодення і майбуття України, українців і світового українства як вченими-українознавцями, так і вітчизняними етнологами.

Розділ 1. Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження

Проведений нами аналіз останніх джерел, досліджень і публікацій, в яких було започатковано розв'язання даної проблеми і на які мав змогу опиратися автор, засвідчив, що заявлена ним проблематика потребує подальшого фахового вивчення. Ми назвемо лише деякі найважливіші, на наш погляд, праці, які торкаються цієї, без сумніву важливої, теми. Зокрема, це: Костомаров Н.Н. Исторические монографии и исследования. – СПб., 1872. – Т. I; Максимович М.А. Собрание починений. – К., 1880. – Т. III; Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – К., 1885; Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Львів, 1904. – Т. I.; Томашівський С. Українська історія. – Львів, 1919. Т. 1.; Багалій Д.І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. – Харків, 1928. Т. 1; Яворський М.І. Коротка історія України. – Харків, 1928; Шелухін С. Звідки походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції. – Прага, 1929; Крип'якевич І.П. Українське життя в давні часи. – Львів, 1933.– Ч. 1: Княжі часи; Гуслистий К.Г. Київська Русь // Молодий більшовик. – 1939. – Кн.. 5.– С. 127-133; Повесть временных лет. Часть 1. Текст и перевод. Подготовка текста Д.С. Лихачева. Перевод Д.С. Лихачева и Б.А. Адриановой – Перетц. – М., Л., 1950; Новгородская летопись старшего и младшего изводов / Под редакцией А.Н. Насонова. – М., Л., 1950; Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950; Пашуто В. Т. Героическая борьба русского народа за независимость (XIII в).– Москва, 1955; Софроненко К.А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв.– Москва, 1955 Генсьорський А.І. Галицько-Волинський літопис. Київ, 1961; Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись. – М., Л., 1962; Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. – М., Л., 1962; Брайчевський М.Ю. Коли і як виник Київ. – К., 1963; Брайчевський М.Ю. Походження Русі. – К., 1968; Изборник. Сборник

произведений литературы Древней Руси. – М., 1969; Петров В. Етногенез слов'ян. – К., 1972; Полонська Василенко Н. Історія України. – Мюнхен, 1972. – Т I (До половини XVII сторіччя); Котляр М.Ф. Данило Галицький. Київ, 1979; Рыбаков Б.А, Киевская Русь и другие княжества XII—XIII ст.– Москва, 1982; Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Київ, 1984; Толочко П.П. Древняя Русь. – К., 1987; Слово о полку Ігоревім.– Київ, 1987; Алексеев В.П. Историческая антропология и этногенез. – М., 1989; Літопис Руський (За Іпатіївським списком) // Переклад і коментарі Л. Махновця. – К., 1989; Макаруч С.А., Турій О.Ю. Український етнос (Історичний розвиток). – Львів, 1990; Повесть временних літ. – К., 1990; Костомаров Н.И, Князь Данило Галицкий // Исторические произведения. Автобиография. Киев, 1990; Києво-Печерський патерик. – К., 1991; Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М., 1991; Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Пам'ятка України. – 1991. – № 3; Ричка В. За літописним рядком (Історичні оповіді про Київську Русь). – К., 1991; Макаруч С.А. Український етнос (Виникнення та історичний розвиток). – К., 1992; Січинський В. Чужинці про Україну. – К., 1992; Петров В.П. Походження українського народу. – К., 1992; Толочко А.П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. – К., 1992; Заставний Ф.Д. Українські етнічні землі. – Львів., 1993; Субтельний О. Україна: історія. – К., 1993; Котляр М.Ф. Утворення Давньоруської держави. – К., 1993; Браїчевський М. Конспект історії України. – Київ, 1993; Історія України в особах. IX–XVIII ст. Київ, 1993; Залізняк Л.Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994; Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. – К., 1994; Кучінко М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині. Луцьк, 1994; Нельга О.В. Курс лекцій з етнології. – К., 1995; Іванченко Р.П. Київська Русь: початки української держави. – К., 1995; Кононенко П.П. Українознавство. – К., 1996; Кононенко П.П. “Свою Україну любіть...” – К., 1996; Залізняк Л.Л. Походження українського

народу. – К., 1996; Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996; Пономарьов А.П. Етнічність та етнічна історія України. – К., 1996; Толочко П. Київська Русь. – К., 1996; Моця О.П. Київська Русь: від язичництва до християнства. – К., 1996; Залізняк Л.Л. Від склавинів до української нації. – К., 1997; Онищенко І.Г. Етно- та націогенез в Україні (Етнополітичний аналіз). – К., 1997; Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). – К., 1997.– Т. 1; Обушний М. Етнос і нація: проблеми ідентичності. – К., 1998; Степико М. Буття етносу. Витоки, сучасність, перспективи. – К., 1998; Наулко В.І. Хто і від коли живе в Україні. – К., 1998; Тиводар М.П. Етнологія. – Ужгород, 1998; Толочко П.П., Толочко О.П. Київська Русь. – К., 1998; Залізняк Л.Л. Первісна історія України. – К., 1999; Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. – Львів, 1999; Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. – К., 1999; Коцур В.П., Коцур А.П. Історіографія історії України. – Чернівці, 1999; Етнічна історія давньої України. – К., 2000; Коцур А.П. Українська державність: історія та сучасність. – Чернівці, 2000; Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність. – К., 2001; Баран В.Д., Баран Я.В. Походження українського народу. – К., 2002; Етнос. Нація Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду. – К., 2002; Галицько-Волинський літопис XIII ст. – К., 2002; Карасевич А.О. Київська Русь. – К., 2002; Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: ґенеза і перспективи. – К., 2003; Прицак О. Походження Русі: Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія. – К., 2003.– Т. 2; Балушок В.Г. Етногенез українців. – К., 2004; Савчук Б. Українська етнологія. – Івано-Франківськ, 2004; Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі “спільної коліски”. – К., 2004; Залізняк Л.Л. Від склавинів до української нації. Видання друге, доповнене. – К., 2004; Ідзьо В. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність. Зародження і становлення християнства на території України.– Львів, 2004; Ідзьо В. Українська

держава в IX-XIII століттях. – Львів, 2004; Калакура Я.С. Українська історіографія. – К., 2004; Фігурний Ю.С. Історичні витоки українського лицарства. – К., 2004; Етнічна та етнокультурна історія України. У трьох томах. – К., 2005, Т.1. Книга друга; Баран В.Д., Баран Я.В. Історичні витоки українського народу. – К., 2005; Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм. – К.,2005; Кононенко П.П., Пономаренко А.Ю. Українознавство. – К., 2005; Яковенко Н.М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005; Юрій М.Ф. Етнологія. – К., 2006; Кононенко П.П. Українознавство. – К., 2006; Баран В.Д. Етногенез українського народу. – К., 2007; Баран В.Д. Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К., 2007; Українська етнологія. – К., 2007; Фігурний Ю.С. Дослідження відділом української етнології НДІУ МОН України в 1992-2006 рр. етнічної історії українського народу та етнонаціонального державотворчого процесу. – К., 2007; Наливайко С. Етнічна історія Давньої України. – К., 2007; Іванченко Р.П. Державницька ідея давньої Русі-України. – К., 2007; Моця О.П. Південна «Руська земля». – К., 2007; Магочій П. Історія України. – К., 2007; Макачук С.А. Етнічна історія України. – К., 2008; Українці у світовій цивілізації і культурі: колективна українознавча монографія. – К., 2008; Балушок В.Г. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія. – К., Біла Церква, 2008; Залізняк Л.Л. Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008; Фігурний Ю.С. Етнічні, національні та державотворчі процеси на Закарпатській Україні й участь у них інтегральних українських націоналістів (1938 – 1939). – К., 2008; Українознавство XXI ст.: виміри розвитку. – К., 2009; Панасюк Б.Я. Русь: нація і держава. – К., 2009.– Т 1-2; Фігурний Ю.С. Український етнос у просторі й часі: українознавче дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні. –К.:НДІУ.– 2009.– 520 с. тощо.

Попри всі вище перераховані праці проблеми дослідження української етнічної історії в контексті українознавства, на превеликий

жаль, поки що залишаються недостатньо вивченими та осмисленими і нагально потребують подальшого осягнення.

Монографія виконана в концептуальних межах українознавства, але разом з тим має полідисциплінарний характер, опираючись насамперед на методологію етнологічної науки, з урахуванням засадничих принципів суміжних з нею гуманітарних наук: історії, етнічної історії, етнопсихології, етнополітології, етносоціології, етнодемографії, етногеографії тощо. Вважаємо за необхідне наголосити, що у своїй українознавчій праці послуговувалися, головним чином, одним із ключових наукових методів – принципом історизму, себто об'єктивним і неупередженим осягненням особливостей і закономірностей зародження, формування, становлення і розвитку українського етносу.

Автор повністю погоджується зі знаним істориком-українознавцем Я. Калакурою, який наголошує: «Історизм пронизує всі розділи українознавства, включаючи як теоретичну частину, так і його методологічні засади. На підставі історичного підходу вдається предметно з'ясувати витоки українознавчих знань, процес їх приросту і збагачення, їх трансформацію в науку, тобто в систему знань, виявити внесок в його розвиток провідних українознавців, представників галузевих наук – істориків, філософів, правників, етнологів, філологів і т.д., наукових шкіл, інститутів. Історизм допомагає осмислити вплив конкретної епохи, її духовних цінностей і орієнтирів на розвиток українознавства, дати відповідь на питання, чому деякі стереотипи і міфологеми минулого продовжують побутувати в нашому суспільстві сьогодні. Історичний підхід застерігає як від «поліпшення», прикрашування минулого, так і від його очорнювання, паплюження. Сучасна наукова практика має справу з обома цими негативними і шкідливими явищами: фальшуванням української дійсності і міфотворчістю. На засадах історизму науково вирішується ще одна важлива проблема українознавства – співвідношення минулого і сучасного, чому особливо сприяє метод ретроспективи. Історизм надає

українознавству довершеності як наукової системи, підвищує його дидактичні можливості, викликає зростаючий інтерес до всіх його компонентів. І в цьому величезна заслуга розвитку історичної науки»¹.

Ще ми використовували у дослідженні порівняльно-історичний метод, а саме, коли намагалися фахово аналізувати і верифікувати основні концепції походження українського етносу, з'ясовували етнічну приналежність Київської Русі та порівнювали, хто з сучасних східноєвропейських народів (українці, росіяни, білоруси) має право претендувати на її величезне цивілізаційне надбання. Також методом порівняння виявляли загальне та особливе у розвитку українського етносу й професійно визначали причину цих подібностей і розбіжностей, ґрунтуючись при цьому на твердженні, що послідовний і поступальний розвиток людських етнічних спільнот має загальносвітові закономірності. Саме тому, залежно від конкретних науково-методологічних завдань ми застосовували переважно три види історичних порівнянь. А саме: історико-типологічне (вивчення етнічних явищ, що у процесі розвитку набули подібних ознак); історико-генетичне (дослідження етнічних процесів, які мають єдине генетичне коріння); історико-дифузійне (вивчення етнічних явищ, які набули схожих прикмет унаслідок різноманітних етнокультурних контактів). Також ми використовували типологічний метод, який, на наше тверде переконання, є одним із важливих універсальних засобів класифікації й упорядкування багатющого емпіричного матеріалу стосовно проблематики пов'язаної з цивілізаційним буттям українського етносу, що передбачає собою виявлення й ототожнення різноманітної сукупності однопорядкових явищ як певної цілісності, де ключовим і головно визначальним поняттям є тип. Ще ми користувалися структурно-функціональним методом, як дієвим і результативним способом аналізу етнічних, державотворчих і національних явищ,

---

¹ Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. – К., 2007. – С. 14.

подібних у своєму гомогенному розвитку до цілісної концептуальної системи, але при цьому треба відзначити, що базові елементарні структури, такі , наприклад, як український етнос, етногенез українців, українська нація, націогенез українського народу, вітчизняний етнонаціональний державотворчий процес тощо, які ми професійно досліджуємо, виконують лише свої певні функції всередині світоглядно-концептуальної парадигмальної системи, бо і вони, у свою чергу, цілковито задіюються для структур ще більш вищого порядку, таких як цивілізаційні етнічні спільноти, походження, розвиток і становлення людини розумної, політичні нації, світовий націогенез і націєдержавотворчий процес тощо. Також для фахового осмислення феномена українського етносу через призму етнології нами були додатково задіяні й інші загальнонаукові методи: спостереження, порівняння, узагальнення, абстрагування, формалізації, аналізу і синтезу. Отже, всі вище перераховані методи є вивіреними науковими способами досягнення поставленої нами мети, а саме: неупереджено проаналізувати особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України та вітчизняні етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі.

Розділ 2. Понятійний апарат наукового дослідження

Розпочинаючи професійний аналіз особливостей і закономірностей зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України, ми спочатку дамо визначення основним українознавчим і етнологічним поняттям, наголошуючи при цьому на засадничих відмінностях між етнологією і етнографією (народознавством), а потім уточнимо і розширимо понятійно-категоріальний апарат, що використовується для опанування заявленої нами проблематики.

По-перше, українознавство як цілісна, комплексна та інтегративна система наукових знань про Україну, українців і світове українство у просторі й часі завжди цікавилася і цікавиться проблемами дослідження українського етносу. Українознавство складається з таких головних центрів: Україна– етнос; Україна–природа; Україна–мова, Україна–нація, держава; Україна–культура; Україна–освіта; Україна–художня словесність; Україна–міжнародні відносини; Україна–ментальність, доля; Україна–досвід та уроки буття українського народу та Україна–історична місія. Як ми бачимо, світовий феномен українського народу, найважливіші закономірності, цивілізаційний досвід й уроки його етнотворення, матеріального й духовного життя, зародження, формування, становлення етнічної території України є пріоритетними й нагальними у дослідженнях і працях сучасних учених-українознавців. Саме тому Петро Кононенко – визнаний фундатор сучасного інтегративного українознавства і засновник Національного науково-дослідного інституту українознавства справедливо наголошує: “Завданням українознавства є не тільки відродження пам’яті історії, а й створення на ґрунті уроків минулого передумов для осмислення проблем сучасності та визначення перспектив і шляхів досягнення мети у майбутньому”¹.

---

¹ Кононенко П.П. Українознавство. – К., 2006.– С. 24.

По-друге, саме українська етнологія – як наука, що вивчає закономірності виникнення, функціонування і взаємодії різних етнічних спільнот на споконвічних землях України, а також найважливіші концептуальні проблеми походження українського народу, його місця серед інших народів та найвагомші цивілізаційні етапи формування, становлення й поступального розвитку українського етносу, фахово досліджує українську етнічну історію. Серед багатьох вчених існує думка, що етнологія та етнографія (народознавство) є двома тотожними назвами однієї й тієї ж самої науки. На наш погляд, якщо етнографію, за прямим значенням слова, вважають за науку описову, яка методом безпосереднього спостереження вивчає побут, матеріальну й духовну культуру народів, то етнологія є наука загальнотеоретична, яка, використовуючи порівняльно-історичний, типологічний та інші методи, намагається дослідити й проаналізувати концептуально-теоритичні проблеми етнічних спільнот у цивілізаційному часопросторовому розвитку. Щоправда вчений П. Одарченко вважає, що таке розмежування однак є умовним, бо етнографія не виключає теоретичних узагальнень, як і етнологія не може обійтися без опису. Зокрема він наголошує: “Етнографія в найширшому значенні вивчає проблеми походження народу, місце даного народу серед інших народів, історичні етапи формування етнографічного терену, фізичний і расовий тип людності”¹. Отже, П. Одарченко переконаний, що етнографія й етнологія – це одна й та сама наука про народ – народознавство. Ми з цією думкою категорично не погоджуємося і вважаємо, що це є дві різні науки. Хоча об’єкт вивчення в них спільний, і для етнології, і для етнографії – це етнос. Проте, вже предмет і методи в них суттєво відрізняються. Так, коли предметом вивчення в етнографії є матеріальна і духовна культура, побут і звичаї, то в етнології – це походження, становлення і розвиток етнічних спільнот. Щодо методів

---

¹ *Одарченко П.* Українознавчі спостереження й фрагменти. – К., 2002.– С. 71.

дослідження, то метод в етнографії – переважно описово-практичного характеру, а в етнології – світоглядно-теоретичного рівня. Отже, наявні досить кардинальні відмінності, тому розмежувавши завдання цих двох подібних, але все ж таки самостійних наук, науковці зможуть більш активно і плідно працювати у своїх генеральних напрямках.

По-третє, українська етнічна історія розглядає та характеризує найголовніші етапи формування, становлення й розвитку українського народу у його поступальному цивілізаційному часопросторовому русі й розвої. У добу панування радянського тоталітаризму на теренах України, історія поставала як наука, що вивчала в хронологічній послідовності конкретний розвиток людського суспільства та його закономірності. Вона базувалася на марксистсько-ленінській ідеології, головну свою увагу концентрувала на політичних, економічних і соціальних проблемах та майже зовсім ігноруючи етнічну проблематику, не кажучи вже про завжди дошкульне й тому небезпечне для комуністичних ідеологів національне питання. Тільки з відновленням незалежної Української держави у 1991р. українці нарешті отримали можливість досліджувати власну етнічну історію.

По-четверте, вивчаючи особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України та вітчизняні етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі, треба зразу ж визначитись з такими фундаментальними поняттями, як «етногенез», «народ», «етнос», «нація», «етнічні процеси», «українське етнонацієдержавотворення», «українська етнічна ідентичність», «українська національна ідентичність», «етнічна пам'ять», «національна пам'ять». Так, до першорядних термінів етнічної історії належить визначення «етногенез» (грецькою *ethnos* – народ, а *genesis* – походження). Вчений С.Макарчук вважає, що в цей термін різні автори вкладають неоднаковий зміст: так, одні інтерпретують його в дослівному розумінні – походження етносу, народу і прикладають лише до часу виокремлення етнічної спільноти до етапу її виразного

виділення, як окремої етнокультурної одиниці; інші ототожнюють дефініцію “етногенез” з поняттям “етнічна історія”, що, у свою чергу розглядає долю етносу від часу його зародження і до його можливого розпаду. Ми разом з науковцем С. Макарчуком дотримуємося першого розуміння визначення “етногенез”, розглядаючи його як такий, що може ототожнюватись лише з початковим етапом етнічної історії будь-якої етнічної спільноти¹.

Щодо терміну “народ”, то, на нашу думку, він має два головних значення. Перше – спільність людей, яка історично сформувалася на конкретній географічній території, об’єднана спільним етнічним походженням та історією, традиціями і звичаями, мовою, самосвідомістю, самоназвою, культурою тощо. Друге – соціально-політична спільнота людей, громадян однієї країни незалежно від їх етнічної приналежності. Наприклад – “народ України”, “народ Російської Федерації” та ін².

Ми також переконані, що дефініція “етнос” теж має два значення. Перше і, як вважає вчений М. Тиводар, центральне поняття в сучасній етнології, що означає форму існування людей розумних (*Homo Sapiens*), етнос – це стійка між поколіннями природно та історично сформована на певних територіях динамічна людська спільнота, що має власну самоназву і усвідомлює свою єдність, протиставляючи себе всім іншим аналогічним утворенням, і відрізняється від них стійкими і своєрідними рисами культури, способом життя, етнічними стереотипами. Тому науковець переконаний, що саме етноси є носіями таких цінностей, які потім відображаються і знаходять вираз у матеріальній культурі і побуті, духовному житті й мові, психічному складі й етнічних стереотипах, популяційно-антропологічних вимірах, політичній організації тощо, саме без них та без почуття спільного походження і спільної історії не існує

---

¹ *Макарчук С.А.* Етнічна історія України. – К., 2008. – С 23-24.

² *Фігурний Ю.С.* Український етнос – об’єкт українознавчих досліджень//Українці: світова нація перед викликами ХІІІст. – К., 2006. – С. 194-229. – С 198.

жоден етнос¹. Друге – це спільність людей, яка проживає на певній місцевості, має спільну етнічну історію, самобутню культуру, розвинену мову, своєрідний побут і звичаї, але не має власної держави. У своєму дослідженні ми будемо вживати визначення “етнос” у першому значенні.

На думку автора, термін “нація” означає найвищий етап розвитку людської спільноти (народу, етносу), коли вона здобуває державність, активно розбудовує власну державу, економіку, мову, культуру, практично реалізуючи свою національну ідею. Тим самим, наприклад, український народ створює національну державу, національний життєвий простір, національну культуру, національне військо, національну свідомість тощо. Проте, в сучасній Україні на початку ХХІ ст. всі ці дуже важливі націєдержавотворчі процеси перебувають у жалюгідному становищі. Правий вчений П. Кононенко, коли стверджує: “Стало очевидним, що Україна не тільки знесилена економічно, а й вражена страшною внутрішньою хворобою: денационалізація, втрата волі до самодостатнього життя, а тим самим і самореалізація та здійснення визначеної природою історичної місії”².

Щодо дефініції “етнічні процеси”, то ми хочемо знову надати слово етнологу й історику С. Макарчуку: “Дуже близьке до етногенезу поняття етнічні процеси. Воно відображає зміст трансформації, що відбувається з етносом упродовж його історії. Оскільки зміст тієї трансформації (етнічних процесів) у різних історичних та географічних умовах має відмінні тенденції та напрями, то залежно від того, в якому напрямі відбувається трансформація етносу, в етнічних процесах виділяють такі: - диференційні, коли під дією, наприклад, географічного фактору чи внутрішньополітичної боротьби або релігійного чинника окремий відносно єдиний етнос розпадається, диференціюється на два чи більше етносів (скажімо, у свій час слов’янство розпалося на окремі народи, так само романці, іранці, балти, германці та ін., а з тюрків

---

¹ *Тиводар М.* Етнологія. – Ужгород, 1998. – С 56-64.

² *Кононенко П.П.* “Свою Україну любіть...” – К., 1996. – С 3.

виділилися турки, татари, туркмени, узбеки, казахи, кумики, якути і гагаузи...); - конвергентні, коли так само під дією названих факторів, зокрема військово-політичних, культурних, релігійних, відбувається злиття кількох етносів у один¹. Так, наприклад, псково-новгородський східнослов'янський етнос був завойований, а потім безжалісно асимільований предками сучасних росіян під час збройної експансії Московської держави на північний захід за часів правління Івана III та Івана IV Грозного у XV–XVI ст.²

Щодо дефініції українське етнонацієдержавотворення, то ми її трактуємо як неперервний у часі й просторі поступальний розвиток українців від етносу (бездержавного народу) до нації (державницький народ), здобуття ним власної національної держави й послідовної розбудови головних її підвалин (національної економіки, національної еліти, національного війська, національної культури, національної освіти, національної науки, національної ідентичності, національного інформаційного простору, національної безпеки, політичної нації тощо) та перетворення українського народу у світову самодостатню ідентичність і всепланетарно-культурний феномен людської цивілізації. Стосовно її важливих складових, таких як етнічні, націєтворчі і державотворчі процеси в Україні, то це – послідовні зміни, що відбуваються з етносом упродовж його розвитку (етнічні процеси); комплексні трансформації, які відбуваються як закономірним порядком (еволюційним), так і стрибкоподібним (революційним) та сприяють утворенню нації, найвищої форми політичної структуралізації етносу та подальшого її розвитку й самоорганізації, які врешті-решт, мають призвести до появи української політичної нації та створення українського громадянського суспільства (націєтворчі процеси); сукупність послідовних політичних дій, як насильницьких, так і

---

¹ *Макарчук С.А.* Етнічна історія України. – К., 2008.– С. 24.

² *Фігурний Ю.С.* Ільменські слов'яни (словени, новгородські слов'яни)//Україна – Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних даних проблем українознавства. – К., 2006. – С. 95-96.

ненасильницьких, засобів спрямованих українцями на досягнення державного самовизначення й створення власної Української Самостійної Соборної Держави (державотворчі процеси). Під поняттям українська політична нація, ми розуміємо найвищу стадію соціоцивілізаційної зрілості українського народу, який не тільки має свою державу, але й долучив до її творення і розбудови представників інших етнічних спільнот, які мешкають в її межах (росіян, євреїв, поляків, румун, білорусів тощо), тим самим перетворивши їх на своїх спільників й однодумців.

Щодо поняття українська етнічна ідентичність – то це процес усвідомлення українцями своєї приналежності до українського етносу через ототожнення базових характерних чинників свого духовного світогляду і матеріального добробуту з численними ознаками й складниками української етнічної спільноти. Головними ознаками українського етносу є: спільність походження; мовна спільність, а саме функціонування в його середовищі рідної української мови; наявність власної споконвічної етнічної території; самобутня традиційна культура, у тому числі й її мілітарна складова; релігійний фактор: існування самосвідомості; етнічної, національної та історичної пам'яті; долі; самоназви; менталітету; стереотипів поведінки тощо. Сам термін етнічна ідентичність (англ. identity – тотожність, справжність, самобітність) – це сукупність специфічних рис і характеристик етнічної спільноти, які виокремлюють її з багатьох інших, які існували, існують чи будуть існувати в процесі цивілізаційного розвитку Homo Sapiens. Етнічна ідентичність формується в процесі соціалізації, шляхом вільного вибору особистістю якостей, умінь і цінностей, якими вона хотіла добре володіти. Українська етнічна ідентичність задовольняє потребу етнічних українців як самобутності й незалежності від членів інших етнічних спільнот, так і потребу в приналежності до суверенного українського народу. Культурна вага української етнічної ідентичності дуже вагома, тому що дає можливість самореалізації й самотворення індивідуума. При

цьому вона здобувається не тільки з народженням і вихованням з раннього дитинства в українському етнічному середовищі, а і шляхом особистих зусиль, коли українець, який виріс, наприклад, у російськомовному середовищі, вивчає українську мову і вільно користується нею як у побуті, так і на роботі, тим самим стверджуючи себе свідомим українцем.

Етнолог М. Юрій переконаний, що немає особистості позаетнічної, кожна людина як правило належить до тієї або іншої етнічної спільноти (хоча є і винятки). З перших хвилин свого життя у певному етнічному середовищі вона формується відповідно до установок і традицій цього оточення. Проблеми української етнічної ідентифікації не виникають в тієї людини, батьки якої належать до українського етносу та її життєвий шлях суголосний українській національній ідеї. Така особистість послідовно самовизначається з українською етнічною спільнотою, оскільки механізмом формування етнічних установок і стереотипів поведінки стає наслідування. Вона послуговується рідною мовою, оберігає культуру, традиції, етнічні й соціальні норми українського етнічного оточення. Отже, українська етнічна ідентичність такого українця розвивається гармонійно, не виступаючи в суперечливість ні з оточенням, ні з власним внутрішнім світом¹.

Термін українська національна ідентичність – це сукупність світоглядних ідей, поглядів, концепцій й уявлень стосовно засадничих інтересів української нації та пошуку дієвих засобів і шляхів їх забезпечення. Загалом, українська національна ідентичність є довготривалий і болючий процес розуміння українським народом своєї належності до європейської і світової української політичної нації шляхом усамостійнення і позбавлення колоніального комплексу меншовартості (малоросійства). Ми переконані, що поняття «етнос» характеризує, насамперед, етнічну спільність людей, яка проживає на

---

¹ Юрій М.Ф. Етнологія. – К., 2006.– С. 156-157.

певній місцевості, має спільну історію, культуру, мову, побут тощо, але немає власної держави (не отримала політичного самовизначення). Тоді, як термін «нація» означає найвищий етап розвитку людської етнічної спільноти (народу, етнос), коли вона здобуває державність, послідовно розбудовує власну національну державу, реалізуючи на практиці національну ідею (сутність якої полягає не в ефемерних вигадках, а у здатності будь-якого етносу стати нацією та мати, оберігати й розбудовувати свою державність). Так, з відновленням Української держави у 1991 р., українці поступально, але не завжди послідовно, створюють конкурентноздатну економіку, національне військо (Збройні Сили України), національну культуру, національний інформаційний простір, національну безпеку, національну освіту, національну науку, національну еліту, національну свідомість тощо.

Визнаний фахівець з цієї проблематики Е.Д. Сміт виокремлює такі визначальні чинники, які формують національну ідентичність: 1) спільна історична етнічна територія (батьківщина, рідний край); 2) спільні міфи та історична пам'ять; 3) спільна масова, громадянська культура; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх співвітчизників; 5) спільна економіка з безперешкодною можливістю пересування у межах національної держави¹. На наше переконання, українська національна ідентичність, насамперед, характеризується почуттям належності й відданості не тільки свідомого, а й пересічного українця власній самодостатній українській нації. Разом з тим, вона за своєю визначальною сутністю є багатовимірною та її ніколи не можна звести до єдиного, виокремленого елемента і хоча українська національна ідентичність тісно пов'язана з українською етнічною ідентичністю, проте ці поняття не тотожні. Так, загалом, етнічна ідентичність базується на рисах, притаманних певному етносу: спільність походження мови, культури, релігії, традиційних побутових звичаїв, етнічної, національної

---

¹ Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994. – С. 44.

та історичної пам'яті, менталітету, долі тощо. Тоді як національна ідентичність, у свою чергу, опирається на певну систему об'єктивних ознак – расових, культурних, політичних, державотворчих і психологічно-ментальних, а її підґрунтям є біологічні (антропологічні), лінгвістичні й культурно-конфесійні чинники.

Таким чином, зміст українська національна ідентичність полягає у складному переплетінні вроджених і набутих рис, міфологізованих уявлень і реальних образів, а основною є усвідомлений, раціональний вибір українського громадянина, який базується на національній свідомості, політичній волі, політичній культурі, громадянстві й громадянсько-патріотичній позиції.

Визначення етнічна пам'ять характеризує, насамперед, спроможність етнічних спільнот (етносів) відтворювати власне минуле у міфах, легендах, переказах, піснях (історичних, побутових, ліричних тощо), пареміях (прислів'ях і приказках), казках та у інших пам'ятках духовної, матеріальної народної культури. Загалом, це свідоме осягнення своєї багатовікової етнокультурної спадщини з метою передачі від старшого покоління до молодшого, його напрацювань та збереження цих здобутків для нащадків.

Якщо пам'ять взагалі, як індивідуальна властивість нервової системи Homo Sapiens є психологічним процесом, який полягає у запам'ятанні, закріпленні, збереженні й відтворенні в мозку людини того, що було в її минулому досвіді, то етнічна пам'ять є насамперед колективною здатністю етносів (народів) спочатку фіксувати, а згодом репродукувати (відновлювати) та осмислювати свою минувшину. Саме тому вона пронизується взаєминами сприйняття і засудження, задоволеності або ж розчаруванням тими чи іншими історичними подіями, процесами, фактами, тенденціями і проблемами. Завдячуючи етнічній пам'яті етнічні спільноти зберігають свій етнокультурний, етносоціальний, життєвий, мілітарний тощо досвід і в разі потреби користуються ним. А коли людство ще не мало писемності, то тільки етнічна пам'ять була

єдиним засобом збереження духовних і матеріальних надбань тогочасних етносів, їх історії, релігії, усної народної творчості. Багатотисячолітня історія людської цивілізації знає багато форм фіксації етнічної пам'яті. Це міфи, у тому числі й релігійні, народні перекази, легенди, пісні, паремії, казки тощо. В них етнічна пам'ять поступово виходить на рівень протоаналізу і протосинтезу, узагальнених висновків, які намагаються осмислити внутрішні зв'язки, закономірності та своєрідну специфіку загальноцивілізаційних етнічних процесів. Загалом, вона зачіпає емоційно-психологічну сферу народу та відновлює його минулий досвід на міфологічному, фольклорному та почасти на історичному рівні (тому що, на цьому шаблі розвитку людства, вже починає функціонувати пам'ять національна).

У народних звичаях, традиціях, обрядах і релігійних віруваннях, які супроводжують життєдіяльність етнічних спільнот з щорічною циклічністю, етнічна пам'ять відтворюється в образах сивої минувшини, що, врешті-решт, і віддзеркалюється на етнічному світогляді багатющим й оригінальним розмаїттям усної поетичної народної творчості (фольклору) та матеріалізується в пам'ятках матеріальної культури. Також, етнічна пам'ять є невід'ємним дієвим чинником етнічних діаспор, в тому числі й української, котра зберігає і розвиває духовну і матеріальну спадщину. Так, завдяки етнічній пам'яті зарубіжні українці зібрали, узагальнили і зберегли культурні здобутки бойків, буковинців, галичан, гуцулів, закарпатців, лемків, наддніпрянців, подолян, поліщуків тощо¹.

Щодо дефініції національна пам'ять – то це здатність національних спільнот (націй) оберігати і відтворювати інформацію за свою державну минувшину, тим самим піклуючись про власну національну ідентичність і державність. Загалом, національна пам'ять має багато подібних рис з пам'яттю етнічною й функціонує за досить подібними законами

---

¹ Бабенко О., Школьник В. Етнічна пам'ять // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 39.

розвитку. Разом з тим між ними є і суттєві відмінності, тому що, коли етнос – це людська спільнота (народ), яка мешкає на визначеній етнічній території, має спільне минуле, культуру, мову, звичаї, традиції і побут, але не має власної державності, то нація – це народ, який виборів і повсякчас розбудовує свою національну державу та національну економіку, культуру, безпеку, військо, освіту, науку, інформаційний простір тощо. Тоді як пам'ять етнічна за своєю сутністю є переважно емоційно-психологічною й превалює на міфологічному, фольклорному і частково на історичному рівнях розвитку людських спільнот. У свою чергу національна пам'ять більшою мірою є раціонально-науковою, ґрунтується на дослідженнях, документах, концепціях і теоріях та є домінуючою на сучасному етапі цивілізаційного розвитку Homo Sapiens. Без національної пам'яті важко успішно розбудовувати національні держави й творити нації як у минулому, так і у сьогоденні й у майбутті. На думку дослідника С. Стельмаха, особливий інтерес для науковців становить т. зв. «епоха націоналізму» в XIX ст., коли відбувалося конституювання національних держав у Європі, що було пов'язано з численними конфронтаціями між різними соціальними групами й верствами в межах кордонів однієї й тієї ж країни в ході розбудови там єдиної держави. Саме за таких форсмажорних обставин почали з'являтися всілякі інстанції та структури, які намагалися обґрунтувати й сформувані спільну для співвітчизників національну пам'ять. Так як процес становлення нації завжди потребував і потребує чітких і взаємоприйнятних ідентифікаційних символів як для всієї національної спільноти, так і для окремих її індивідуумів. Однак, оскільки в основі тогочасних національних концепцій лежала ідея винятковості, то становлення домінантних форм національної пам'яті було безпосередньо пов'язане із численними

відкритими (із залученням збройних сил чужоземних держав) і закритими (цілковито внутрішніми) суспільними конфліктами¹.

В Україні національна пам'ять розпочинає своє зародження в княжу добу, передусім в часи існування Києво-Руської держави та Галицько-Волинського королівства, формується в епоху козаччини (особливо треба відмітити роль у цьому процесі добу Хмельниччини), успішно розвивається у буремному ХХ ст. та остаточно утверджується з відновленням Української Самостійної Соборної Держави в 1991 р.

Таким чином, фахове використання українознавчої та етнологічної термінології дозволяє нам всебічно проаналізувати особливості та закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини ХІV ст. на теренах України,

---

¹ Стельмах С.П. Історія культур пам'яті // Енциклопедія історії України: в 5 т. – К., 2005.– Т. 3.– С. 601-602.

Розділ 3. Основні концепції походження українського етносу

Вивчаючи український етнос як один із важливих центрів українознавства, треба наголосити на стрижневому аспекті цієї проблеми, а саме – на етногенезі (походженні) українців. Чому ж вона нас так цікавить?

Петро Кононенко наголошує: "Розкриття українського етногенезу – це шлях до пізнання кожним свого органічного зв'язку з рідним народом, його природою, історією, мовою, культурою (а відтак – усвідомлення своєї як особистості, так і всезагальності, а також як своїх прав, так і обов'язків, як джерел, мотивів, так і наслідків формування та діяння), а тим самим з землею, вселюдством, космосом, адже як ми бачим, і український етнос є наслідком як індивідуально-субстанціального розвитку, так і багатоманітних впливів етносів Європи та Азії, що означає – їхнього соціального, духовного, психічного буття та культури. Це – найефективніший шлях до самопізнання та самореалізації, отже – до щастя"¹. Саме тому, коли ми вивчаємо етногенез українців, досліджуємо їхнє генетичне коріння в товщі тисячоліть, доводячи при цьому ідентичність цього процесу із загальноєвропейським, а значить, подібність загальносвітовим етнічно-формотворчим стандартам, тим самим ми будуємо міцне підґрунтя для становлення українця не як раба-малороса, чи хохла-кріпака, а як освіченого, волелюбного, заможного, впевненого в собі громадянина сучасної європейської держави Україна. Що було опорою аристократії в будь-якій країні і в будь-яку епоху?, – її родовід, її генеалогічне дерево. Ось тому і кожен народ, який претендує на суверенне місце в цивілізаційному історичному процесі, хоче, щоб його інтелектуальна еліта дослідила свої витoki і створила власну родовідну книжку – етногенез своєї нації. Це і є одним із наріжних каменів надійного підмурівка потужної політичної нації й держави.

---

¹ Кононенко П.П. Українознавство. – К., 1996. – С. 87.

Ґрунтуючись на цих засадничих позиціях, а саме, вагомості й актуальності осягнення проблеми походження та формування українського етносу, протягом ХХ ст. виникло багато концепцій і теорій, автори яких намагалися розв'язати це архіважливе питання. З цього приводу автор навчального посібника «Українська етнологія» Борис Савчук зазначає: «Значний вплив на такі наукові пошукування мали ідейна заангажованість, пануючі загальнотеоретичні постулати, громадський романтизм чи консерватизм та інші характерні для тієї чи іншої епохи ідеологічні явища. Серед безлічі теоретичних конструкцій можна вирізнити принаймні п'ять основних концепцій формування (етногенезу) українського народу. Це: автохтонна, трипільська, ранньослов'янська, киеворуська та пізньосередньовічна. Умовність такого поділу, з одного боку, зумовлюється численними модифікаціями названих концепцій, а з другого – всередині кожної з них існують різні варіанти і течії»¹. Ми погоджуємося з цією слушною думкою Б. Савчука, бо ж скільки людей – стільки думок, тим паче в середовищі науковців, де майже кожен себе вважає неординарною особистістю і креативним творцем оригінальних наукових парадигм і теорій.

Так, одним з перших, хто почав фахово вивчати проблему походження українського народу у відновленій Українській Самостійній Соборній Державі на початку 90-х рр. ХХ ст. був археолог Леонід Залізняк. У своїх перших етнологічних дослідженнях («Походження українського народу. – К., 1996»; «Від склавинів до української нації. – К., 1997»; «Первісна історія України. – К., 1999» та ін.) він (на той час, провідний науковий співробітник відділу етнології Інституту українознавства КУ імені Тараса Шевченка) виокремлює і аналізує чотири головні концепції етногенезу українців: пізньосередньовічна, киеворуська, ранньослов'янська і трипільська. На його думку, перша й остання є найбільш сумнівними. Зокрема він пише: "За

---

¹ Савчук Б. Українська етнологія. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 56-57.

пізньосередньовічною версією українці як етнос з'явилися не раніше XIV-XVI ст. внаслідок розбиття татарами єдиного давньоруського народу. Ця заідеологізована концепція відображає імперські претензії на історичну спадщину Київської Русі. В радянські часи вона базувалася на відомих тезах ЦК КПРС 1954 р. про святкування "возз'єднання" України з Росією. Виникає питання: як міг консолідуватися своєрідний її чисельний етнос саме в той час, коли його етнічні території були роздерті та поділені між різними агресивними сусідами (Польща, Литва, Угорщина, татари). Очевидно він формувався раніше, у більш сприятливий для цього час єдиної національної держави – Київської Русі¹. Через деякий час, а саме на початку XXI ст. шановний дослідник у своїх наступних етнологічних працях («Від склавинів до української нації. Видання друге, доповнене. – К., 2004»; «Україна в колі світових цивілізацій. – К., 2006»; «Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008» та ін.) дещо корегує й уточнює своє концептуальне бачення проблеми формування українського етносу. Тому знаний етнолог Л. Залізняк наголошує: «Існує три найпопулярніші концепції походження українців, які тепер відстоюються з різним успіхом науковцями, політиками, романтичними аматорами: трипільсько-арійська (3-2 тис. до н. е.), ранньосередньовічна (VI-VIII ст.), пізньосередньовічна (XVI-XV ст.). На нашу думку, перша й остання концепції є більше заполітизованими і слабше аргументованими з наукової точки зору»².

А у мережі Інтернет на веб-сайті «Вікіпедії» (українському домені всесвітньої електронної енциклопедії відкритого доступу) оприлюднюються такі основні погляди на цю проблему: 1) теорія «спокопвчності» – українці існують стільки, скільки взагалі існує людина сучасного типу, тобто від 30-40 тис. до 2-3 млн. років; 2) теорія

---

¹ Залізняк Л.Л. Походження українського народу. – 1996.– С. 3-4.

² Залізняк Л.Л. Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008.– С. 12.

автохтонності (М. Грушевський), згідно з якою етнічну основу українців складало населення пізнього палеоліту, яке проживало на території України, а росіяни і білоруси мали свою окрему етнічну основу і територію проживання; 3) теорію «єдиної колиски» (яка була загальноприйнятою в СРСР у 30-80-ті рр. XX ст.) – зародження і розвиток трьох близьких слов'янських народів з єдиної древньоруської народності; 4) теорія «незалежного розвитку окремих східнослов'янських народів», тобто українців, росіян, білорусів, яка набула поширення останнім часом¹. Загалом, як слушно зауважує Б. Савчук, є й інші теорії походження українського народу, що будуються на основі комбінації різних етнотворчих процесів, які відбувалися у певному часі на нашій території, а також на основі антропологічних ознак, що з'явилися внаслідок кровозмішування. На такій основі, наприклад, ще в кінці XIX ст. виникла «азійська теорія», прихильники якої коріння слов'ян-українців шукали серед скіфо-сарматських племен та інших численних кочових народів, що почергово перебували на території України².

Враховуючи обмежений формат нашого дослідження, ми стисло проаналізуємо лише деякі, найбільш аргументовані й обґрунтовані концепції етногенезу українського етносу. Розглянемо їх у певній хронологічній послідовності: трипільсько-арійська, ранньосередньовічна, киеворуська, пізньосередньовічна.

Перша версія походження українців – трипільсько-арійська (чи трипільська й арійська теорії україногенези). Так, трипільська концепція була започаткована наприкінці XIX – на початку XX ст. одним з перших дослідників трипільської культури (сучасна назва – археологічна енеолітична культура Трипілля-Кукутені чи трипільсько-кукутенська спільність, яка датується IV-III тис. до н. е.) Вікентієм Хвойкою, який вважав її носіїв предками слов'ян, виходячи з того, що хліборобсько-

---

¹ http://uk.wikipedia.org/wiki/Етногенез_українців.

² Савчук Б. Українська етнологія. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 60-61.

скотарські племена заселяли споконвічно слов'янські землі між Дністром і Дніпром, а в їхньому повсякденному побуті, заняттях, віруваннях спостерігається багато подібних рис, споріднених з традиційною, духовною і матеріальною культурою слов'ян. Основні засади трипільської теорії сформулював археолог Ярослав Пастернак. Зокрема, у своїй видатній науковій праці «Археологія України» він пише: «Для східних слов'ян, для українців, розвоевою етнічною базою були трипільські племена. Безперервний, органічний розвиток їхньої культури, що з ходом тисячоліть не раз змінювала свій матеріальний вияв, можна добре простежити через культуру чорнолісько-білогородівську ранньої залізної доби, хліборобську т. зв. «скитів-орачів» Геродота, розвиненої залізної доби та «полів поховань» римської доби аж до ранньослов'янських та княжих часів»¹. З цього приводу інший визначний український вчений Віктор Петрів наголошував: «Почнімо з Трипілля. Мова тодішньої людності нам невідома. Це примушує відмовитись від прямих етнічних визначень. Посилання на сталу осілість населення і безперервний розвиток землеробства в Наддніпров'ї від неоліту до згадуваних в літописі історичних слов'ян, як це робив Хвойка, не вирішує питання. Цього не досить, щоб називати трипільців далекими предками слов'ян і бачити в них найдавніших протослов'ян [тим паче пра-пра-праукраїнців; – Ю.Ф.]. Доводиться шукати інших шляхів і більш переконливої аргументації»².

А сучасний вітчизняний дослідник Леонід Залізняк зазначає: «Так звана Трипільська версія походження українців стверджує, що український етнос існував ще за часів трипільської археологічної культури, тобто 5-7 тис. років тому. В такому разі українська історія відразу стає винятком у загальноєвропейському історичному процесі, адже вік більшості народів помірної смуги Європи, які безпосередньо

---

¹ Пастернак Я. Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. – Торонто, 1961. – С. 539.

² Петров В.В. Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика. – К., 1972. – С. 203.

контактували з греко-римським світом, близько 1,5 тис. років. Прибічниками такої давності походження українців є, як правило, аматори, а не фахівці-науковці, адже фахівці розуміють неможливість коректно довести безперервність культурно-історичного розвитку на українських теренах від трипільської культури до відомих нам українців»¹.

Щодо арійської концепції етногенезу українців, то її прихильники переконані, що український етнос є прямим спадкоємцем прааріїв, себто індоєвропейців (однієї з найдавніших етновних спільнот Homo Sapiens), які у IV-III тис. до н. е. рушили з українських причорноморських степів на схід і десь, ймовірно, в середині II тис. до н. е. оволоділи землями Північної Індії та Ірану. Взагалі, трипільська й арійська версії українського етногенезу дуже між собою взаємопов'язані. Так, один із сучасних adeptів цих споріднених концепцій, особливо трипільської, археолог і міфотворець Юрій Шилов у своїх багаточисельних книгах, зокрема, й у праці «Праісторія Русі XX тис. до н. е. – I тис. н. е.» стверджує, що історія почалася в Аратті, державі, яка виникла в долині Дунаю вже в VII тис. до н. е., а між серединами VI-V тис. до н. е. її центр змістився в Дунайське-Дніпровське межиріччя, де став відомий згодом під умовною науковою назвою «археологічна культура Кукутені-Трипілля», й саме тут, головним чином на території сучасної Черкащини, традиція Арати проіснувала аж до часів Русі, до складу князівства Арсанія зі столицею Артою². Щодо взаємовідносин т. зв. «трипільців» і «арійців», то, на думку Ю. Шилова, перші стали для останніх духовними наставниками і культуртрегерами: «Таким чином, розвинений Аріан та його апофеоз можна ототожнювати з Оріяною – яка мала араттську основу, сполучену зі значними арійськими

---

¹ *Залізник Л.Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008. – С. 31.

² *Шилов Ю.О.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. – II тис. н.е. – К., 2002. – С. 11-12.

впливами. Сутність оріан-аріїв полягала не в етнічній, расовій чистоті – а в державотворчій тенденції (зорієнтованій на Арату, як на вищий взірець)¹.

У свою чергу, один із модерних і модних (його книги друкуються і передрукуюються багатотисячними накладами) промоутерів арійської теорії українського етногенезу науковець (доктор економічних наук, професор) і письменник Юрій Канигін у праці «Шлях аріїв» та в інших своїх книгах переносить т. зв. «арійські міфи» на українські терени, доводячи, голослівно і бездоказово, що людство саме з України отримало мову санскрит, писемність, землеробську культуру й інші вагомні здобутки цивілізації². Ґрунтуючись на цих псевдонаукових і пустопорожніх твердженнях, він пропагує ідею духовної вищості аріїв-орачів, але разом з тим Ю.М. Канигін іноді дискутує з цього приводу з Ю.А. Шиловим. Зокрема, Юрій Михайлович наголошує: «Україна звичайно, не є «прабатьківщиною аріїв», як дехто вважає [Шилов Ю. Прародина ариев: История, обряды и мифы. – К., 1995.– Ю.Ф.]. Арії вийшли з півночі, їхня прабатьківщина – «за хребтами Рифейськими». Вони прийшли на українські землі і започаткували тут першу цивілізацію людства – «орійську», хліборобську цивілізацію. Це питання потребує подальшого вивчення. Як виявляється, Трипілля було першою цивілізацією не тільки в генетичному, а й хронологічному плані. Уже 7 тисяч років тому в ареалі Дніпра-Дністра мали місце компактні поселення «Майданецького типу», була писемність – дві головні ознаки цивілізації. І вам українцям, про це потрібно знати, цим потрібно пишатись і докладати зусиль, щоб про це знав весь світ. Отже, арії заснували Трипілля, інші цивілізації після потопної епохи (Аркаїм,

---

¹ Там само.– С. 39.

² *Канигін Ю.М.* Шлях аріїв. Україна в духовній історії людства: Роман-есе. – К., 1997.– С. 88-102.

Андронівська культура, цивілізації в долині Гангу тощо). Важливо те, що всі вони були «хліборобські», пов'язані з обробітком (оранкою) землі»¹.

Таким чином, кандидат історичних наук, «народний академік» Ю. Шилов переконаний, що саме трипільська Арата була першою цивілізацією людини розумної і з часом сприяла культурному і економічному становленню арійської Аріани (Оріяни), тоді як доктор економічних наук, професор Ю. Канигін вважає, що навпаки – якраз арії стали фундаторами найпершої післяпотопної цивілізації – орійського Трипілля, яке невдовзі розповсюдило цивілізаційну естафету по величезних географічних обширах Євразії.

На противагу цим дослідникам, доктор історичних наук, фаховий археолог і етнолог Л. Залізняка стверджує: «Арії – один з багатьох етносів східної, індо-іранської гілки індоєвропейської сім'ї народів. Тому значно більший ступінь спорідненості з аріями мали скіфи або сармати, чия мова також належала до іранських. Нащадками арів можна вважати й інші народи східної індоєвропейців – таджиків та саків у Середній Азії, носіїв мови хінді та урду в Індії пустунів в Афганістані, персів в Ірані, аланів та осетинів на півдні Східної Європи та Кавказу тощо. Переважна більшість академічних учених визнає спорідненість згаданих народів з аріями, але вважає останніх своєрідним окремим народом... Отже, «арії» («арійці»), які так часто згадуються в аматорських версіях походження українців, – це інша гілка індоєвропейців, аніж та, до якої відносяться слов'яни... Трипільська та арійська версії походження українців є типовим прикладом історичної міфотворчості, бо надто погано аргументується науковими фактами. Вона є породженням, з одного боку, щирого патріотизму та зрозумілої недовіри до офіційної науки, а з іншого – постколоніального комплексу меншовартості й аматорства. Користь для України від цього суперпатріотичного, але псевдонаукового жанру сумнівна, а шкода –

---

¹ Там само.– С. 94.

очевидна. Окрім дезорієнтації громадськості, відбувається дискредитація української історичної науки»¹.

З цією позицією солідаризується видатний український вчений, археолог, етнолог, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України Володимир Баран, який скептично оцінює напрацювання й аргументацію прихильників трипільської та арійської концепції: «Їхнім авторам притаманна надмірна емоційність, проповідь винятковості та месіанства українців. Такі публікації не тільки вводять читача в оману, а й викликають настороженість і навіть вороже ставлення до української науки. Бо хто ж з наших близьких чи далеких європейських сусідів хоче бути нащадками меншовартісних предків. Тим паче, що загальновідомо (або має бути відомо), що з найдавніших часів європейські народи знаходились у взаємозв'язку та взаємозалежності, переживаючи ті самі, або подібні стадії соціально-економічного, культурного та етнічного розвитку. А можливо, нас навмисне втягують у безплідні дискусії про те, чиї предки давніші та кращі, щоб відвернути нашу увагу від розв'язання справді життєво важливих проблем нашого історичного буття?»².

Ми, у свою чергу, приєднуємося до думок провідних фахових вітчизняних вчених і вважаємо, що всі ці праці стають інтелектуальним наркотиком для громадян України. У той час як у державі майже щорічно відбуваються вибори і перевибори, політичні можновладці ніяк не можуть поділити повноважень і взаємопоборюють один одного, обезцінюється національна валюта – гривня, корупціонізм, клановість, злочинність як ракові пухлини знищують Україну, а екстенсивна економіка задихається від тісного енергетичного зашморгу, який неоліберальна Російська імперія справно накинула їй на горло і поступово стискає..., українців вкотре годують і заколихують гарними міфами і побрехеньками про їхню колишню велич і месіанство. Що ж,

---

¹ *Залізняк Л.Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008. – С. 29-32.

² *Баран В.Д., Баран Я.В.* Історичні витоки українського народу. – К., 2005. – С.5.

хай “маленькі українці” читають про неперевершену “трипільську цивілізацію”, насолоджуються її феноменальністю і геніальністю, перетворюючись з часом у людей, які живуть лише у віртуальному світі фантазмагористичного минулого, а у реальному сьогодні – це зомбі, які голосують за кого треба, не переймаючись лишніми роздумами. Ми повністю погоджуємося зі знаним вченим Л. Залізняка, який з цього приводу наголошує: “Усі ці квазіпатріотичні марення не тільки дезорієнтують українську громадськість, а й дискредитують нашу науку, як і країну в цілому, в очах цивілізованої Європи”¹.

Друга концепція етногенезу українського етносу – ранньосередньовічна. Біля її джерел перебували видатні українські вчені: Михайло Максимович, Микола Костомаров, Михайло Грушевський та інші. Зокрема, у своєму полемічному листуванні з М. Погодіним М. Максимович спростовує претензії росіян на етнічні українські терени та виняткове право великоросів на спадщину Київської Русі. М. Костомаров, у свою чергу, зазначав, що початок суттєвих відмінностей і поділ слов’ян на окремі народності розпочався ще у сиву давнину, при цьому він наголошував про неодночасність утворення українців (малоросіян) і росіян (великоросів). Він був переконаний, що в період удільно-вічового укладу, народна загальноруська стихія виступає на історичну арену в сукупності шести головних народностей, а саме: південноруської, сіверської, великоруської, білоруської, псковської і новгородської². Проте, справжнім фундатором ранньосередньовічної версії походження українського етносу безсумнівно став М. Грушевський. Зокрема він стверджував: «Порогом історичних часів для українського народу можемо прийняти IV вік по Хр., коли починаємо вже дещо знати спеціально про нього. Перед тим про наш нарід можемо говорити тільки

---

¹ Залізник Л.Л. Походження українців за даними сучасної етнології//Дзеркало тижня. - №24(653) 23 червня 2007р. – С. 22.

² Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования. – Спб., 1872. – Т. I. – С. 21.

як про частину слов'янської групи; його жите не можемо слідити в його еволюції, а тільки в культурних результатах тих довгих віків передісторичного жита. Порівняне язикознавство слідить їх по язиковому запасу, а пізніші історичні й археологічні дані допомагають контролювати його виводи і доповнюють в цілім ряді пунктів... Розселенне українсько-руських племен на своїй нинішній території припадає якраз на початки його історичного жита. Столітя безпосередно по сім розселенню приготовляють організацію Руської держави, що служить головним змістом першого періоду історичного жита українського народу»¹. Таким чином, М. Грушевський вважав, що вже з середини I тис. н. е., а якщо більш точніше – з IV ст. можна розпочинати хронологічний відлік існування як самодостатньої етнічної спільноти – українського народу та його безперервного етногенетичного розвитку від антів до модерних українців, саме тому, на його переконання, за часів Київської Русі вже існував і розвивався цілком сформований «український нарід».

Л. Залізник ось так оприлюднює її засадничі положення: «Найбільш переконливою і науково аргументованою, на мою думку, є ранньосередньовічна (ранньослов'янська) версія походження українців [VI-VIII ст. – Ю.Ф.]. Її прибічники вважають, що вік українського етносу становить близько 1500 років – стільки ж, скільки мають в середньому всі народи, сформовані в загальноєвропейському історичному процесі. Головним аргументом на користь цієї наукової концепції є безперервність етнічного, культурного та історичного розвитку на українських етнічних землях з середини I тис. н. е. до нашого часу. Це відповідає загальним закономірностям етногенезу в помірній смузі Європи. Саме в середині I тис. зароджується переважна більшість європейських етносів, чії землі лежали вздовж північного кордону Римської імперії, яка визначально вплинула на європейську цивілізацію

---

¹ *Грушевський М.* Історія України-Руси. Том I. До початку XI віка. – Нью-Йорк, 1954. – С. 19.

у ранньому середньовіччі. Після великого переселення народів та падіння Риму в V ст. ситуація в Європі стабілізувалася. Тому саме з цього часу простежується безперервний розвиток не лише українців, але й інших народів, розташованих у зоні безпосереднього впливу Римської імперії – французів, іспанців, англійців, німців, румунів, чехів, поляків»¹.

Чому саме середина I тис. стала тим визначальним часовим рубежем, від якого розпочинає свій відлік модерна європейська етнічна історія, в тому числі й українська? Тому, що якраз тоді розпочалося т. зв. Велике переселення народів – величезні геополітичні міграції та масові вторгнення войовничих народів на терени Римської імперії, які відбувалися в Європі у IV-VII ст. і були спричинені розпадом родоплемінного ладу народів, які перебували на своєрідній стадії суспільного розвитку (т. зв. «військової демократії»). Весь цей процес супроводжувався збільшенням чисельності та фахового зростання військових дружин та прагнення воєнної аристократії на чолі зі своїми ватажками до захоплення нових земель і військової здобичі, швидкий приріст населення (т. зв. «демографічний вибух»), який при екстенсивному характері ведення господарства збільшував потребу у наукових пасовиськах і орних землях. Поштовхом до нього стали масова навала гунів, які близько 370 р., переправившись через Волгу, вторглися у Північне Причорномор'я, а сама доба Великого переселення народів починається у 375 р, коли гуни разом з аланами, які до них приєдналися, вщент розбили готів (т. зв. «державу Германаріха»), тим самим підкоривши більшу частину остготів та інші народи, у тому числі й антів. У 410 р. вестготи під керівництвом Аларіха I захопили Вічне місто – столицю колись могутньої Римської імперії, а невдовзі на європейських теренах постала ціла низка т. зв. «варварських королівств» – Тулузьке, Бургундське, Франкське та ін.

---

¹ *Залізник Л.Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008. – С. 33.

Врешті-решт, у 476 р. ватажок скирів Одоакр скинув останнього малолітнього імператора Західної Римської імперії Ромула Августа. Завершальний етап Великого переселення народів належить до VI-VII ст. і тісно пов'язаний зі слов'янською колонізацією Подунав'я та Балкан, де згодом виникли нові державні утворення слов'ян – Болгарія, Хорватія, Сербія, Велика Моравія. Отже, Велике переселення народів кардинально змінило тогочасну етнічну, геостратегічну і геополітичну карту Європи, призвело до знищення Західної Римської імперії, пришвидшило реформування й оновлення Східної Римської імперії (Візантії) та започаткувало процеси зародження і формування багаточисельних європейських народів, зокрема, й українців та їх державних утворень¹.

З цього ж приводу В. Баран наголошує: «Історичне значення Великого переселення народів, що охопило і слов'янський світ, полягає в тому, що воно започаткувало поділ слов'ян на ті етнічні групи, які створили основу для формування сучасних слов'янських народів... Виходячи з археологічних джерел, склавини та анти, представлені Празько-Корчацькою та Пеньківською культурами, стали предками українського народу»².

З цією думкою солідаризується Л. Залізняк: «Велике переселення народів у IV-V ст. призвело до падіння Римської імперії та докорінних змін на етнополітичній карті Європи, в тому числі й України. У кінці V ст. на Волині чи Прикарпатті постала перша достовірно слов'янська етнічна спільнота, відома сучасним археологам під назвою празької культури, а тодішнім візантійським хроністам – як склавини...Південніше склавинів, у лісостепах між Прутом та Дінцем у V-VII ст. жили слов'янські племена антів (пеньківська культура). Північна їх частина злилася зі склавинами,

---

¹ Фігурний Ю.С. Український етнос у просторі й часі: українознавче дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні. –К.:ННДІУ.– 2009.– С. 358-359.

² Баран В.Д. Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К., 2007.– С. 30-31.

західна пішла на Балкани, а східна просунулася на північ у балтське середовище, на Десну та Верхній Дніпро. Тут у V-VII ст. постала балто-слов'янська колочинська спільнота. У VIII ст. під впливом нових переселенців з Київського Подніпров'я та Волині вона трансформувалася в літописні племена кривичів та радимичів – безпосередніх предків білорусів та далеких предків росіян... Тяглість етноісторичного розвитку на українських етнічних теренах між Середнім Дніпром і Карпатами від склавинів Волині V ст. через лука-райковецьку культуру до південних русичів IX-XIV ст. і далі до козацької України дає підстави поглибити коріння українського етносу до кінця V ст. до н. е.¹. Разом з тим провідні вітчизняні вчені, які фахово досліджують етногенез українців і є прихильниками ранньосередньовічної концепції походження українського етносу, дещо по-різному трактують деякі її положення. Так, В. Баран стверджує: «Таким чином, у VI-VII ст. на великій території від Дніпра до Одри існували чотири ранньосередньовічні слов'янські культури (Колочинська, Пеньківська, Празько-Корчацька, Дзедзіцька)... Слов'янська матеріальна культура в цей час зберігає свою внутрішню єдність. Вона проявляється в поховальному обряді, певних формах ліпного посуду, наявності заглиблених жител. Разом з тим, усі чотири групи ранньосередньовічних слов'янських пам'яток мають свою специфіку, яка дає змогу розглядати їх як окремі культури, що належали різним племінним групам слов'ян. Вони є джерелом для вивчення історичних процесів венедів, склавинів та антів... Усе це приводить до важливого принципового висновку щодо самотності розвитку кожної з груп слов'янських пам'яток. Вони не привнесені в готовому вигляді з одного регіону в інший. Результати археологічних досліджень доводять, що вже в V – на початку VI ст. існували синхронно чотири групи слов'янських пам'яток, які представляють окремі племінні об'єднання,

---

¹ *Залізняка Л.Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008. – С. 44-45.

причому кожне з них займає певну територію. Вони склалися після розгрому наприкінці IV ст. причорноморських готів гунами»¹.

У свою чергу Л. Залізник зауважує: «Отже, слов'яни V-IX ст. (корчацька, пеньківська, лука-райковецька археологічні культури) насправді були праукраїцями. Вважаю, що в історичній науці поняття «ранні слов'яни» є абстрактним і далеким від реальності, так само, як поняття «слов'яни» в етнології. Іншими словами, такого народу («ранні слов'яни» чи «слов'яни») ніколи не було, як не існувало іранського, германського чи романського «загального етносу», а існували окремі конкретні народи цих мовних груп. Наприклад, ніколи не існувало «германців взагалі», а були франки, готи, гепіди, вандала, так само не існувало «іранців взагалі», натомість були перси, скіфи, сармати, алани, осетини. Зауважимо, що згадану балто-слов'янську колочинську людність, яка жила на Верхньому Дніпрі в V-VII ст. не можна називати прабілорусами чи праросіянами. Це був лише той субстрат, який під впливом численних хвиль переселенців з праукраїнської Волині та Київщини лише у X-XI ст. трансформувався в прабілорусів та праросіян... Український етнос почав формуватися дещо раніше, а саме в V-VII ст. на теренах Північно-Західної України. Пояснюється це перш за все його близькістю до центрів античної цивілізації, впливи якої були потужним каталізатором культурно-історичних процесів у всій ранньосередньовічній Європі. Якщо колочинська культура перш ніж трансформуватися в білоруський та російський етноси зазнала значних зовнішніх впливів як від згаданих мігрантів з півдня, так і від автохтонних балтських та фінських племен, то людність празької та лука-райковецької культур Волині V-IX ст. розвивалася без суттєвого впливу зовнішнього етнокультурного фактора. Внаслідок її саморозвитку постав український етнос. Тобто слов'янські племена Північно-Західної України другої половини I тис. н. е. можна назвати

---

¹ Баран В.Д., Баран Я.В. Історичні витоки українського народу. – К., 2005.– С. 77,82.

праукраїнцями... Отже, слов'яногенез виглядає як відгалуження окремих слов'янських етносів від праукраїнського етнокультурного дерева, що з кінця V ст. розвивалося між Середнім Дніпром, Східними Карпатами та Прип'яттю»¹.

Таким чином, ранньосередньовічну концепцію походження українського етносу багато сучасних вітчизняних науковців вважає найбільш аргументованою і прийнятною. На її користь свідчить як просторовий чинник, а саме те, що ймовірна слов'янська прабатьківщина частково збігається з осердям українських етнічних земель (Волинь, Київщина, Прикарпаття, Поділ), так і часовий фактор – тому що саме з середини I тис. н. е. можна фахово простежити безперервність етнотворчих процесів на теренах України аж до початку III тис.

Третя концепція етногенезу українського народу – києворуська (давньоруська). Її фундатором і репрезентантом є кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Українського етнологічного центру ІМФЕ імені М. Рильського НАН України Василь Балужок. У багатьох своїх публікаціях, особливо у монографіях «Етногенез українців» (2004) і «Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія» (2008) він послідовно досліджує тему походження українського етносу, в тому числі об'єктивні причини, передумови виникнення, механізми формування, основні етапи його становлення та завершення україногенезу. На його думку, дві існуючі на сьогодні контроверсійні версії походження українців – патріотична (до неї В. Балужок відносить, і трипільську, і ранньосередньовічну) й антиукраїнська (пізньосередньовічна), однаково далекі від дійсного стану речей і зумовлені вони винятково політико-ідеологічними чинниками. Саме тому вчений переконаний: «Актуальність вивчення етногенезу українців підсилюється тим, що й досі українська наука не

---

¹ *Залізняка Л.Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008. – С. 45-47

створила базованої на фактах задовільної версії походження українського народу. Ми маємо лише напрацювання вчених кінця XIX – початку XX ст., деякі наукові досягнення другої половини XX ст., а також кілька патріотичних, проте бездоказових варіантів версії походження українського етносу, а паралельно – модифіковану відповідно до нових умов, переважно за рахунок введення нових термінів, радянську концепцію «спільної колиски». Практично не виявленими лишаються причини, що зумовили появу українського етносу, не встановлено, коли ж конкретно починається етногенез власне українців, не розкрито механізми етногенетичного процесу, що привели до появи на історичній арені українського народу. Так само не визначені етапи становлення українського етносу, а також чіткі ознаки, які б вказали на час, коли даний етнос уже можна вважати таким, що відбувся»¹.

В. Балушок стверджує, що етногенез будь-якого народу, зокрема й українського, протікає наступним чином: спочатку йде процес утворення етногенетичної ніші (під нею науковець розуміє локальний регіон ойкумени, який виділяється з-поміж інших аналогічних регіонів за своїми природно-географічними, а також соціокультурними характеристиками, і який, будучи об'єднаним єдиною мережею комунікацій, у тому числі інформаційних, утворює певну цілісність), потім виникнення внаслідок її дії відповідної етнічної культури, за допомогою якої дана людська популяція й пристосовується до умов цієї ніші, а через деякий час – формування під впливом даної етнокультури, а також системи інформаційних комунікацій, що об'єднують територію даної ніші, самосвідомості (з усіма її особливостями і рівнями, відзначеними вище), спільної для всіх членів даної спільності і відмінної від самосвідомостей сусідніх людських спільнот². Головні положення концепції В. Балушка: 1) із завершенням формування української етногенетичної ніші, що

---

¹ *Балушок В.Г.* Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія. – Біла церква, 2008.– С. 6.

² Там само.– С. 48-79.

припадає на рубіж третьої і четвертої чвертей I тисячоліття н. е., бере початок етногенез українців; 2) перед утворенням Київської Русі на території України формується протоукраїнська метаєтнічна спільність, що складається з окремих етносів племінного типу (співплемінностей полян, хорватів, тиверців, уличів, волинян; можливо, також дулібів і бужан, якщо це не попередні назви волинян; древляни, західні сіверяни та південні дреговичі до цієї спільноти входили, очевидно, лише частково; 3) утворення в кінці IX-X ст. Київської Русі, у межах якої було об'єднано кілька етногенетичних ніш (зокрема, українську й ті, що утворилися на територіях Росії й Білорусі), повернуло етногенетичний процес на теренах України в дещо іншому напрямку, а також певною мірою загальмувало його, оскільки протоукраїнська метаєтнічна спільність увійшла до складу метаєтнічної спільності більш високого порядку, що охопило все слов'янське населення Київської Русі (в СРСР її охрестили «давньоруською народністю»), проте розгортання удільної роздробленості в кінці XI-XII ст. знову «запускає» етногенетичний процес і приводить до формування на території України (як і Росії, Білорусі, а також інших, зокрема, європейських країн) цілого ряду земельно-територіальних етнічних спільнот (русь (кияни), чернігівці, галичани, володимирці (волинці), дрібна спільнота болохівців, а також периферійні – турівці та сіверяни), які виникають (з деякою корекцією) на основі давніх етнічних спільнот племінного типу, а їх сукупність визначити як українську метаєтнічну спільність, що існувала в XI – середині XII ст., тобто тоді існував не єдиний український, а кілька українських (з певною долею умовності) етносів, точнісінько як у більшості країн тогочасної Європи; 4) в останній чверті XII ст. на території Південної Русі знову складається етнополітична спільність у формі двох інтеграційних центрів – Галицько-Волинського і Чернігівського об'єднаних боротьбою за Київ, також у цей час формується загальнопівденноруська етнічна протоінтелігенція (верства книжників), яка формулює загальнопівденноруську етнічну

самосвідомість, а наслідком всіх цих процесів стало завершення в основному в кінці XII – на початку XIII ст. формування єдиного українського етносу в Південній Русі, що відповідала в той час нинішній Україні¹.

Розпочинаючи критичний аналіз т. зв. киеворуської (давньоруської) концепції В. Балушка, ми зразу ж хочемо наголосити на двох суттєвих, на наш погляд, факторах, які вплинули на її появу. Суб'єктивний – зрозуміле бажання будь-якого дослідника реалізувати себе як особистість, створити власну наукову школу, концепцію, гіпотезу тощо, тим самим увічивши своє ім'я та й навіть суто практично «краще бути першим хлопцем на селі, чим останнім у місті», тобто мати власну версію чого-небудь, ніж бути пересічним прихильником загальноновизнаних концепцій. Об'єктивний – з більшості сучасних вітчизняних дослідників, які займаються проблематикою походження українського етносу та його етнічної історії, етнолог-етнограф В. Балушок дійсно вирізняється т. зв. «академізмом» – знанням джерельної бази, літератури, теорії, методології, наукової термінології щодо досліджуваної ним теми. Особливо, коли читаєш: «слідом за етнологами московської етнологічної школи, ми визначаємо етнос як...»², так хочеться залякнути, розкрити рота й слухати, слухати шановного метра Василя Григоровича. Але, коли неупереджено прочитати фактаж і аргументацію В. Балушка, то враз спадає полуда з очей і разом з професійною аналітикою дослідник нам безсоромно намагається «впарити» і нав'язати догматичну радянську методологію стосовно етнічної проблематики, з якою він так щиро, нібито дискутує. До речі не було в СРСР етнологів і московської етнологічної школи, а були етнографи і московська етнографічна школа, а якщо для В. Балушка етнологія і етнографія – це одне і теж, то йому треба було

---

¹ Там само.– С. 281-282.

² Там само.– С. 37.

аргументувати свою позицію не одним абзацом в посиланні¹, а дещо докладніше, тим паче, якби у 1984 р. 30-річний Василь назвався би етнологом, то дуже швидко набув би статусу безробітного як мінімум, а як максимум – став би пацієнтом Глевахи (психлікарні). Се ля ві! Таке життя і всі ми мудрі заднім розумом, але поняття підмінити не треба, тим паче вченому, який претендує на те, щоби бути фаховим етнологом, і яким він є на нашу думку.

А тепер по суті питання – концепції В. Балушка. Ми переконані, що всі ці «етногенетичні ніші» «українська етногенетична ніша», «протоукраїнська метаєтнічна спільність», «українська метаєтнічна спільність», «загальнопівденноруська етнічна протоінтелігенція» тощо є лише суто формальним псевдонауковим «тюнінгом» за допомогою якого вчений намагається надати вагомість і новизну своїй нібито незалежній, оригінальній і науково верифікованій концепції походження українського етносу, яка насправді є лише дещо модернізованим варіантом, точніше декоративним оздобленням («тюнінгом») комуно-тоталітарної пізньосередньовічної теорії етногенезу росіян, українців, білорусів. У зв'язку з цим чомусь згадується анекдот про цей же «тюнінг», який колись розповів автору його науковий керівник Л. Залізник: «Питає якось верблюденя у батька. – Тату, а навіщо нам такі великі копита? – Той у відповідь – щоби безболісно ходити по пекучому піску, ми ж – кораблі пустелі! Проте, дитині не йметься. – Тату, а для чого у нас на спині такі великі горби? Батько повільно пережовуючи траву відповідає, – щоби тримати у них величезний запас води, коли ми місяцями подорожуємо поза її джерел, ми ж – кораблі пустелі! – Старий, я все зрозумів, але навіщо нам увесь цей тюнінг у київському зоопарку?» А справді, навіщо? Навіщо город городити, коли ж сам В. Балушок, характеризуючи праці «відомого археолога В. Барана» відкритим текстом пише: «Зроблені ним на основі власних

---

¹ Там само.– С. 39-40.

досліджень і підкріплені конкретним матеріалом висновки про те, що різні східнослов'янські народи сформувалися на базі різних племінних груп давніх слов'ян, для яких були властиві дуже значні етнокультурні відмінності, вважаємо одним з найвидатніших досягнень української науки у вивченні етногенезу українців»¹. А в іншому місці цієї ж праці, він стверджує, що патріотична версія, в тому числі і її ранньосередньовічний варіант (прихильником якої, без сумніву, є В. Баран – Ю.Ф.) далека від дійсного стану речей і зумовлена винятково політико-ідеологічними чинниками². Тому виникає логічне запитання, коли В. Балушок щирий, тоді, коли хвалить (прямо), чи критикує (опосередковано) того ж В. Барана? То де ж наукова істина, де правда? Сам же В. Балушок і відповідає на наше риторичне запитання: «А правда, як відомо, завжди знаходиться десь між крайнощами»³. Ось так!

За В. Балушком початок етногенезу українського народу припадає на рубіж третьої і четвертої чвертей I тисячоліття н. е., в перекладі на зрозумілу рідну мову – на VIII-IX ст., а саме, майже на час утворення Київської Русі. Тоді ж на території України формується протоукраїнська метаєтнічна спільність, що складається з т. зв. «літописних племен». Утворення Київської Русі в кінці IX-X ст. загальмувало, на думку дослідника, український етногенетичний процес, і лише розгортання удільної роздрібленості знову активує цей процес і призводить до створення української метаєтнічної спільності, що існувала в IX – сер. XII ст., і яка в собі нараховувала кілька українських етносів. Врешті-решт, їх взаємодія, а саме галичан і чернігівців, при посильній участі русі (киян) [наше вітання В. Барану, який не визнає існування русів – Ю.Ф.], волинців та ін. Завершилася в основному в кінці XII – на початку XIII ст. формуванням єдиного українського етносу⁴.

---

¹ Там само. – С. 45-46.

² Там само. – С. 4.

³ Там само. – С. 6.

⁴ Там само. – С. 281-282.

Отже, по-перше, В. Балушок розпочинає відлік етногенезу українців приблизно у середині VIII ст. (750-ті рр.) і завершує його на початку XIII ст. (1230-ті рр.), а разом цей процес нараховує майже п'ять століть (480 років). В принципі не погано, але недостатньо для того, щоби представити розмірений еволюційний розвиток українського етносу стрімким реактивним польотом. Все ж таки, за такий проміжок часу, не може повноцінно сформуватися будь-яка етнічна спільнота, зокрема українська, яка згодом успішно витримає багатомісячний період роз'єднаності і асиміляційних потуг панівних етносів (угорців, поляків, литовців, молдаван, росіян, румунів, мадяр, чехів тощо) та їх державних утворень. По-друге, якщо в XI – сер. XII за В. Балушком вже існувало кілька українських етносів, то той час, за який вони інтегрувалися в єдиний український народ (близько 100 років), є недостатнім, щоби зберегти його від подальшої дезінтеграції до попереднього стану, а якщо ще й врахувати фатальну роз'єднаність українців протягом XIII-XX ст., то мав у підсумку сформуватися не один український етнос, а декілька, як наприклад, румуни і молдавани. Проте, попри всі негаразди, пройшовши всі горнила випробувань, на початку XXI ст. ми маємо єдиний український народ (який, в свою чергу, має деякі гострі проблеми, як наприклад, існування т. зв. російськомовних українців, політико-деструктивна діяльність т. зв. «закарпатських русинів», тотальна асиміляція етнічних українців за межами України тощо) та декілька етнографічних його субетносів (бойки, гуцули, лемки). По-третє, якщо переважна більшість вітчизняних дослідників переконливо вважає Київську Русь – праукраїнською державою, яку консолідував не міфічний давньоруський етнос, а праукраїнці, як безпосередні предки сучасних українців, то, в свою чергу, В. Балушок не виявив у Давній Русі ні українців, ні давньоруську народність¹, а метаєтнічну спільність «більш високого порядку, що охоплювала все слов'янське населення

---

¹ Там само. – С. 6.

Київської Русі (в радянські часи її охрестили «давньоруською народністю»)»¹. Виникає знову логічне запитання, коли В. Балушок пише правду про давньоруську народність, коли заперечує її існування, чи коли стверджує, що вона була, тільки називає її іншим «мудр'яним» терміном? Так з ким Ви пане Балушок?

Таким чином, неупереджено проаналізувавши киеворуську (давньоруську) концепцію В. Балушка, ми прийшли до висновку, що її автор, вщент розкритикувавши за його класифікацією патріотичні концепції етногенезу українців (насамперед, трипільську і ранньосередньовічну) і проросійську версію (пізньосередньовічну), намагається створити своє власне бачення цих процесів – т. зв. киеворуську (давньоруську) гіпотезу. Проте, після прискіпливого аналізу, ця версія не витримує критики, тому що є не тільки механічним поєднанням ранньосередньовічної і пізньосередньовічної версій походження українського народу, а ще й здобутків і напрацювань т. зв. «московської етнологічної школи», і, врешті-решт, за всім цим нагромадженням фактів, теорій, аналітики та протиріч втрачається об'єктивність і починає домінувати суб'єктивність й упередженість В. Балушка.

Четверта концепція етногенезу українців – пізньосередньовічна. Її суть полягає у доведенні гіпотези, що в IX-XIII ст. існувала єдина давньоруська («древнерусская») народність, яка утворилася й розвинулася в часи Київської Русі на базі т. зв. східнослов'янських літописних племен, проте зі зникненням Давньої Русі з геополітичної карти світу, внаслідок монгольської агресії та анексії більшості її земель Польським королівством і Великим князівством Литовським, єдина давньоруська народність хоча і припинила своє існування, але стала тим спільним коренем, із якого в післямонгольські часи почали розвиватися три братні народи – російський, український і білоруський.

---

¹ Там само. – С. 281.

Щодо українців, то довготривалий процес виокремлення їх як самобутнього етносу розпочався у XII-XIII ст., а завершився лише не раніше XIV-XVI ст. Чому радянська заідеологізована історична наука так підтримувала цю концепцію? Тому що, комуністичні ідеологи планували створити нову «прогресивну» етнічну спільноту людей т. зв. «радянську», за своєю глибинною сутністю – комуноімперську, й для того шукали схожі прецеденти в минулому. Саме тому існування т. зв. «давньоруської народності», її розпад і наступне об'єднання спочатку в Московському царстві, потім у Російській імперії, й, врешті-решт, у СРСР трактувалося як прогресивне явище в ім'я утвердження тоталітарної імперії за допомогою покірних виконавців – радянських людей.

Витоки цієї концепції сягають ще часів Російської імперії, коли в другій половині XIX ст. представники великодержавницької школи стали трактувати у своїх працях малоросів (українців) як субетнос російського із незначними регіональними відмінностями від останнього, тим самим заперечуючи їх самобутність і неповторність. У середовищі науковців ця заідеологізована гіпотеза була знана як «теорія колбочки». Друге дихання вона отримала в радянські часи, спочатку в 30-х, а вже в 50-х рр. XX ст. ця теорія утвердилася остаточно як офіційно визнана в науці і суспільстві тогочасними комуністичними ідеологами. Цьому визнанню посприяла публікація в 1954 р. офіційного партійного документу «Тези ЦК КПРС до 300-річчя возз'єднання України з Росією», який призупинив будь-які наукові дослідження щодо давньоруської народності. Головним її творцем був В. Мавродін, який у низці своїх праць, зокрема у монографії «Образование древнерусского государства и формирование древнерусской народности». – М., 1971, обґрунтував основні положення цієї концепції. У другій половині XX ст. вона набула офіційної теорії етнонаціонального розвитку східнослов'янських народів (росіян, українців і білорусів), і саме на її фундаменті, опираючись на ідею інтернаціоналізації, комуно-радянська влада намагалася реалізувати на

практиці теорію створення єдиної історичної спільності людей – «радянський народ», що мав сформуватися шляхом злиття всіх соціалістичних націй. Після ліквідації СРСР, концепція давньоруської народності залишається панівною в академічних колах Російської Федерації і Білорусі та й в Україні вона має багатьох прихильників (П. Толочко, М. Котляр, О. Моця та ін.). У своїй монографії «Древняя Русь» у 1987 р. П. Толочко так характеризував давньоруську народність (цитуємо мовою оригіналу): «Древнерусская народность была настолько монолитным этническим образованием, что даже в условиях чужеземного господства – сначала монголо-татарских ханов, а затем литовских князей, польских и венгерских королей – в разных частях бывшей территории Древней Руси сохранялось очень много общего в языке, культуре, быте, обычаях, традициях. Восточнославянские народы – русский, украинский и белорусский, этнической основой которых явилась древнерусская народность, в одинаковой степени унаследовали черты блестящей культуры Древней Руси IX-XIII вв.»¹. В іншій своїй книзі «Київська Русь», але вже в суверенній Україні, у 1996 р. підсумовуючи етнічний розвиток Русі IX-XIII ст., він писав: «1. У межах державної території Київської Русі IX-XIII ст. склалася відносно єдина східнослов'янська спільність, яка продовжувала існувати навіть після розгрому Русі монголо-татарами. 2. Ядром цієї етнокультурної спільності була Русь у вузькому значенні цього слова, або «внутрішня Русь», згідно з термінологією іноземних джерел. 3. Народ, його держава і територія розселення мали єдину назву «Русь». Єдиною була і мова – руська, що надовго пережила Київську Русь, в умовах існування якої вона сформувалася»².

Отже, зникла з геополітичної карти світу держава – СРСР, відновила свою незалежність інша – Україна, а знаний вчений П. Толочко

---

¹ Толочко П.П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. – К., 1987.– С. 191.

² Толочко П. Київська Русь. – К., 1996.– С. 255.

залишився при своїх переконаннях, хоча і ніде правди діти, дещо їх підкорегувавши у зв'язку з політичними змінами, ймовірно, тому що – послідовний!

А тепер ми хочемо надати слово опонентам цієї концепції. Так, В. Баран наголошує: «Питання існування давньоруської народності не втрачає своєї актуальності й сьогодні. При цьому воно, як і раніше, несе політичне навантаження. Прихильники ідеї споконвічної єдності східних слов'ян і давньоруської народності нерідко підміняють поняття державно-політичного утворення поняттям етнічної єдності, хоч ці поняття можуть визначати і в цьому випадку визначають зовсім різні історичні процеси»¹.

А Л. Залізник додає: «Ще складнішими для прибічників теорії існування в Київській Русі єдиного давньоруського етносу виглядають проблеми, і що постають через неузгодженість їхніх поглядів на походження східних слов'ян (у т. ч. й українців) з універсальними принципами етнічного розвитку середньовічної Європи. Адже більшість великих етносів Європи в зоні впливу Римської імперії народилися після її розпаду в V-VII ст., а в IX-X ст. вони створили свої перші держави. Ця загальна схема підтверджує правоту М. Грушевського, який виводив походження українців з раннього Середньовіччя і вважав Київську Русь їх першою державою. Незрозуміло, чому українці мають бути винятком з правила і народитися не в ранньому (VI-IX ст.), а в пізньому (XIV-XV ст.) середньовіччі. Цікаво, як прибічники теорії пізньосередньовічного походження українців можуть пояснити, чому поляки народилися в VI-VII ст., а їхні східні сусіди українці лише в XV ст. ? Чим вони пояснюють, що згідно з їхньою теорією, етноісторичні процеси на західному березі річки Сян випереджали аналогічні процеси на протилежному березі на 700 р.? Пізньосередньовічна (XIV-XV ст.) версія походження українців суперечить засадничим принципам сучасної етнології щодо етнічної

---

¹ Баран В.Д. Київ, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К., 2007. – С. 50-51.

історії народів Європи, що є переконливим свідченням сумнівності головних постулатів офіційної радянської версії етногенезу українців, білорусів та росіян. За своєю суттю ця версія є черговою трансформацією російського історичного міфу, головною метою якого здавна було ідеологічне виправдання та обґрунтування імперської експансії»¹.

Отже, проаналізувавши основні положення пізньосередньовічної концепції походження українського етносу, всі аргументи її прихильників і опонентів, бачимо, що виводячи етногенез українців з т. зв. давньоруської народності (IX-XIII ст.), а тим більше з пізнього середньовіччя (XIV-XVI ст.), йдуть хибним шляхом – це не правомірно, бо цим самим повністю нехтується і заперчується колишній довготривалий процес його зародження, формування та й сам україногенез стає одним із унікальних євразійських феноменів.

Таким чином, неупереджено розглянувши найважливіші концепції походження українського народу, ми прийшли до висновку, що найбільш аргументованою серед них є ранньосередньовічна теорія. Головні її положення: 1) етногенез українців бере початок в середині I тис. н. е., а саме в кінці IV-V ст. як наслідок Великого переселення народів; 2) протягом VI-VIII ст. розпочинається тривалий процес зародження українського етносу на його етнічних землях, частина з яких була ймовірно слов'янською прабатьківщиною; 3) у IX ст. започатковується формування українського народу; 4) у X-XII ст. завершується й остаточно формується український етнос, але не в сучасному розумінні цього поняття (тогочасний українець (точніше праукраїнець) XII ст. і сучасний – дві великі різниці), а в етнологічному аспекті, тому що їх більш-менш об'єднують такі головні етновизначальні ознаки: спільність мови, наявність певної власної етнічної території, безперервність етнокультурного розвитку, подібність традиційної культури, існування

---

¹ *Залізняка Л.Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008. – С. 56-57.

етнічної тотожності, самосвідомості й самоідентифікації, присутність подібних ментальних, антропологічних і психофізичних ознак, наявність спільної історичної пам'яті тощо. Весь цей унікальний комплекс і призив, врешті-решт, до зародження, формування, становлення і розвитку українського етносу протягом кінця IV – початку XXI ст.

Розділ 4. Головні теорії утворення Києво-Руської держави в історіографічних українознавчих дослідженнях (XX – початок XXI ст.)

Києво-Руська держава (Київська Русь, Давня Русь) науково-історичні назви проукраїнського державного утворення, яке існувало на теренах Східної Європи з кінця IX і до початку 30-х років XII ст. В автентичних тогочасних наративних пам'ятках ця країна називалася «Русь», «Руська земля». На нашу думку, Київська Русь – це перша давньоукраїнська середньовічна держава. За своєю сутністю вона була ранньофеодальною імперією, яка утворилася в кінці IX ст., а саме в 882 р. (за літописом) і фактично розпалася на незалежні князівства в першій чверті XII ст., а точніше у 1132 р. Для України, українців і світового українства питання етнічної приналежності Києво-Руської імперії та її геополітичної, культурної, військової, економічної та юридичної спадщини не є формальність, а навпаки – завжди на часі. Тому що, викресливши з нашого минулого Руську землю, тим самим ми не тільки необґрунтовано передаємо її багатющій спадок росіянам, а і справді автоматично перетворюємося на меншовартісних братів-приймаків, які не мають ні гідної історії, ні власних державотворчих традицій, тому і козацька доба з переяславським гаслом «Навіки разом!» дуже добре вписується у цю малоросійську парадигму. І справа тут не в комплексах, уявних чи реальних, а в національній ідентичності українського народу та у фаховій спроможності і компетенції його наукової еліти – істориків, археологів, етнологів, лінгвістів, етнографів, філософів, географів, психологів тощо. Саме тому, фундатор модерного українознавства, доктор філологічних наук, професор, академік, лауреат Міжнародної премії імені Й.Г. Гердера, директор ННДІУ П. Кононенко наголошує: «Київська держава IX-XIV ст. була продуктом довготривалого історичного розвитку, становим хребтом тієї держави були кельти, скіфи, сармати, анти, а згодом – полянський рід-етнос, котрий об'єднав навколо себе суміжні слов'янські роди-племена; ті роди-племена

населляли величезні простори від Карпат до Сіверщини, Тмутаракані, Чорного моря, Дунаю, – але серед них і не могло бути «старшого брата», бо, по-перше, історично не існувало єдиного східнослов'янського племені, а по-друге – землі майбутнього Московського князівства (царства) почали колонізуватися Київською державою лише з XII ст., до того ж автохтонами тих земель були угро-фінські й татарські (нерідко – бездержавні) племена з відповідною їм мовою, релігією, соціально-економічною структурою, способом життя та ментальністю»¹.

Ми ніколи не осягнемо усієї цивілізаційної величі Русі, її потужного впливу на поступальний розвиток народів Східної Європи, загалом і українського, зокрема, якщо не дослідимо, коли, як, і за яких умов вона була утворена, які історичні передумови сприяли цьому тривалому в часі історичному процесі, які етнічні спільноти були в цьому задіяні першим номером, а хто опосередковано, і, врешті-решт, вирішення цих засадничих проблем надасть нам змогу створити фахову українознавчу концепцію утворення Київської Русі («Руської землі»).

Будь-яке державне утворення, коли з «речі в собі» перетворюється в «річ для всіх», зразу ж і намагається осмислити не тільки своє сьогодення, але і осягнути своє минуле, щоби зрозуміти, що їй може чекати у майбутньому. Без історичного структурування й усвідомлення своєї минувшини – ні правителі, ні аристократія, ні священнослужителі (тогочасна духовна і наукова еліта), ні, навіть пересічні мешканці цієї держави, не зможуть збагнути власної сутності. На нашу думку, саме неперервний процес пізнання і самопізнання кардинально розмежував не тільки людський і тваринний світ, але і Homo Sapiens (людину розумну) і Homo Habilis (людину умілу). Саме тому, ймовірний автор «Повісті временних літ» чернець Києво-Печерського монастиря, письменник Нестор (щодо нього як літописця у деяких науковців існують

---

¹ Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм. – К., 2005.– С. 58,59.

певні сумніви), оприлюднив у своєму літописі таке важливе (і для сучасників, і для нащадків) запитання: «...Звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля (держава) постала?»¹. Цим самим він першим фахово сформулював питання про виникнення і утворення Русі, на яке потім шукало адекватну відповідь безліч дослідників протягом багатьох століть. Проймає майже тисячоліття, а на це запитання так і немає остаточної відповіді. Недаремно, археолог, етнолог, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України В. Баран зазначає: «Наприкінці IX-X ст. племінний устрій на східнослов'янських землях поступово набирає державних обрисів. Виникнення Києво-Руської держави змінює етнокультурну ситуацію. У межах етнічного східнослов'янського простору з'являється новий норманський («варязький») компонент – варязькі дружини та їхні князі. Їхня присутність засвідчена писемними й археологічними джерелами. В історичній, археологічній, лінгвістичній літературі вже понад 200 років стоїть питання, за яких умов і ким була створена східнослов'янська держава – Київська Русь. Чи вона виникає внаслідок поступового еволюційного економічного й суспільного розвитку шляхом об'єднання вже існуючих на той час слов'янських племінних союзів, чи державність привнесена ззовні? Чи діяли обидва – внутрішній і зовнішній фактори? Як вони співвідносилися між собою? Коли і як на просторах східнослов'янської рівнини з'явився новий етнонім «русь»? Чи його утвердження в умовах східнослов'янської державности рівночасно означало утворення давньоруської народности, яка розпалася на окремі східнослов'янські народи після занепаду Київської держави? Чи білоруський, російський та український народи, як і західно- та південнослов'янські, а також більшість європейських народів сягають своїми витоками додержавних часів?»².

---

¹ Літопис Руський. – К., 1989.– С. 1.

² Баран В.Д. Київ, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К., 2007.– С. 43.

Проте, і сам автор цього літописного твору намагався знайти першоджерела Русі. Використовуючи місцевий фольклор і легенди, доступні йому книги і візантійські хроніки, він стверджує, що вже з 6360 року від створення світу (852 р. від народження Ісуса Христа) земля наша стала називатися – Руська земля. У рік 6367 (859) літописець фіксує появу войовничих варягів, які припливаючи за моря, брали данину з фіно-угорських племен – чуді, мері, весі та зі слов'янських – словен і кривичів, а у той же час хозари обклали даниною полян, сіверян і в'ятичів. Отже, ймовірно, за літописом ці терени були розподілені на дві сфери впливу – варягів і хозар. А вже під роком 6370 (862) літописець розповідає про початок кардинальних змін, які докорінно переформатували тогочасну геополітичну ситуацію. А саме, що тоді на півночі Руської землі розпочалося антиварязьке повстання, яке спочатку призвело до перемоги повсталих, але, врешті-решт, все завершилося міжусобицями і кровопролиттям серед самих переможців (словен, кривичів, чудь, весь, мері). Через те, вони змушені були відправити послів за море до варягів (русі) з проханням повернутися і правити ними, так як «земля наша велика і щедра, а порядку в ній нема, ось тому княжте і володійте нами», що варяги (русь) під керівництвом трьох братів –Рюрика, Сінеуса і Трувера успішно зробили. А вже через двадцять років їх родич (чи спільник) Олег захопив Київ, об'єднав Північну і Південну Русь і тим самим започаткував появу на геополітичній мапі світу нової східноєвропейської держави – Русі (Руської землі)¹.

Ось так літописець відповів на своє засадничі запитання, тому що тільки вияснивши спочатку для себе, а потім і для широкого загалу глибинну сутність першоджерел й утворення країни і народів, які мешкали на її землях, він у подальшій своїй літописній оповіді міг аргументовано (на його погляд) пояснити своїм співвітчизникам

---

¹ Полное собрание русских летописей. Т. 2.: Ипатьевская летопись. – М., Л., 1962. – С. 12-17.

минувшину та розповісти про сьогодення і тогочасний стан Русі. Проте, ця літописна інформація, яка декілька раз зазнавала суттєвих корегувань і уточнень з боку інших авторів-редакторів багаточисленних літописів стала згодом для нащадків яблуком розбрату і полем наукових сутичок і баталій. Так, професор Йоркського університету (місто Торонто, Канада), історик О. Субтельний зазначає: «Спираючись на цей уривок, ряд німецьких учених, зокрема Готліб Байер, Герхард Міллер та Август-Людвіг Шльоцер, які у XVIII ст. служили в Росії, розвинули так звану норманську теорію. В ній доводилося, що Київську Русь заснували варяги – герmano-скандинавська народність, відома на Заході як вікінги, або нормани. Підкреслювання важливості германських впливів та натяки на нездатність слов'ян створити власну державу викликали обурення славетного російського вченого XVIII ст. Михайла Ломоносова, який написав гнівну відповідь німцям, доводячи першочергову роль слов'ян у створенні Київської Русі. Твердження Ломоносова дістали назву антинорманської концепції та поклали початок суперечкам, які тривають і досьогодні. Здавалося, що в XIX та на початку XX ст. перемаже норманська теорія, оскільки її підтримала більшість західних і ряд відомих російських істориків. Проте антинорманських поглядів уперто трималися такі два провідних українських учених, як Михайло Грушевський та Микола Костомаров. У 30-х роках радянські вчені почали контрнатуп, оголосивши норманську теорію політично шкідливою, бо в ній заперчується здатність слов'янських народів створити незалежну державу. При цьому наголошувалося на тенденційності Нестора-Літописця, монаха, який у XI ст. написав «Повість временних літ», вказувалося на багато внутрішніх суперечностей у його розповіді й на те, що дані археологічних розкопок не підтверджують широкомасштабної присутності варягів у Київській Русі. Виходячи з цього вони робили висновок, що Київську Русь заснували східні слов'яни. Значною мірою ці дебати набули лінгвістичного за своєю суттю характеру й торкаються

етимології слова «Русь». Норманісти доводять, що воно походить від слова *ruotsi* – фінської назви шведів, яка в свою чергу виводиться з давньошведського слова *rodgr* (грести). Оскільки фінни підтримували тісні й тривалі зв'язки як із шведами, так і зі слов'янами, припускають, що свою назву для перших вони почали застосовувати й до останніх. У антинорманській концепції слово «Русь» пов'язується з назвами річок Рось і Русна в Центральній Україні. Інша гіпотеза припускає можливість існування зв'язку між цим словом і назвою кочового племені роксоланів, яка походить від іранського *ghos*, що значить «світло». Оскільки ці гіпотези мають серйозні недоліки, жодна з них не дістала загальної підтримки. Що стосується самого слова «Русь», то, як виявляється, ним спочатку називали варягів, потім землі полян у Центральній Україні, а згодом – ту політичну єдність, що стала зватися Київською Руссю. (Слово «Україна» вперше з'являється в літописах у 1187 р. і спочатку вживається як географічне позначення Київського порубіжжя)¹. Інший представник української діаспори, історик П. Магочій дещо уточнює антинорманську теорію походження Русі. Зокрема, він наголошує: «Антинорманізм також походить з XVIII ст. від Міхаїла Ломоносова, проте його захист «руського народу» й усіх східних слов'ян не розвинувся в наукову концепцію аж до XIX ст., коли з'явилися перші рішучі антинорманісти, Дмитрій Іловайський і Степан Гедсеонов, до яких приєдналося чимало науковців (Філевіч, Грушевський, Ґолубовський, Вернадський, Пашкевіч, Тіхоміров, Греков, Рібаков) і які або критикували окремі положення норманізму, або, використовуючи археологічні матеріали, творили нові концепції походження давніх державницьких структур східних слов'ян, де прикликання варягів грало лише епізодичну роль. Згідно з антинорманістами, назва «Русь» насправді пов'язана не з варягами Новгороду чи інших північних регіонів довкола озера Ладога, а, радше, з набагато південнішим племенем, яке

---

¹ *Субтельний О.* Україна: історія / Пер. з англ. – 3-тє вид. перероб і доп. – К., 1993. – С. 43-44.

проживало у Середньому Подніпров'ї на південь від Києва або, як стверджував Вернадський, на схід від Азовського моря. На думку антинорманістів, у Середньому Подніпров'ї, тобто в долині річки Рось, південної притоки Дніпра, жило слов'янське плем'я росів (родів), які в VI ст. об'єднали сусідів-слов'ян у союз племен навколо свого центру, Роденя. А коли роси об'єдналися з полянами (Київщина) та сіверянами (Чернігівщина), цей союз розширився та зміцнився, утворивши у Середньому Подніпров'ї новий міжплемінний союз, що став називатися Руссю. Використовуючи таку – хтось сказав би, гіпотетичну – інформацію, советські вчені (Греков, Рибаків) стали найзатятішими антинорманістами. Вони, зокрема, аргументували свою позицію археологічними знахідками XX ст., які, здавалося, доводили існування державности у східних слов'ян задовго до появи варягів у Східній Європі. Такою «державою» проголошували дулібський племінний союз на Волині й об'єднання русів у Середньому Подніпров'ї (сюди входили поляни, сіверяни та уличі). Обидва союзи вважалися продовженням ранішої антської «слов'янської держави». Експансія русів на північ від Києва та їхній дедалі більший контроль над іншими східнослов'янськими племенами (а не прихід варягів) – ось де причина виникнення Київської Русі наприкінці IX – початку X століть. Антинорманісти були переконані, що такого народу, як руси, про який нібито згадувалося у давньоскандинавських джерелах, взагалі не існувало. Вони твердили, що деякі мусульманські автори IX ст. русами називають одне з слов'янських племен і навіть згадують про існування трьох східнослов'янських держав: Куябії, Славії та Артанії. Антинорманісти також зазначали, що традиційне ототожнення Славії (Слави) з Новгородом – хибне, бо назви ці стосуються самого Києва (Куявії) та двох його міст-сателітів – Переяслава (Славії) й Роденя (Артанії). А буцімто неспростовне літописне свідчення про прикликання варягів та ототожнення їх з русами антинорманісти вважали пізнішою вставкою. Оповідь про «прикликання варягів», мовляв, додали віддані владі

переписувачі у XIV ст., котрі прагнули легітимізувати династію Рюриковичів, виводячи її від Рюрика, найстаршого з варязьких воїнів, запрошених у Новгородську землю, й начебто першого правителя держави Русь. Антинорманісти також відкидали аргумент опонентів про руських посланців до Візантії, які мали виразно скандинавські імена, називаючи їх найманцями слов'янсько-руських князів, яким доручали такі місії як фахівцям у торгових і дипломатичних справах»¹.

Після такого, дещо загального окреслення засадничих положень двох основних концепцій утворення Києво-Руської держави – норманської та антинорманської, ми хочемо дещо деталізувати базові твердження їх прихильників й опонентів, й зупинитися на деяких українознавчих дослідженнях, присвячених цій проблематиці, які побачили світ у XX – на початку XXI ст.

Розпочнемо з норманської версії. Так, історик, публіцист і політик С. Томашівський (1875-1930 рр.) у своїй монографії «Історія України. Старинні і Середні віки» оприлюднює своє бачення утворення Київської Русі. Зокрема, він визнає за варягами вирішальну роль у першопочатках державного життя на теренах Русі, наголошуючи при цьому, що «норманський чи взагалі германський початок Руської держави не підпадає сумніву»². Разом з тим, подібно до більшості прибічників цієї теорії дослідник відмічає досить швидко слов'янізацію варязьких завойовників. Тому він і відокремлює в історії Києво-Руської держави два періоди: варязький і слов'янський та детально аналізує кожен із них: «З смертю Ярополка закінчується перший відтинок історії Руської держави, який можна назвати суто варязьким. Державне життя було лише в перших починах: князь і дружина – то його головні складники; війна, грабіж, слава, бенкети, збирання данини – то головні державні чинності; сміливість і щедрість князя, хоробрість, вірність дружини – то

---

¹ *Мачогій П.* Історія України. – К., 2007. – С. 62-63.

² *Томашівський С.* Українська історія: Нарис I: Старинні і середні віки. – Львів, 1919. – С. 29.

головні чесноти того часу. Міжнародні взаємини – то обмін товарами на головнім світовім ринку в Царгороді»¹. А вже на зміну «варязького» періоду історії Русі, переконаний вчений, швидко приходить слов'янський, а сам процес асиміляції варягів місцевою людністю остаточно завершується вже в X ст., переконливим доказом чого є слов'янське ім'я – Святослав.

Політичний діяч, історик і політолог, ідеолог консервативно-монархічного руху В. Липинський (1882-1931 рр.) у праці «Листи до братів-хліборобів і організацію українського монархізму» (1926) наголосив, що справжніми творцями Києво-Руської держави були варяги: «...Сама назва й основи Русі були покладені розселенням полукошових добичників войовників, так званих варягів, між різними племенами, що жили між Балтійським і Чорними морями. Центр того розселення врешті означився в Києві, де серед місцевого колоніального хаосу, на руїнах попередніх розложених державних організмів, почалась організація нової охлократичної держави, спертої на силі неосілих, не володіючих землею, а живучих тільки з дані і зі здобичі – князівських дружин. Під охлократичною варязькою владою відбулась уніфікація різних завойованих ними племен. Їм прищеплена була одна державна назва Русі»².

Державний і політичний діяч, історик, літературознавець, публіцист і бібліограф Д. Дорошенко (1882-1951) у своїй синкретичній узагальнюючій книзі «Нарис історії України» (ч. 1-2, 1932-1933) фахово показав, що варяги відіграли «ролю зав'язи, ролю цементу, яким скріплено в одне ціле окремі руські племена» й тим самим «звели їх в єдину політичну систему, в одну державу»³. Від них, як стверджує науковець, нова держава одержала ім'я – «Русь». Саме з появою

---

¹ Там само. – С. 28.

² Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Відень, 1926. – С. 44.

³ Дорошенко Д. Нарис історії України (До половини XVII ст.). – Варшава, 1932. – Т.1. – С. 24.

варягів, що було, на думку Д. Дорошенка, ключовим моментом старої української історії, змінився уклад місцевого життя, коли «племінні інтереси відступали на другий план, даючи місце інтересам політичним, державним»¹. Визнаючи державно-організуючу роль варягів у ранній період історії українського народу, Д. Дорошенко не заперечує, як це прийнято радикальними норманістами, державності слов'янських племен у доварязьку добу. Полемізуючи з антинорманістами, дослідник пише: «Розуміється, не можна заперечити, що деякі, може і всі східнослов'янські племена мали свою державну організацію із своїми місцевими династіями на чолі. Сліди цих місцевих династій задержались подекуди аж до XII в. Але се була, видно, досить слабка організація, як ми бачили, вона не могла охоронити деякі племена від залежності до хазарів. І ось появляються серед цих племен варяги, скидають місцевих князів, силою підбивають окремі племена під владу своїх конунгів і сформовують одну велику державу, на чолі якої стоїть варязька династія Рурика»². Врешті-решт, спростовуючи аргументи вчених-антинорманістів, які вважають, що літописна легенда є історичний міф, створений навмисно, щоб таким чином надати легітимності варязькій династії, Д. Дорошенко зазначає: «Можна добачити, в цій легенді, занесеній у літопис, – не забуваймо – яких двісті років після подій, бажання легалізувати початок пануючої в Києві династії, виставляючи його як акт добровільного закликання. Але це не грає істотної ролі. Ми знаємо з історії ряд аналогічних факторів заснування серед тубільного населення держав як раз тими ж самими скандинавами і в ту ж саму добу: в Нормандії, в Сіцилії, нарешті, в Англії. І там так само переможці скоро засимілювалися з переможеними і що найбільше – замінили свою династію, а подекуди й своє ім'я. Те саме було й у нас»³.

---

¹ Там само.– С. 26.

² Там само. – С. 36.

³ Там само. – С. 37.

Історик, громадський діяч І. Крип'якевич (1886-1967), один із найкращих учнів М. Грушевського в своїй праці «Велика історія України» (1935) виступив з різкою критикою антинорманських положень свого вчителя. Зокрема, він писав, що нормани скріпили мілітарну державну організацію очоливши її власною скандинавською династією, проте з часом вони розчинилися в русько-українському субстраті і локальна місцева слов'янська еліта спромоглася перейняти державний провід. Також на відміну від вчителя, І. Крип'якевич називає антський союз не етнографічною, а державною організацією. Він припускав можливість, що залишки державно-військових сил антів могли інтегруватися до політично-державного ядра Полянської Землі в Середньому Подніпров'ї, і тому між обома державами (антів і київською) йшла безпосередня лінія розвитку. Разом з тим, після того, як І. Крип'якевич почав жити в СРСР (після II Світової війни), він змушений був «дещо підкорегувати» свої наукові погляди і вимушено стати прихильником антинорманської концепції.

Одним із найвизначніших прихильників т. зв. антинорманської теорії утворення Київської Русі був державний, політичний і громадський діяч, історик, археолог, археограф, літературознавець і публіцист М. Грушевський (1866-1934). У своїй головній фундаментальній праці «Історія України-Руси» (1898-1936) він рішуче відкинув норманську теорію походження Русі і фактично першим виступив з твердженням, що творцем Київської держави була південна група східних слов'ян – предків українського народу, на землях яких вона була створена. Тих племен, із яких сформувався руський (український) народ, передовсім полянами. Вчений писав: «Русь – це земля полян, русини – це поляни передовсім, хоч в ширшому значенні се ім'я обіймало в XI–XII ст. всю Україну, а і все східне слов'янство, зв'язане київськими князями в одну державу, під іменем Русі протиставлялося теж часом іншим політичним

організмам»¹. Він вважав, що Київська держава, з її правом і культурою були витвором однієї народності – «україно-руської». Щоб підкреслити спадковість України від Київської Русі, у ряді випадків він вживає термін «Україна-Русь». Держава, на думку вченого, виникла у слов'ян на власному історичному ґрунті, але водночас історик не заперечує «служебного значіння» варязьких ватаг «в процесі будови сеї держави в IX-X ст.»².

Історик, правознавець Р. Лашенко (1878-1929) був послідовним прибічником антинорманської концепції. До творчого доробку вченого належать наукові розвідки, присвячені питанню утворення Київської Русі та двотомний курс «Лекції по історії українського права» (Прага, 1923), де в першій частині «Княжа доба», автор висвітлює найдавніше розселення українських племен і їх побут, теорію походження української держави й розглядає Київську Русь як осередок української державності. Підтримуючи погляди М. Грушевського, вчений ототожнює такі назви, як «поляни» і «русь»: «... між Дніпром, Ірпенем і Россю жили поляни, що звалися також руссю...». Осередком життя цього племені була земля Полянська, або Руська, з її прадавнім центром Києвом. Р. Лашенко різко заперечує державотворчу роль варягів в історії Київської Русі: «Свідчення автора «Повісті временних літ», що назву «Русь» надали землі полян вже пізніше князі варязького роду, не має історичних підвалин. Вже задовго до того часу, до якого літопис відносить так зване прибуття варягів (IX ст.), східні слов'яни мали свій більш-менш означений державний лад»³.

Разом з тим, ми хочемо наголосити, що поряд з основними (традиційними) теоріями утворення Києво-Руської держави – норманською й антинорманською (слов'янською, автохтонною) мають

---

¹ *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. – К., 1991. – Т.1.– С. 191.

² Там само. – С. 399.

³ *Лашенко Р.М.* Лекції по історії українського права (Княжа доба). – Прага, 1923. – Ч. 1.– С. 69.

місце й інші – візантійська, литовська, торгівельна, угорська, кельтська, хозарська, конвергентна та інші.

У зв'язку з обмеженим форматом нашого дослідження, ми детально розглянемо лише три останніх. Так, державний, громадський і політичний діяч, історик, юрист, журналіст і поет С. Шелухин (Шелухін) (1864-1938), став фундатором т. зв. кельтської концепції утворення Києво-Руської держави, яку вперше оприлюднив у праці «Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції» (1929). Засадничі положення цієї версії: 1) головним фактором виникнення Русі були не варяги, і не місцева людність, а кельти-русини; 2) вони прийшли на терени сучасної України з півдня нинішньої Франції, а саме з Галії. Зокрема, у своїй книзі дослідник зазначав: «Тут я подаю головні докази, що русами були Кельти-Русини, яких літопис ясно вказав на території нинішньої Франції під іменем Русь і Галичани. Прийшли вони на Україну через Норік, Панонію, Придунайщину давно відомим їм шляхом, з родинами в кількості коло 100 тис. душ, прийнявши по дорозі домішки слов'ян, і отаборилися на острові Тамані, в Тмутаркані, коло Дону та Азовського моря. Потім частина з них зосталася в Тмутаркані, а частина піднялася по р. Дніпрові вгору до Полян, в Київ, і злилася в антропологічну одноцільність, яка зветься Українською нацією. Цьому злиттю помогли спільності Середземноморської і Чорноморської культур обох Європейських народів – Антів і Кельтів»¹. На той час, ця теорія була досить таки сміливим викликом уставленим академічним поглядам норманістів і антинорманістів, саме тому вона набула широкого розголосу в науковому середовищі не тільки в еміграції, а й у Західній Україні. На початку XXI ст. ця версія С. Шелухіна має своїх послідовників. Зокрема, історик і українознавець В. Ідзьо у своїй монографії «Раннеслов'янське суспільство і ранньослов'янська державність. Зародження і становлення християнства на території

---

¹ Шелухін С. Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції. З орієнтованою картою. – Прага, 1929.– С. 127.

України» (2004) намагається з'ясувати етнокультурні особливості етногенезу слов'янських племен та їх відносини на різних етапах свого політичного і соціально-економічного розвитку з кельтськими племенами¹. Розкриваючи вплив кельтів на розвиток слов'янського етносу і слов'янської державності, В. Ідзьо з'ясовує питання утворення племінних князівств, великих політичних об'єднань антів, дулібів, хорватів напередодні утворення Київської Русі як феодальної держави Х–ХІІ ст. Дослідник приходять до висновку, що роль кельтів, як носіїв певних досягнень у розвитку політичних організацій, економіки, духовної культури була домінуючою серед місцевого слов'янського етносу. Вона визначала соціальний розвиток населення Подністрів'я². У своїй іншій монографії «Українська держава в ІХ–ХІІІ століттях» (2004) він пише: «Українські племінні князівства V–IX століть напередодні утворення централізованої феодальної Української держави з центром в Києві, були регіональними українськими феодальними князівствами. На території кожного із них виявлена своя політична, торгово-економічна та релігійна організації. Наявні археологічні, філологічні та літописні джерела дають право стверджувати, що період V–IX століть був часом активної консолідації українського народу навколо одного політичного центру, спочатку Волині, опісля Києва»³.

Історик, археограф, професор Гарвардського університету О. Прицак (1919-2006) в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.. активно досліджував проблему утворення Києво-Руської держави. Підсумком цієї наполегливої праці стало фундаментальне дослідження у двох томах «Походження Русі: Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг)» (1997) і «Походження Русі: Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія» (2003), у якому він виклав основні положення т. зв.

---

¹ Ідзьо В. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність. Зародження і становлення християнства на території України. – Львів, 2004.– С. 42.

² Там само. –С. 117.

³ Ідзьо В. Українська держава в ІХ–ХІІІ століттях. – Львів, 2004.– С. 37-36.

хозарської гіпотези утворення Київської Русі. Вважаючи дискусії норманістів та антинорманістів безплідними, О. Прицак свою, за його висловом, «нову», «незалежну» концепцію про заснування Київської держави та принесення самої назви «Русь» зв'язує з Рутено-фризько-норманською торговельною компанією, що сформувалася в Галлії під назвою «Русь»¹. Опираючись на Баварського географа (джерело IX ст.), цей етнонім він виводить від Родезу (Рутенії), що знаходиться у південній частині Центральної Франції. Інше коріння слова Русь історик бачить, виводячи його від кельтського етноніма Рут(г)ені, який у німецьких діалектах трансформувався за схемою *Rut-/Ruzz-/Ruz- > Russ-/Rus. Історичними носіями назви Русзі (Ruzzi), за Прицаком, були фризькі купці, які вели трансєвропейську торгівлю і, змішавшись зі скандинавами, утворили на Волзі політичне об'єднання, котре згодом слов'янізувалося і розвинулося в Державу Русів. У своїй фундаментальній праці історик, аналізуючи походження терміна «Русь», доходить висновку: «Ярослав почав також перетворювати Русь і територіальну спільність шляхом осадження княжої мандрівної дружини на київській, чернігівській і переяславській землях. Як результат таких дій, назви «Русь» і «Руська земля», що засвідчені в другій половині XI ст. і побутували в XV, вживалися тепер у новому значенні, а саме виключно щодо Південної Русі (нинішня Україна)»². Історію каганату русів дослідник розділив на три фази: волзький період (бл. 839-930 рр.), дніпровський (бл. 930-1036 рр.) та київський (1036–1169 рр.). Протягом двох перших фаз руси володіли переважно торговельними шляхами й племенами, а не територіями; третя фаза – це початок культурної консолідації Русі й спроба її «націоналізації», проте, якщо у IX–X ст. цей поліетнічний багатомовний, об'єднаний соціально і економічно організм, переважно представлений морськими й торговими спільностями

---

¹ Прицак О. Походження Русі: становлення скандинавських джерел (крім ісландських саг). – К., 1997. – Т. I.–С. 53.

² Там само. – С. 100.

Балтійського моря, занесений туди вихідцями із країн Середземномор'я, то в XII ст. ця колишня безтериторіальна спільність стає політичним і релігійним центром з високою культурою, з якого постала Київська Русь.

Разом з тим, хозарська концепція утворення Київської Русі О. Прицака, відповідно за якою поляни за своїми етнічним походженням мають не слов'янську, а хозарську приналежність, не підтверджується ні археологічними, ні історичними, ні лінгвістичними матеріалами. На нашу думку, теоретичні конструкції шановного професора, які передусім ґрунтуються на наративних (писемних) джерелах, не завжди адекватно відображають реальні, а не віртуальні, політичні, етнічні, соціально-економічні процеси. Саме тому фахове вивчення проблеми утворення Русі вимагає комплексного використання здобутків і методів археології, антропології, археографії, історії, лінгвістики, філології, фольклористики, філософії й інших наук та неупереджене послугування напрацюваннями всіх тих багатьох дослідників, які вивчали цю проблематику протягом XVIII – початку XXI ст., щоби, врешті-решт, розкрити загадку походження Києво-Руської держави.

Отже, на часі постало актуальне завдання, зближення, сходження, збирання й опрацювання в одній науковій парадигмі того величезного, аналітичного, фактографічного, історіографічного, теоретико-методологічного матеріалу присвяченого утворенню Русі. На наше тверде переконання, це колосальний масив інформації в змозі осмислити лише т. зв. конвергентна (зближувально-об'єднавча) теорія виникнення Києво-Руської держави. Одним з перших, хто сформулював її завдання і положення, був, на нашу думку, діаспорний канадський історик О. Субтельний. У своїй книзі «Україна: історія» (перше англomовне видання – 1988 р. перше україномовне – 1991 р.) він, зокрема, наголосив: «Аналогічно тому як не вдалося дійти конкретного висновку про походження слова «Русь», так і немає загальної згоди щодо ширшої проблеми – співвідношення зовнішніх скандинавських впливів та чинників власне слов'янської еволюції у виникненні Київської

Русі. Тривала й затята суперечка дала мало нових фактичних даних. Можливо, через брак знань багато вчених (за винятком радянських) поступово були змушені шукати компромісного рішення. Нині існує загальна згода щодо впливу скандинавів на суспільство й культуру східних слов'ян. Мандруючи у складі невеликих ватаг заповзятливих воїнів-купців, варяги швидко засвоювали східнослов'янську мову та культуру й через свою малочисельність навряд чи могли серйозно вплинути на спосіб життя місцевого населення. Проте важко заперечувати участь, ба навіть провідну роль варягів у політичному житті з огляду на те, що всі правителі Києва аж до Святослава, а також їхні дружинники мали скандинавські імена. Варяги відігравали роль каталізатора політичного розвитку завдяки тому, що або підкоряли слов'ян і політично організовували їх, або ж створювали для них загрозу, що змушувала їх краще організовуватися самим. Щоправда, у ряді випадків інтереси східних слов'ян і варягів співпадали. Це, зокрема, стосувалося обмеження впливу хозарів, протистояння нападам кочовиків, забезпечення й охорони дніпровського торговельного шляху на Візантію. Тому існують вагомі підстави вважати виникнення Києва досягненням не якоїсь окремої етнічної групи, а результатом складної слов'яно-скандинавської взаємодії¹.

Такої позиції притримуються багато сучасних українських вчених. Зокрема, вчені українознавці: доктор філологічних наук, професор П. Кононенко і кандидат філософських наук, доцент Т. Кононенко у монографії «Український етнос: ґенеза і перспективи» (2003) торкаються також і проблеми походження Києво-Руської держави. Науковці переконані, що варяги прийшли до Києва, захопили владу, убивши її князів – Аскольда і Діра «...і стали в них на певний час правлячою кастою, – що, до речі, було властиве всій тогочасній Європі. Подібного роду правлячою, але й державотворчою кастою стали для Московської

---

¹ *Субтельний О.* Україна: історія / Пер. з англ. – 3-тє вид. перероб і доп. – К., 1993.– С. 44-45.

(спочатку Володимиро-Суздальської) держави київські князі, а далі й Київська світська та церковна еліта. Тут наші князі розвивали державу чужого народу. Закономірно, що спочатку Київська Русь орієнтувалася на Візантію або Рим, а далі різні етноси обрали й різні орієнтації: слов'янсько-київський – на Європу, угро-фінсько-московський – на татарський схід та Візантію. Етнічне тяжіння визначило й характер розвитку держави, політики, культури: проукраїнський етнос орієнтується на власні багатовікові традиції (коли шанувался культ жінки, а тому й Землі, Батьківщини, Матері-Слави, а також владну тріаду: князь-бояри-віче), через що і в візантійстві та греко-римській культурі більше засвоює демократичні засади як у світському, так і в церковному житті. Угро-фінський – на автократизм як візантійський, так і татаро-монгольський, на повне підпорядкування церкви державі, на абсолютизм як у громадському, так і в родинному житті, на повну деперсоналізацію і особи, й суспільства»¹. Вчені, вивчаючи етнічні та державотворчі процеси в часи утворення Київської Русі, зазначають, що це була імперія, яку складали багаточисленні й різноетнічні племена; всі вони були рівноправними, але особливе становище серед них посідали поляни. Зокрема, вони наголошують: «Це плем'я мало найдавніші традиції, найширші зв'язки із зовнішнім світом, тому і найвищу культуру та відіграло організуючу роль. Це ж характеризувало і Київ – столицю полян, яку князь Олег проголосив матір'ю руських міст, а іноземці називали одним із найбільших міст Європи, в якому є понад 400 церков, 8 ринків і незліченна маса людей: як русичів, так і франків, данців, вірмен, німців, греків, грузин. Володимир Великий перетворив Київську Русь на могутню державу зі своєю владою, церквою, своїм військом, внутрішньою і зовнішньою політикою. Він приборкав Степ, по річках Стугні, Трубежу, Сулі збудував могутні укріплення («Змієві вали»), – і держава Володимира простяглася від Фінської затоки до Азовського

---

¹ Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: генеза і перспективи. – Обухів, 2003.– С. 71-72.

моря та від устя Ками до Карпат. Володимир мав власну грошову систему, на монетах вміщувалося зображення тризуба, а його самого зображувалося на престолі в царській діадемі. Отже, ще за Святослава, Володимира Великого Київська Русь мала всі ознаки держави, до того ж суверенної, могутньої, авторитетної. У час володарювання Ярослава Мудрого, Ярослава Осмомисла, Володимира Мономаха ознаки держави-імперії набули ще яскравіших рис: було створено кодекс законів «Руська правда», свою релігійну систему (митрополитом Іларіоном), освіту (Ярославом Мудрим), педагогіку (Володимиром Мономахом), культуру, філософію, мистецтво. Окреслилася тенденція переходу на шлях спадкової монархії»¹.

Археолог, етнолог, доктор історичних наук Л. Залізняк у монографії «Від склавинів до української нації. Видання друге, доповнене» (2004), вивчаючи питання утворення Київської Русі, зазначає, що не підлягає сумніву важлива роль скандинавського військово-аристократичного та торгового елемента в кристалізації держави Русь у IX–X ст.ст. Про це переконливо свідчать як середньовічні письмові джерела, так і археологічні знахідки у Подніпров'ї – типові прикраси вікінгів, характерний поховальний обряд, рунічні написи тощо. Вчений також зауважує: «Однак скандинавські імена перших руських князів та їх дружинників – Аскольд, Олаф (Олег), Інгвар (Ігор), Хельга (Ольга) – з утвердженням Руської держави у другій половині X ст. замінюються слов'янськими – Святослав, Володимир, Ярополк тощо. Цей нібито формальний показник відображає глибинний процес слов'янізації русичами прийшлої іноземної знаті. Він був типовим явищем для ранньосередньовічних держав Європи. Більшість європейських середньовічних етносів VIII–X ст., дозрівши до творення власних держав, консолідувалася саме навколо іноземної знаті»².

---

¹ Там само. – С. 71.

² Залізняк Л. Від склавинів до української нації. Видання друге, доповнене. – К., 2004. – С. 139-141.

Археолог, етнолог, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України В. Баран у праці «Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу» (2007) досліджує процес утворення Київської Русі. Зокрема, він зазначає: «Утворення держави здійснимо лише за умови, що саме суспільство вже досягло відповідного економічно-соціального і культурного рівня і було готовим до цього. Як відомо, за Літописом, та іншими писемними джерелами, Рюрику у північно-східних регіонах на Волзі не вдалося створити справжніх державних структур, до яких це населення ще не було готовим. Опираючись на військові варязькі дружини, він фактично обмежився підкоренням племен і збором данини. Лише його сподвижники (Олег) та нащадки, що перебралися на Дніпро, до Києва, знайшли тут середовище, підготовлене для утворення державного організму. За археологічними матеріалами, рівень соціально-економічного розвитку південно-східних племінних груп був вищий порівняно з північно-східними, які освоювали нові землі, заселені ще більш відсталим угро-фінським населенням. Все це дозволяє вважати, що в утворенні держави східних слов'ян – Київської Русі брали участь два фактори: внутрішній – сам народ, його племінна еліта, що досягла розуміння необхідності державної організації, і зовнішній – варязькі князі з військовими дружинами. Вони, поступово підпорядковували північно-східні приволзькі, а потім – південні дніпро-дністрянські племінні об'єднання слов'ян, піднімали державотворчі процеси на той вищий надплеменний рівень, який забезпечував існування державних інститутів»¹.

Отже, всі вище перераховані вчені у власних фахових працях, намагаються в міру сил і можливостей залучати досягнення і напрацювання своїх попередників і сучасників, незважаючи на їх наукові уподобання та прихильність до тих чи інших концепцій і теорій

---

¹ Баран В.Д. Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К., 2007. – С. 51-52.

(норманізм, антинорманізм тощо) головне, щоби ці знання сприяли вирішенню надзвичайно важливої й актуальної проблематики – осягнення засадничих положень утворення Києво-руської держави.

Таким чином, проведений нами неупереджений, фаховий українознавчий аналіз проблеми походження Київської Русі, надав нам змогу критично охарактеризувати основні наукові версії її утворення, такі як: норманська, антинорманська, кельтська, хозарська. На превеликий жаль, майже кожен прибічник тої чи іншої концепції, прихильно ставиться лише до власних аргументів і апіорі відкидає докази опонентів, тим самим, аж ніяк не сприяючи в цілому пошуку наукової істини та розв'язанню цієї надзвичайно цікавої проблематики. Саме тому, вчені вже понад 250 років, не можуть дійти конкретного висновку, як щодо співвідношення зовнішніх скандинавських факторів (впливів) і внутрішніх слов'янських процесів на геополітичну, соціально-економічну, мілітарну ситуацію у тогочасній Східній Європі, так і по етимології (походження) поняття «Русь». Всі ці чинники, а особливо заповзята суперечка і протиборство норманістів і антинорманістів у цілому ні на крок не наближує нас до осягнення проблеми утворення Київської Русі. Саме тому, вже у другій половині XX ст., серед найбільш поміркованих і неупереджених науковців, які так чи інакше займаються (чи торкаються) цієї теми, постало розуміння пошуку компромісних рішень та об'єднувачих схем. В цьому науковому середовищі, теж досить таки неоднорідному й амбіційному, все ж таки попри всі тактичні непорозуміння і протиріччя є в наявності стратегічна згода, що всі питання треба вирішувати комплексно із залученням як можна найбільше наукових дисциплін і методів. Все це дає нам підстави вважати, що в кінці XX – на початку XXI ст. сформувалася новітня модерна т. зв. конвергентна концепція утворення Русі. Її головним положенням є те, що складний і неоднозначний процес виникнення Києво-Руської держави, врешті-решт, став досягненням не якоїсь окремої етнічної спільноти чи соціальної групи (верстви, страти,

прошарку) тощо, а підсумком конвергентної (зближуючої), інтегративної, суперечливої і продуктивної слов'яно-скандинавської взаємодії.

Такий інноваційний підхід не тільки дасть нам змогу залучити усе величезне надбання попередників і сучасників, а і створити на їх засадах фахово-обґрунтовану українознавчу теорію утворення Києво-Руської держави, першої української (праукраїнської) середньовічної (ранньофеодальної) імперії.

Одночасно, ми хочемо підкреслити, що остаточне вирішення проблеми Русі відбудеться ще не скоро. А відповіді на засадничі питання мудрого літописця, щодо того, звідки пішла Руська земля, як вона постала, і хто в ній розпочав перший княжити, ще довго будуть займати не тільки українську наукову громаду, але і її колег в Європі й у світі. Проте, всім зацікавленим у реалізації цього завдання, треба напружено працювати, осмислювати, аналізувати і синтезувати нові знання, які стануть нам у нагоді не тільки у вирішенні цієї актуальної і важливої проблеми, якою, без сумніву, є розкриття процесу утворення Київської Русі у IX-X ст. із широким використанням напрацювань і наукових методик археологів, істориків-медієвістів, українознавців, лінгвістів, джерелознавців, археологів, історіографів, антропологів, етнологів, географів, фольклористів, філософів, літературознавців, етнографів та інших фахівців, а і допоможуть, врешті-решт, українцям створити модерну і згуртовану політичну націю, об'єднаною однією національною ідеєю, а саме збереження, розбудова і модернізація правової, демократичної, високоосвіченої, високотехнологічної, економічно розвиненої, мілітарно самодостатньої, висококультурної і заможної Української Самостійної Соборної Держави.

Розділ 5. Проблема визначення етнічної приналежності Київської Русі

Характеризуючи український народ як світову цивілізаційну і геополітичну реальність, ми не можемо оминати одну з важливих і наріжних проблем його буття як цивілізаційного явища, а саме – з'ясування етнічної приналежності Києво-Руської держави й визначення її правонаступництва. У середовищі сучасної української наукової і владної еліти стало дуже модним розмірковувати на тему: Трипільська культура – колыска українського народу, трипільці – прашури українського народу і навіть – трипільці – українці тощо. І поки вітчизняні мудрагелі дуже переймаються цією, ну дуже злободенною темою, наші північно-східні сусіди завершують остаточну приватизацію етнічної, політичної, економічної і культурної спадщини “Древней Руси” – так російські науковці називають Київську Русь, а українці знову залишаються лише бідними родичами заможних росіян. З цього приводу дослідник С. Макарчук пише: “Російська історіографія, починаючи від В.Татищева і закінчуючи історіографією радянського часу та й сучасності, не без застережень стверджувала, що народ Київської Русі як на етапі її державно-політичної єдності, так і в період феодальної роздрібненості був “русским”, історіографічно “древнерусским”, тобто російським. Навіть найпоміркованіший з-поміж них в українському питанні академік Б. Рибаків, слов'ян Київської Русі називав “русскими”. У 1966р. вийшов перший том дванадцятитомного наукового видання “Истории СССР”. Головним співредактором і редактором першої серії видання (1-6тт.) був Б. Рибаків. Він також і провідний співавтор. Читаємо с. 511 першого тому з параграфу “Христианство и язычество”, автор, якого – згаданий вчений, і натрапляємо на фрази: церква допомагала “укрепленію молодой русской государственности”; “несомненна и ее роль в развитии русской культуры”; “русский народ дорогой ценой заплатил за тонкий яд”

релігійної ідеології; “русские люди не были так религиозны” та ін.”¹. Як полюбляють висловлюватись англійці та громадяни США: “non coments”!

Саме тому, вчений Л. Залізняк наголошує: «Питання етнічної належності держави Київська Русь, її консолідуючого етносу є предметом давньої і запеклої дискусії не тільки науковців, але й політиків. Для сучасної європейської історичної науки ця ситуація ненормальна. Адже аналогічні Русі держави, що виникли одночасно з нею в IX-X ст. на англійських, французьких, німецьких, чеських, польських, угорських землях, давно і одностайно вважаються державами відповідних народів. На цьому тлі суперечка навколо національності жителів княжого Києва є дивною і пояснюється не так нестачею наукових джерел, як зайвою політизацією питання. Вже зазначалося, що офіційна радянська історіографія, продовжуючи традиції російської імперської історичної науки, вперто заперечувала право українознавців розглядати Київську Русь як перший етап державного буття українського народу. І зрозуміло, чому. Адже Київська Русь давно проголошена імперськими вченими найдавнішою стадією розвитку російської державності. Саме це фальшиве твердження стало головним ідеологічним виправданням експансії Московської імперії на землі України, Білорусії, Східної Балтії. Протягом майже 500 років московські правителі заявляли свої династичні права на землі нібито найдавнішої російської держави Київська Русь і наполегливо добивалася здійснення цього права шляхом агресії на землі західних сусідів... Європейська історія свідчить, що більшість великих народів Європи починають свою національну історію з постання своїх незалежних держав у IX-X ст.ст. Перші незалежні Французька та Німецька держави виникли у 843р. внаслідок розпаду імперії Карла Великого на французьку та німецьку частини. Найдавніше Англійське

---

¹ *Макаруч С.А.* Етнічна історія України. – К., 2008. – С. 97.

королівство і Празьке князівство чехів утворилося у IX ст. А у X ст. починається державна історія поляків та мадярів. У той же час подібна середньовічна держава постала на українських етнічних землях. Тому виключення Київської Русі з української національної історії суперечить логіці історичного процесу»¹.

Ще в радянські часи, російські вчені наполегливо намагалися приватизувати киеворуську спадщину. Так, вчений М. Державін наголошував: «Образование в IX в. первого русского государства (Киевская Русь) явилась заключительным актом уже сложившихся и окрепших к этому времени в русском обществе новых производственных отношений характерных для феодального строя, с господством класса крупных земельных собственников и наличием зависимых от них крестьянства»².

У той же час у сучасній Російській Федерації послідовно і неухильно здійснюється процес повної приватизації історичної, державотворчої, правової і етнокультурної спадщини Київської Русі. Так, у передмові до книги «Древняя Русь», яка побачила світ 2007 року, зазначається (цитуємо зараз і надалі мовою оригіналу): «Предлагаемая вниманию читателей серия книг под общим названием «История России» носит познавательный характер. Она состоит из 18 томов, в которых освещается история нашей страны, начиная с образования Киевской Руси и заканчивая 2005 годом. Таким образом, речь пойдет как о давних событиях, так и о тех, что имели место лишь несколько лет назад»³. Загалом у тексті цієї книги термін українці фіксується прямо на сторінках – 7, 43 і 202, та опосередковано – на 12 і 47 – «Днепр стал прародиной южной ветви восточных славян»⁴. Який вишуканий науковий евфемізм, відчувається «стара, добра» радянська комуно-більшовицька школа! Щодо понять «Україна» й «український», то їх як

---

¹ Залізник Л.Л. Від склавинів до української нації. – К., 1997.– С. 127-129.

² Державин Н.С. Происхождение русского народа. – Минск, 2009.– С. 113.

³ Бердышев С.Н. Древняя Русь. – М., 2007.– С. 3.

⁴ Там само. – С. 47.

географічний термін і прикметник можна знайти на сторінках – 28, 50, 112, 139, 141, 193, 194 і 120. Тоді як дефініції «Россия», «русский», «древнерусский» тощо, хоч греблю гати й вони використовуються не завжди аргументовано, а в переважній більшості тенденційно, наприклад: «Традиции, искусство и верования славян пережили века и стали неотъемлемой частью жизни русского человека [Невже тільки росіянина? А як для українця, білоруса, поляка, чеха, словака, болгарина та інших слов'ян, – Ю.Ф.]. Изучение культуры, духовной жизни позволяет понять, почему среди величественных лесных массивов, где жили разрозненные племена, едва ли что-то определявшие в судьбах человечества, выросла держава, которой было суждено сыграть огромную роль в мировой истории»¹. Цікаво, це про Київську Русь чи про Московію – Росію – СРСР – РФ?

Зате в наступній книзі з цієї серії «Киевская Русь», такі поняття як «Україна», «український», «українці», взагалі відсутні, а дефініції «восточные славяне», «Древняя Русь», «Киевская Русь», «Русь», «киевский князь» тощо в тексті прямо і опосередковано розуміються як синоніми визначень «русские», «Руская земля», «Россия», «русский». Те, що це є науковою мовою – термінологічна неузгодженість, а розмовною – брехнею, їм байдуже, бо чим більша неправда, тим швидше пересічні законотруди російські громадяни в неї повірять, а там дивись, і українці, і білоруси зрозуміють, що без Великої Росії їм не буде життя. Навіть цитуючи першоджерела, автори не переймаються мовно-понятійними розбіжностями: «Нестор-летописец, начиная свою «Повесть временных лет», счел необходимым осветить три наиболее важных для изложения русской истории момента: «Откуда есть пошла Русская земля, кьто в Кыеве нача първее кьняжити и отькуду Русская земля стала есть». Иными словами, Нестор, приступая к своей работе, поставил перед собой задачу рассказать о начале

---

¹ Там само. – С. 200.

государства и государственной власти на Руси. Летописец поступил как истинный ученый: глубокое постижение истории любого народа неразрывно связано с изучением его главного творения – государства»¹. Розмірковувати про невідповідність визначень «Руська земля» (мінімум – Київщина, Чернігівщина і Переяславщина; максимум – територія РФ) немає великої потреби, тому що тут наукова логіка безсила, а «править бал» великодержавний російський імперський і шовіністичний дух, головне кредо якого «Москва – третій Рим» поєднане ще й з претензіями на євразійську і світову гегемонію: «История зарождения русского государства необычна – она во многом отличается от соответствующих этапов в развитии других стран мира. Возможно, это обусловлено особым географическим положением русских земель между Востоком и Западом, Азией и Европой. Но не менее очевидно и другое предположение: определенную роль сыграли неординарность мышления и необъяснимая для иностранцев сила духа восточных славян. Перипетии российской истории не всегда поддаются однозначному объяснению, о чем хорошо сказал Ф.И. Тютчев:

«Умом Россию не понять, / Аршином общим не измерить: / У ней особенная стать – / В Россию можно только верить»².

На цю гостру проблему звернув увагу знаний англійський історик Н. Дейвіс: «Володимира, князя Київського, часто порівнюють з Карлом Великим, творцем ще однієї великої, але ефемерної держави. Ця паралель досить влучна, не останньою чергою й тому, що обидва володарі стали героями пізніших національних легенд. Звичайно, Володимир Руський – не більший росіянин, ніж Карл Великий Франкський – француз. За Володимира Росії ще не було, так само як за Карла Великого ще не було Франції. На лихо, Російська православна церква, вийшовши через п'ять сторіч на історичну сцену, висунула монопольні претензії на київську спадщину, і сучасна російська

---

¹ Там само. – С. 164.

² Жук С.М. Киевская Русь. – М., 2007. – С. 3.

пропаганда пнеться зі шкіри, аби придушити конкурентні претензії і традиції, насамперед українські»¹.

Отже, не треба шукати науково обґрунтованих пояснень, вивчати етногенез росіян, українців, білорусів та інших слов'янських народів, досліджувати етнокультурні процеси в Київській Русі, треба просто вірити, що не Земля кружляє навколо Сонця, а навпаки, і що Росія – батьківщина слонів... Аби розвіяти цю брехливу оману вітчизняним науковцям, особливо вченим-українознавцям треба наполегливо і професійно висвітлювати цю проблематику в своїх наукових і науково-публіцистичних працях, щоби українські школярі, студенти і громадяни зрозуміли й усвідомили провідне місце і вагоме значення етнічної приналежності Києво-Руської держави та її цивілізаційного спадку в українських етнічних, державотворчих і націєтворчих процесах. Саме тому, ми солідаризуємося з Л. Залізняком, який аргументовано доказує, що українці є прямими нащадками княжого Києва, а держава Київська Русь є органічною частиною етнічної історії українців, хоча елементи її культури стали невід'ємними складовими інших, молодших східнослов'янських етносів (росіян, білорусів, псково-новгородців), що близько тисячі років тому зародилися на периферії імперії внаслідок впливів з київської метрополії².

На наше тверде переконання, Київська Русь – перше ранньосередньовічне українське державне утворення. За своєю сутністю – це феодальна поліетнічна імперія, яка утворилася в кінці IX ст., а саме в 882р. і фактично розпалася на незалежні князівства в першій чверті XII ст. (1132р.). Радянські, сучасні російські і деякі тепрешні українські науковці (зокрема, П. Толочко, М. Котляр, О. Моця та ін.) стверджували, що Київська Русь (Давньоруська держава) населяла давньоруська народність, на базі якої з часом сформувалися

---

¹ Дейвіс Н. Європа: Історія / Переклад з англ. – К., 2008. – С. 343.

² Залізник Л.Л. Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008. – С. 78.

етноси росіян, українців і білорусів. Отже, Давня Русь зі столицею в Києві, на їх думку, колиска трьох братніх народів, серед яких російський – найстаріший, тому – найперший. Автор не поділяє цю гіпотезу і вважає Київську Русь – українською державою, де вирішальним прискорювачем її утворення стали варяги (вікінги), а головним державотворчим стрижнем – автохтонне місцеве населення – українці. Щодо росіян і білорусів, то їх предки перебували на маргінесах (околицях) цієї багатоетнічної імперії, і лише з її руйнацією, змогли створити свої власні державні об'єднання, найбільш могутньою їх спадкоємницею була Московська Русь (Московія)¹.

З цього приводу дуже влучно зауважує Л. Залізник: «Дивно і непереконаливо звучить поширене навіть у науковій літературі твердження, що київська культура була рівною мірою витвором усіх східнослов'янських племен від Тьмутаракані на півдні до Білого моря на півночі, від Карпат на заході до Верхньої Волги на сході. Іншими словами це має означати, що у створенні канонічних зразків киеворуської архітектури (Десятинна церква, Софія Київська, Золоті ворота), літописання («Повість минулих літ»), літератури («Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Слово о полку Ігоревім») X-XII ст. стольний Київ відіграв не більшу роль, аніж слов'янські колоністи, які тоді щойно з'явилися в глухих лісах півночі Східної Європи. Абсурдність цього твердження стає ще очевиднішою, якщо врахувати, що ні в кого не викликає сумніву той факт, що переважна більшість згаданих шедеврів творилася безпосередньо в Києві або інших містах Південної Русі. У канонічних зразках давньоруської літератури фігурують історичні та культурні діячі, прості мешканці саме руського Півдня. Зрештою, яким чином мешканці Верхнього Подніпров'я та Поволжя могли нарівні з людністю княжого Києва творити його культурні цінності, якщо

---

¹ *Фігурний Ю.С.* Київ – головний державотворчий центр України, осердя формування і становлення національного війська (Від княжих часів до сьогодення)//Українознавство. Число 1(6) 2003. – С. 264-268.

культурно-економічний розвиток Південної Русі в X-XII ст. був на порядок вищий, ніж на лісовій півночі імперії, слов'янська колонізація якої на той час лише розпочиналася? Нагадаємо, що росіяни з'явилися на історичній арені у другій половині XII ст., тобто після створення південними русичами більшості канонічних творів руського мистецтва. Немає сумніву, що головними творцями киево-руської культури X-XП ст. була перш за все людність Південної Русі. Звідси канонічні зразки культури княжого Києва поширювалися і на північну периферію імперії, впливаючи на розвиток прабілорусів, праросіян, новгородців. Ще менше підстав вважати державу Київська Русь та її історію першим етапом російської держави та історії. Адже, як уже згадувалося, на думку класика російської історичної науки В. Ключевського, «великорос вперше виступив на історичну арену в особі Андрія Боголюбського», тобто в другій половині XII ст. – через 300 років після виникнення держави Київська Русь. Це все одно, що вважати першим етапом історії Румунії чи Франції історію стародавнього Риму, а першою державою американців – Англійське королівство X-XV ст. Отже, державотворчим етносом ранньосередньовічної імперії Київська Русь були мешканці Південної Русі. Тяглість історичного розвитку від неї до козацької України дає підстави вважати південних русичів праукраїнцями. На відміну від італійців, які сформувалися в окремий етнос внаслідок змішування латинян з різноманітними варварами-завойовниками стародавнього Риму, розпад держави Русь у XIII-XIV ст. не спричинив суттєві зміни населення в Україні-Русі. Про це ж свідчить і антропологічний тип більшості українців, спільний для княжої, козацької і сучасної України. Все це дає підстави вважати Київську Русь IX-XII ст. продуктом творчості українського етносу в княжий період його історії»¹.

Також для вчених-українознавців є дуже важливим питанням проблема правонаступництва і спадкоємництва Києво-Руської держави.

---

¹ *Залізник Л.Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008. – С. 80-82.

О. Субтельний, зокрема, наголошує: «Російські історики, особливо ті, котрі зазнали впливу юридичної школи XIX ст., доводять, що оскільки росіяни були єдиною східнослов'янською нацією, яка створила у новітні часи свою державу (апогей історичного процесу вони вбачають у розвитку державності), то зв'язок Московської держави із першою державою східних слов'ян був найбільш важливим і послідовним. Із цього випливає, що оскільки у новітню епоху українці й білоруси власних держав не мали, то між їхньою історією ніяких суттєвих зв'язків не існувало. Впливовий російський історик Михайло Погодін пішов іще далі, доводячи, що зв'язки Росії з Києвом не тільки спадкові, а й етнічні. За його теорією, після зруйнування монголо-татарами Києва у 1240 р. велика частина населення, що врятувалося, переселилася з півдня на північний схід – у серцевину сучасної Росії. І хоч цю теорію давно розвінчано, її продовжують пропагувати багато російських і неросійських істориків»¹.

З того часу й розпочалася боротьба поміж російськими й українськими вченими за т. зв. киеворуську спадщину. Саме тому, у вступних замітках до третього доповненого видання, що вийшло друком у Києві 1913 року, М. Грушевський писав: «Ся праця має подати образ історичного розвою життя українського народу або тих етнографічно-політичних груп, з яких формується те що ми мислимо тепер під назвою українського народу, інакше званого «малоруським», «південно-руським», просто «руським» або «русинським». Ріжнородність сих назв не має особливого значіння, бо покриває понятє само по собі ясне; вона цікава тільки як характеристичний прояв тих історичних перемін, які прийшло ся пережити сьому народови. Його старе, історичне імя: Русь, Русин, руський, в часи політичного й культурного упадку було присвоєне великоросійським народом, котрого політичне й культурне жите розвинуло ся на традиціях давньої Руської Держави, і великоросійські

---

¹ *Субтельний О.* Україна: історія / пер. з англ. – К., 1993.– С. 79-80.

політичні організації — як вел. кн. Володимирське і потім вел. кн. Московське уважали себе спадкоємцями, наслідниками тої старої Руської (Київської) держави, передовсім — наслідком династичних звязків своїх з київською династією»¹.

Промайнув час, Російська імперія була зруйнована, проте на її уламках постала нова – Радянський Союз, ідеологи котрого продовжували засадничу лінію своїх попередників, хоча при цьому дещо змінили акценти. О. Субтельний з цього приводу зазначає: «У питанні про спадщину Київської держави радянські історики займали компромісну позицію. Вони доводили, що Київ створили всі три східнослов'янські народи – українці, росіяни та білоруси. Точніше, населення Київської Русі, так званий «давньоруський народ», було спільними предками всіх трьох націй. Радянські вчені постійно наголошували на одноманітності та однорідності культури, мови, звичаїв, господарства та політики «давньоруського народу». Це положення свідомо підкреслювалося, щоб не лише запобігти зазіханням «буржуазно-націоналістичних істориків» того чи іншого народу на більшу частину спадщини Київської Русі, а й унеможливити саму думку про наявність якихось регіональних відмінностей на величезних просторах Русі. Теорія етнічної та культурної одноманітності Київської Русі створює враження, що «давні русичі» – це немовби проекція у минуле однорідного «радянського народу», запланованого на майбутнє. Теорія радянських істориків, що поступово витіснила погляди традиційної російської історіографії, ґрунтувалася на твердженні, що оскільки три східнослов'янські народи сформувалися лише після занепаду Києва, то суперечки навколо київської спадщини є безпідставними. Основною причиною розщеплення східних слов'ян на три окремих народи пропонується вважати монголо-татарську навалу та поглинення українців і білорусів польсько-литовською державою. Це

---

¹ *Грушевський М.* Історія України-Руси. Том I. До початку XI віка. – Нью-Йорк, 1954. – С. 1.

досить несподіваний відступ від традиційного марксистського положення про величезну роль у процесі формування націй соціально-економічних чинників. Більше того, з такого підходу випливає, що якби не згадані зовнішні чинники, ніякої диференціації в «давньоруському народі» не відбулося б. Так чи інакше, суперечки щодо спадщини Київської держави зайвий раз свідчать про те, як тісно переплелися в історіографії Київської доби політичні, ідеологічні та наукові питання»¹.

У кінці ХХ ст. зазнала краху й комуно-радянська «Імперія Зла», і здавалося, врешті-решт, кане в Лету політичне, ідеологічне протистояння між російською і українською демократіями, а науковці будуть займатися наукою, а не конструюванням догматичних схем. Проте, неоімперські сили, що знову прийшли до влади в Росії, в черговий раз взяли за старе. Тому й Л. Залізняк: «Спадщина Київської Русі – ключове питання історії Східної Європи, ідейне підґрунтя експансії Російської імперії на захід. Без об'єктивного визначення справжнього історичного спадкоємця княжого Києва претензії Москви на його спадок були і будуть небезпечним, дестабілізуючим фактором у Східній Європі, джерелом постійної загрози незалежності України»².

З огляду на вищезгадані факти ми повністю погоджуємося з Л. Залізником, що одним із важливих завдань нашої науки є утвердження «законного права українців на історичну спадщину Київської Русі як першої української держави. Без цього історичного фундаменту неможлива побудова незалежної України. Адже будь-яка реанімація Російської імперії (навіть у східнослов'янському варіанті О. Солженіцина) виглядатиме як «відновлення історичної справедливості» – возз'єднання колись начебто єдиного давньоруського народу, силою розчленованого агресивними сусідами»³.

---

¹ *Субтельний О.* Україна: історія / пер. з англ. – К., 1993.– С. 81.

² *Залізняк Л.Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008.– С. 48.

³ Там само. – С. 32.

Отже, проаналізувавши головні аспекти етнічної приналежності Києво-Руської держави та проблему її правонаступництва і спадкоємництва, ми прийшли до таких висновків: 1) Київська Русь – перше середньовічне українське (праукраїнське – за базовими етнокультурними ознаками) державне утворення; 2) за своєю етнополітичною функцією – це ранньофеодальна багатоетнічна імперія, яка утворилася в кінці IX ст. (1132 р.); 3) за своїми етновизначальними чинниками Київська Русь – українська (праукраїнська) держава, де вирішальним каталізатором її утворення стали варяги (нормани, вікінги), а головним консолідуєчим державотворчим стрижнем – був місцевий автохтонний український (праукраїнський) етнос; 4) домінантним правонаступником і спадкоємцем Києво-Руської спадщини є, безумовно, українці (праукраїнці), які були головним консолідуєчим фактором цієї держави, щодо росіян (праросіян), білорусів (прабілорусів), псково-новгородців (завойованих і асимільованих згодом московітами), та інших тогочасних етнічних спільнот, які мешкали у Київській Русі (чудь, меря, чорні клобуки, торки тощо), то вони всі, на нашу думку, мають право на спадок метрополії, пропорційно адекватному внеску кожного з цих народів в її політичне, економічне, культурне і мілітарне життя.

Розділ 6. Галицько-Волинська держава: виникнення, функціонування, занепад і ліквідація

З остаточним розпадом поліетнічної праукраїнської імперії Київської Русі в середині XII ст. на майже 15 самостійних державних утворень (переважна більшість яких базувалася на землях літописних східнослов'янських племінних союзів), українські етнічні, державорчі та націєтворчі процеси на цьому не зупиняються і продовжують подальший свій розвиток. Для вчених-українознавців є важливим те, що формальний спадкоємець імперської величі Русі – Київське князівство, і власне, сам столий град Київ поступово втрачають свій геополітичний, економічний і військовий статус (залишаючись при цьому лише сакральним центром і номінально-формальним осердям східного слов'янства) і остаточно з часом (з середини XII до середини XIII ст.) деградує до пересічного феодалного уділу. Саме тому українські етнічні, державорчі та націєтворчі процеси поступово набирають обертів, але вже не на теренах Середньої Наддніпрянщини, а на землях Волині й Галичини. Чому Київ, образно кажучи передав естафету українського етнонацієдержавотворення Володимир-Волинському й Галичу? По-перше, тривала князівська суперечка за великокнязівський престол (війни і міжусобиці) остаточно виснажила людський і господарський потенціал Київщини, тим самим звівши нанівець її геополітичні та геостратегічні можливості. По-друге, імперська сутність Русі, аж ніяк не залишала їй позитивних перспектив не тільки на «зараз і тепер», але і на майбуття, тому що, будь-яка імперія має рано чи пізно загинути й зникнути зі світової політичної арени, що, врешті-решт, і сталося з Київською Руссю. По-третє, поліетнічність імперії Рюриковичів, теж відіграла не останню роль в її дезінтеграції, а саме те, що майже кожен етнос (народ) зі своїми «кращими людьми» (військовою та політичною аристократією) завжди прагнув кардинально змінити свій статус з поневоленого (підневільного) на незалежний, самодостатній, щоби бути паном на рідній землі, а не попихачем чужих

забаганок. По-четверте, політичне, економічне і військове посилення Волині й Галичини, віддаленість їх від Київщини (центру жорстокого і кривавого протистояння) та наявність у них амбітних князівських династій – волинських Мстиславичів (нащадків Володимира Мономаха) і галицьких Ростиславичів (правнуків Ярослава Мудрого), все це, врешті-решт, і посприяло, що в кінці XII ст. було створене перше суто українське середньовічне державне утворення – Галицько-Волинське князівство (королівство).

Спочатку, ми неупереджено проаналізуємо передумови виникнення Галицько-Волинської держави, а саме, охарактеризуємо етнонацієдержавотворчі процеси на Галичині, а потім на Волині, які в остаточному підсумку і призвели до започаткування українського державного утворення, прямого спадкоємця величі й могутності Київської Русі-України.

Отже, Галицьке князівство – одне з багатьох державних утворень українців, які постали після розпаду першої української ранньосередньовічної полі етнічної держави Київської Русі (882 – 1132 рр.). В 40 – і роки XII ст. воно отримало статус самостійного феодального князівства з адміністративним центром у місті Галичі, й займало північно – східні схили Карпатських гір, верхів'я Дністра, Пруту й Сірету, а на півдні його території доходила до Чорного моря й Дунаю. Сусідами Галицького князівства на північному сході й на сході було Володимиро – Волинське князівство, на півдні – половці, на заході – Угорське, а на півночі – Польське королівства.

Його історія розпочинається, ще наприкінці X ст., коли за правління великого київського князя Володимира Святославича (бл. 978 – 1015 рр.), Галицька земля увійшла до складу Київської Русі – України з її найголовнішими містами – Галич, Перемишль, Звенигород і Тереховль. Швидкому економічному зростанню Галицької землі сприяли вигідні природні умови, приплив населення з Придніпров'я, віддаленість від степів, де кочували половецькі орди, зростання торговельних зв'язків з

іншими українськими та східно – західно – і південнослов'янськими землями, й Західною Європою і Візантією. Саме тому у Галицькому князівстві досить рано почали розвиватись феодальні відносини і склалась особливо потужна боярська верхівка. В кінці XI – на початку XII ст. Галицька земля, де князували правнуки великого київського князя Ярослава Мудрого (1019 – 1054 рр.) – Рюрик, Володар і Василько Ростиславичі, відокремилися від Києва. Спочатку вона була роздроблена на кілька удільних князівств, проте звенигородський князь Володимирко Володаревич у 1144 р. приєднав до своїх володінь Перемишльське й Теробовлянське князівства в одне Галицьке князівство зі столицею у Галичі. Володимирко (Володимир) Володаревич (1104 – 1152 рр.) правив у Галицькому князівстві з 1144 до 1152 рр. і намагаючись розширити свої володіння, з 1149 р. став союзником владимира – суздальського князя в його боротьбі проти великого київського князя Ізяслава Мстиславича, також він проводив успішну боротьбу супроти польських та угорських можновладців, які намагалися загарбати Галицьке князівство.

За часи правління сина Володимира, Ярослава Осмомисла (1153 – 1187 рр.) Галицьке князівство досягло найбільшої своєї могутності. Прізвисько «Осмомисл» (той, що має на гадці «вісім смислів» - вісім думок), яке отримав від своїх сучасників Ярослав Володимиркович, означало мудрий, розумний. Прагнучи зміцнити князівську владу, він успішно боровся проти аристократичної боярської верхівки, яка намагалася відокремити від Галицького князівства власні удільні володіння. Саме за його князування територія Галицького князівства суттєво розширилася, так було приєднано землі в пониззі Дунаю, а в 1167 р. він вдало закріпив союзницькі відносини з Угорським королівством через династичний шлюб своєї дочки з королем Стефаном III. Ярослав Осмомисл разом з іншими князями вів боротьбу проти нападів половців, також його успішна державотворча діяльність сприяла тому, що в Галицькому князівстві було збудовано багато нових

укріплених міст («градів»), недаремно про могутність володаря Галицького князівства, який «зтворив Дунаю ворота», є згадка в «Слові о полку Ігоревім». Проте після смерті верховного правителя Галицького князівства Ярослава Осмомисла в 1187 р. розпочалася запекла кровопролитна боротьба між його синами Олегом та Володимиром і галицькими боярами, яка призвела, врешті – решт, до занепаду князівської влади і загального ослаблення військово – політичного впливу Галицького князівства. Спочатку заколотникам – боярам вдалося позбавити синів Осмомисла князівської влади, з цього вдало скористався угорський король, який у 1188 р. захопив Галич і посадив на галицький престол свого сина Андрія. Потім бояри під тиском місцевого населення зробили спробу вигнати загарбників з Галича, закликавши на допомогу князя Ростислава, сина Івана Ростиславича Берладника, який спішно прибув зі своїм військом до столиці Галицького князівства, але під час битви зазнав поразки і був убитий угорцями. Після цього, влітку 1189 р. галичани під керівництвом Володимира Ярославича підняли повстання та вигнали з Галича угорських інтервентів разом з королевичем Андрієм. За часи правління Володимира Ярославича (1189 – 1198 рр.) Галицьке князівство так і не зуміло відновити свій високий попередній статус, а після його смерті в 1198 р. династія галицьких Ярославичів остаточно згасла. Цим успішно скористався володимиро – волинський князь Роман Мстиславич, який в 1199 р. оволодів Галицьким князівством і об'єднав його з Володимиро – Волинським князівством в єдине Галицько – Волинське князівство.

У свою чергу Володимиро – Волинське князівство – одне з багатьох державних утворень українців, які утворилися після розпаду першої української ранньосередньовічної поліетнічної держави Київської Русі (882 – 1132 рр.). Воно займало територію по Західному Бугу, Стиру, Горині, Случі та правих притоках верхів'їв Прип'яті, його сусідами на півночі були землі Тевтонського лицарського ордену, на північному сході – Полоцького князівства, на сході – Турово – Пінського князівства, на

південному сході – Київського князівства, на півдні – половців, на південному заході – Галицького князівства, а на заході – Польського князівства. Володимиро – Волинське князівство утворилося на теренах східнослов'янського племінного союзу волинян, в X ст. тут виникли міста Бузьк, Луцьк, Червень, Белз, а згодом – Дорогичин, Берестя (Брест), Холм, Кременець, Житомир тощо. Наприкінці X ст. його землі ввійшли до складу Київської Русі – України, а 988 р. великий київський князь Володимир Святославич (бл. 978 – 1015 рр.) віддав їх в уділ своєму синові Всеволоду, саме він і став першим князем Володимиро – Волинського князівства. За його правління було засновано місто Володимир (Волинський), яке в XII ст., після розпаду Київської Русі стало адміністративним центром Володимиро – Волинського князівства. На Любецькому з'їзді 1097 р. Володимиро – Волинське князівство з Луцьком одержав у своє володіння князь Давид Ігорович, проте вже на другому зібранні найвпливовіших князів Київської Русі, який відбувся у місті Витчеві у серпні 1110 р., було вирішено володимиро – волинського князя Давида Ігоровича, за те що він порушив перемир'я укладене в Любечі, осліпивши теребовлянського князя Василька Ростиславича, і тим самим розв'язавши нову міжусобну війну, позбавити Володимиро – Волинського князівства. Взамін йому було надано у володіння Бузьк, Острог, Дубно, Чортомлинськ, а незабаром ще й Дорогобуж та 4000 гривень срібла, а правити Володимиро – Волинським князівством було надано великому київському князю Святополку Ізяславичу (1093 – 1113 рр.) Ще з другої половини XIст. почалася тривала боротьба володимиро – волинських князів за відокремлення від Києва. В 1117 р. великий київський князь Володимир Мономах (1113 – 1125 рр.) відновив вплив Києва на Володимиро – Волинське князівство, посадивши на його князівський престол свого сина Романа, а після його смерті в 1118 р. – другого сина Андрія (1118 – 1143 рр.). Згодом князем став Ізяслав Мстиславич (1134 – 1154 рр.) – старший син новгородського князя Мстислава Володимировича, онук

Володимира Мономаха. Після смерті великого київського князя Ізяслава Мстиславича (1146 – 1149 рр., 1151 – 1154 рр.) його сини поділили Володимиро – Волинське князівство між собою на два удільних князівства – на власне Володимиро – Волинське князівство і Луцьке, на чолі Володимиро – Волинського князівства став князь Мстислав Ізяславич (1154 – 1170 рр.), саме під його керівництвом у другій половині XII ст., воно перетворюється на одне із найсильніших на теренах колишньої Київської Русі. Так, він ще у 1152 р. двічі розбив половців, а закріпившись у Володимиро – Волинському князівстві почав боротьбу за володіння Києвом і у 1160 р. зайняв місто й посадив на київський престол свого дядька, смоленського князя Ростислава Мстиславича, а вже після його смерті (1167 р. або 1168 р.) став великим київським князем і продовжував вести запеклу боротьбу з владимиро – суздальськими князями за зверхність, проте в 1169 р. змушений був віддати великокнязівський престол владимиро – суздальському князю Андрію Боголюбському (1157 – 1174 рр.), хоча в 1170 р. на досить короткий час знову оволодів Києвом. Але найбільшої могутності Володимиро – Волинське князівство досягло за правління його сина – князя Романа Мстиславича (1170 – 1205), який в 1199 р. об'єднав Володимиро – Волинське князівство і Галицьке князівство в єдине Галицько – Волинське князівство.

Так було утворене Галицько – Волинське князівство – найбільше і наймогутніше державне утворення українців, яке постало після розпаду першої української ранньосередньовічної поліетнічної держави Київської Русі (882 - 1132 рр.) та існувало в XIII - XIV ст. Воно постало в 1199 р. в результаті об'єднання Галицького князівства та Володимиро - Волинського князівства князем Романом Мстиславичем (р. народж. не від - помер 1205 р.) Галицько – Волинське князівство було одним із найпотужніших і найвпливовіших князівств періоду феодальної роздробленості на теренах колишньої Київської Русі - України та мало значний політичний вплив у Східній і Центральній Європі, його

столицею було місто Галич. Воно займало територію по західному Бугу, Горині, Случі, Стиру, праві притоки верхів'їв Прип'яті, верхів'я Дністра, Пруту й Сірету, а його сусідами були на півночі - Тевтонський лицарський орден, на північному сході - Полоцьке, на сході - Турово - Пінське, на південному сході - Київське князівства, на півдні - Дикий Степ, на заході - Угорське, а на північному заході - Польське королівство. До складу Галицько – Волинського князівства входили такі князівства: Галицьке, Перемишльське, Звенигородське, Теревовльське, Володимирське, Луцьке, Белзьке, Холмське та ін. В Галицько – Волинському князівстві були розвинуті землеробство, скотарство, мисливство, рибальство, бджільництво. Значного розвитку досягли ремесла: залізобне, ковальське (виробн. сільськогосподарські знарядь і зброї), гончарне, будівельне, ювелірне, обробка каменю, шкіри тощо. Найбільшими містами були: Галич, Холм, Львів, Володимир, Звенигород, Дорогичин, Теревоваль, Белз, Перемишль, Луцьк, Берестя (тепер Брест) та ін. На кінець XIII ст. В Галицько – Волинському князівстві було понад 80 міст. Князівство було на пересіченні водних і сухопутних шляхів й підтримувало торгівельні зв'язки з іншими давньоруськими землями (Київською, Новгородською та ін.), а також з Візантією, Болгарією, Угорщиною, Чехією, Польщею, Німеччиною й Литвою. З Галицько – Волинського князівства вивозили хутро, мед, віск, рибу, сіль, худобу, хліб і ремісничі вироби. Із заходу сюди привозили вовну, сукна, зброю, скло, мармур, золото й срібло; з узбережжя Чорного моря - рибу, вина, шовк, прянощі та ін. Зростання феодальних відносин у Галицько – Волинському князівстві супроводилося утворенням економічно сильної боярської верхівки загостренням класової боротьби, що виливалась у великі повстання, спрямовані проти феодального гніту. Щоб зміцнити свою владу в Галичі, Роман Мстиславич., спираючись на дрібне й середнє служиле боярство та міське торгівельне ремісниче населення, боровся проти великого галицького боярства. У 1200 р. Роман Мстиславич поширив свій вплив

на Київ, поділяючи цей вплив з своїм союзником владимиро - суздальським князем Всеволодом Юрійовичем Великим Гніздом (1176 - 1112 рр.) Роман Мстиславич вів успішну боротьбу проти нападів половців і литовських феодалів, зміцнив західні кордони Галицько – Волинського князівства. Брав активну участь у політичних справах Угорщини, Польщі, Візантії та інших країнах. Рішуче відкинув пропозицію прийняти католицтво, яку зробила римська курія, що прагнула поширити свій вплив на Русь.

Роман Мстиславич загинув під час походу на Польщу в 1205 р. поблизу польського міста Завихоста над Віслою випадково потрапивши у польську засідку під час походу проти малопольського князя Лешка Краківського. Після його раптової смерті таке могутнє й непорушне, на перший погляд, Галицько-Волинське князівство починає стрімко розпадатися на окремі землі, проіснувавши всього шість років¹.

Створення Галицько-Волинського князівства на чолі з Романом Мстиславичем стало важливим етапом в історії українського етнонацієдержавотворення. Проте, на відміну від поліетнічної Київоруської держави, відтепер вона розвивалася на єдиній українській основі. Це дало підстави українському історику С. Томашівському назвати Романа «творцем першої національної української держави», що як окремих політичний організм проіснувала до кінця XIV ст.²

Зі смертю галицько-волинського володаря Романа Мстиславича розпочався майже сорокарічний період міжусобних воєн та іноземного втручання у справи галицьких та волинських земель. Не допустити відновлення єдності Галицько – Волинського князівства прагнули верхівка галицького боярства, окремі удільні князі та правлячі кола Угорщини і Польщі. Першими розпочали боротьбу за владу у

---

¹ Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. – К., 1999.– С. 53.

² Цитується за Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. – К., 1999.– С. 53.

Галицькому князівстві Володимир, Святослав та Роман Ігорович, сини оспіваного у «Слові о полку Ігоревім» Новгород - Сіверського князя Ігоря Святославина. Вони утримувались тут впродовж майже шести років (бл. 1206 - 1212 рр.) Однак, внаслідок боротьби з боярською верхівкою, зазнали поразки, і у 1213 р. на княжому престолі у Галичі засів боярин Володислав Кормильчич, а після його вигнання, у 1214 р. правителі Угорщини та Польщі домовилися про поділ галицьких земель. Саме в цей час на політичну арену виходить Данило Романович Галицький (1201 - 1264 рр.) - один із найвидатніших українських правителів, волинський та галицький князь, а з 1253 р. - король, відомий політичний діяч, умілий дипломат, звитязний полководець, син засновника Галицько-Волинської держави князя Романа Мстиславовича. Після смерті батька в 1205 р. він був проголошений князем у Галичині, і отримав у спадщину м. Володимир. Проте саме в той час спалахнула кровопролитна феодална міжусобиця, викликана прагненням галицької боярської верхівки, а також чернігово - сіверських і київських князів не допустити зміцнення влади князівської династії Романовичів у Галицько - Волинському князівстві. Саме тому він був змушений разом з матір'ю та братом Васильком Романовичем шукати притулку в Польщі та Угорщині. Близько 1213 р. Данило Романович Галицький, був на деякий час визнаний боярами князем галицьким. Разом із загоном дружинників він брав участь у поході проти боярина-узурпатора Володислава Кормильчича, який у 1213 р. за допомогою угорського війська здобув Галич і проголосив себе галицьким князем. Згодом Данило Романович Галицький, спільно з братом Васильком одержав в управління місто Тихомль і Перемишль, а з 1215 р. - Володимир-Волинський. У військовому союзі з новгородським князем Мстиславом Удатним, закликаним боярами на князювання в Галич вів збройну боротьбу з угорцями й поляками. У 1219 р. він здійснив похід проти поляків і повернув під протекцію Волинського князівства Берестя та Забужжя. Разом з іншими руськими князями брав участь у битві з монгольським

військом на р. Калці, під час якої був поранений. Данило Романович Галицький., намагався зосередити в руках Романовичів усю Волинь ,що йому вдалося зробити у 1229 р. Потім він вів довготривалу боротьбу за Галицьке князівство, яким остаточно заволодів у 1238 р. А вже у 1239 р., здобув і Київ, де посадив свого воєводу Дмитра Єйковича, який очолив оборону міста від монголів Бату - Хана в грудні 1240 р. Данило Романович Галицький приділяв увагу захисту західних кордонів Галицько – Волинського князівства. Так на весні 1238 р. він розгромив тевтонських лицарів Доброжинського ордену, очолюваних самим магістром Бруно під м. Дорогичином (сучасна Брестська обл. Білорусії). Невдовзі у 1243 - 1244 рр. він здійснив низку походів, в ході яких підкорив Люблінську землю. Відчуваючи небезпеку ворожих вторгнень як із Заходу так із Сходу Данило Романович Галицький ініціює побудову міст - фортець, Данилів, Кременець тощо. Під час монгольського нападу його не було в князівстві, він перебував в Угорщині та Польщі, де вів дипломатичні переговори з місцевим можновладцями, щодо утворення широкого та дієвого антимонгольського військового союзу. Нажаль, в силу об'єктивних і суб'єктивних причин цей перспективний проект не був реалізований, тому коли монгольські орди увірвалися на етнічні угорські терени, князь Данило повернувся на Батьківщину. На власні очі він побачив яких величезних людських і матеріальних втрат зазнало його князівство, окрім того галицькі вельможі, за час його відсутності запросили на місцевий трон маріонеткового чернігівського княжича Ростислава. 1245 р. об'єднані дружини Романовичів завдали нищівної поразки кровопролитній битві під Ярославом (сучасна територія Польщі) об'єданому війську угорсько - польських феодалів і загонам бунтівних галицьких бояр, після цього Данило Романович Галицький, знову відновив єдність Галицько - Волинського князівства. Так закінчилася ця боротьба, яка тривала близько 40 років. Проте напруженими залишилися відносини князя Данила з монголами, які після спустошення Бату - Ханом (Батием) Галицько – Волинського князівства,

намагалися встановити тут своє панування. Наприкінці 1245 р. він здійснив поїздку до м. Сарай - тогочасної столиці Золотої Орди, де мав зустріч з Бату – Ханом і, завдяки свої непересічним дипломатичним здібностям добився підтвердження своїх прав на князування у Галичині та Волині. Проте, навіть визнавши свою васальну незалежність від Золотої Орди, Данило Романович Галицький не відмовився, від наміру визволити свій край від іноземного поневолення. З цією метою він намагався створити широку військово - дипломатичну коаліцію володарів європейських держав: Апостольського Престолу, Тевтонського ордену, Польщі, Угорщини, Литви та Північно - Східної Русі. Так шлюб дочки князя Данила та владимиро - суздальського князя Андрія Ярославовича, молодшого брата Олександра Невського, скріпив військовий союз двох найвпливовіших князів цього регіону. Проте, і ці плани не були реалізовані й анти ординська коаліція не була створена. Так трапилося тому, що по - перше, основні інтереси західних сусідів Галицько – Волинського князівства були зосереджені на Заході, а не на Сході, по - друге, у 1252 р. монголи завдали спустошливого попереджувального удару по Володимиро - Суздальському князівству, внаслідок якого князь Андрій втратив свій престол і подався до Швеції. Попри все Данило Романович Галицький сподівався одержати від своїх західноєвропейських сусідів хоча якусь необхідну військову та дипломатичну допомогу супроти Золотої Орди. Скориставшись цим скрутним становищем князя Папа Римський Інокентій IV пообіцяв йому реальну допомогу в боротьбі з монголами та королівську корону за умови укладання унії Руської православної церкви з католицькою під патронатом Папи. Намагаючись використати всі сили для боротьби проти іноземного поновлення, князь погоджується на ці умови, й 1253 р. у м. Дорогичині відбувається його коронація. Цього ж року Інокентій IV оголосив Хрестовий похід проти монгол, до участі в якому закликав правителів і лицарів Польщі, Чехії, Померанії та Сербії. Проте через цілий ряд причин (більшість названих країн та їх можновладців були

втягнуті у боротьбу за австро - штірійський герцогський престол, їх окрім того роздирали внутрішньополітичні суперечності, союзники не могли розраховувати на кількісну перевагу над військовими формуваннями монголів) ці плани залишилися нездійсненими. Так, як сподівання на одержання реальної допомоги не справдилися, тому Данило Галицький розриває угоду з Ватиканом і вступає у відкриту збройну боротьбу із Золотою Ордою. Наприкінці 1254 р. князь почав наступ проти військ темника Куремси, який намагався окупувати галицьке Пониззя. Внаслідок вдалих і рішучих бойових дій протягом 1254 - 1255 рр. Данилу Романовичу Галицькому вдалося відвоювати у монголів землі вздовж річок Південного Бугу, Случі та Тетерева. Також до його планів входило визволення Києва, але саме в цей час литовський князь Міндовг розірвав укладений 1254 р. військово - дипломатичний союз, який було скріплено зарученням сина Данила - Шварна та дочки Міндовга. Це кардинально змінило ситуацію, і протягом 1255 – 1256 рр. безперервно тривало протистояння з Литвою. Золота Орда оговтавшись від принизливих військових поразок, замінила слабого полководця Куремсу на досвідченого Бурундая, якого недаремно літописець називав «безбожним , лихим, окаяним», і розпочала 1258 р. новий масовий наступ. Так у 1259 р. хан Бурундай змусив короля Данила визнати зверхність Золотої Орди та зруйнувати міські укріплення Володимира, Луцька, Львова, Кременця, Данилова та інших міст, збереглися лише оборонні споруди неприступного Холма. Попри поразки князя в цій боротьбі, все ж вона була не даремною, тому що все ж таки залежність Галицько – Волинського князівства від Золотої Орди була на порядок меншою, ніж північно – східних князівств. Активною була також і дипломатична діяльність Данила Романовича Галицького. З 1247 р. він налагодив мирні відносини з Польщею, і підписав договір про дружбу з Угорщиною, який був довершений династичним шлюбом його сина Льва Даниловича з принцесою Констанцією. Впродовж першої половини 50-х років XIII ст. він брав участь, за вже згадувані, австрійські

володіння, які хотів закріпити за своїм сином Романом. Напруженими були відносини князя з литовськими племенами, у 1254 - 1255 р. було підкорене одне з них - ятвяги, тоді ж було укладено договір з Тевтонським лицарським орденом.

Данило Романович Галицький прагнути посилити політичну єдність і військову могутність Галицько - Волинського князівства, сприяв її економічному, соціальному, культурному піднесенню, розвитку ремесел і торгівлі, збудував та укріпив ряд нових міст - Холм (бл. 1237), Львів (1256, названий на честь князя - Лева) тощо. Саме він переніс столицю держави із зруйнованою монголами Галича (окрім того - осередки боярських закатників) до Холма. Декілька слів про особисте життя князя. Спочатку планувався його шлюб з дочкою угорського короля Андрія II - Марією, проте цього не сталося, вона одружилася з болгарським царем Іваном II Асенем, а молодий Данило побрався з Анною, дочкою князя Мстислава Удатного, з метою зміцнення стосунків між окремими гілками роду Мономаховичів. Другою дружиною князя стала дочка литовського правителя Довспрунка, сестра князя Товтивіла, племінниця Міндовга. До речі, це перший відомий династичний шлюб між українським князем і литовською княгинею, що свідчить про зростання значення Литовського князівства у Східній Європі. Таким чином, за князювання Данила Романовича Галицького (1238 - 1264 рр.) була відновлена єдність Галицько - Волинської держави, він успішно приборкав бунтівне галицьке боярство (хоча, на превеликий жаль, за правління його наступників, знову відновилися тенденції до феодальної розробленості та сепаратизму, носієм яких була таж таки галицька боярська верхівка), проявив себе як умілий державний і військовий діяч який реформував військо та державний апарат. Помер Данило Романович Галицький у 1264 р. після серйозної хвороби і був похований у Холмі, але в українській історії залишиться навіки як мужній і героїчний захисник Батьківщини та продовжувач звитяжних і лицарських вчинків великих київських князів - Святослава Володимира та Ярослава. Після

смерті Данила Романовича галицькі і волинські землі формально залишилися однією державою, але всередині її відбувалося суперництво між Волинню, яку очолювали Василько Романович (до 1269 р., а згодом його син Володимир 1269 - 1289 рр.) та Галичиною, де князував Лев Данилович (1264 - 1301 рр.) Окремі незначні уділи мали і сини Данила Галицького - Мстислав (Луцьк) та Шварно (Холм з Дорогочином). Почався поступовий занепад Галицько – Волинського князівства від неї відходять окремі землі: турово - пінська, ятвязька. Деякою компенсацією було приєднання частини Закарпаття та деяких земель у Польщі. На початку XIV ст. єдність Галицько – Волинського князівства відновлюється. В цей час тут правив син Лева Даниловича, король Юрій I, головним здобутком якого було утворення у 1303 р. окремої Галицької митрополії. Після смерті Юрія I Галицько – Волинське князівство перейшло до його синів Андрія Юрієвича і Лева Юрієвича, які проводили активну зовнішню політику, виступаючи проти татар. Останнім галицько - волинським князем був Юрій II Болеслав, син дочки Юрія I Марії та мазовецького князя Тройдена. Правив він у (1313 - 1240 рр.) Продовжував політику своїх попередників. Зумів врегулювати відносини з Золотою Ордою, Литвою, Тевтонським орденом. Однак, напруженими залишилися стосунки з Польщею та Угорщиною, які стали готувати спільний наступ на Галицько – Волинське князівство У внутрішній політиці Юрій II сприяв розвитку міст, надаючи їм магдебурзьке право, прагнув обмежити владу боярської верхівки. Ці заходи князя викликали незадоволення його політикою і у квітні 1340 р. його було отруєно у Володимирі Волинському. Відразу після смерті Юрія II у внутрішні справи Галицько – Волинського князівства втрутились іноземці. Польський король Казимир III Великий здійснив грабіжницький похід на Львів, але не зміг утвердитись у Галичині. Лише після декількох років правління боярської олігархії на чолі з Д. Дедьком (1340 - 1349 рр.) Галицько – Волинське князівство перестає існувати, і у 1349 р. Казимир III захоплює Галичину, а згодом ще й Холмщину та

Белзьку землю. Волинь, де правив князь Любарт Гедимінович, відійшла до Литовської держави.

Так припинила своє існування могутня Галицько-Волинська держава, значення, якої в українській історії важко переоцінити. На думку С. Томашівського, це була «перша чисто українська політична організація», котра в періоди своєї найбільшої могутності обіймала 9/10, а під кінець існування – 3/4 залюднених просторів України¹.

З цього приводу вчені В. Шевчук і М. Тараненко наголошують: «Після занепаду Кисва Галицько-Волинське князівство продовжило на ціле сторіччя існування державної організації і фактично було головним політичним центром для всієї України. Саме воно зберегло Україну від передчасного поневолення й асиміляції її Польщею. Разом з тим слід зазначити, що, відкриваючи західноєвропейській культурі шлях на українські землі, ця державність дала змогу уникнути однобічної орієнтації на Візантію, запобігти утвердженню монгольських впливів, що стало фатальним для соціального і політичного розвитку Володимиро-Суздальської землі. Перша загальноукраїнська держава сприяла акумуляції значних матеріальних і духовно-творчих сил, які забезпечили Україні існування як окремого національного організму в подальший період»².

Отже, Галицько-Волинська держава посіла вагоме місце в українському етнонацієдержавотворенні. Вона не тільки об'єднала під своєю владою значну частину території Київської Русі й стала її безпосередньою спадкоємницею і продовжувачем вітчизняних державотворчих традицій, але й зосередивши у своєму складі переважно українські етнічні землі відбулася як перша суто українська середньовічна державна формація, тоді як праукраїнська Києворуська

---

¹ Цитується за Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. – К., 1999.– С. 53.

² Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. – К., 1999.– С. 53.

держава була поліетнічною ранньосередньовічною імперією, де поряд зі слов'янськими народами – українцями (праукраїнцями), білорусами (прабілорусами) і росіянами (праросіянами), мешкали й інші етноси – фіно-угри, прибалти, тюрки тощо.

Незважаючи на васальну залежність української Галицько-Волинської держави від монгольської Золотої Орди (з середини XIII ст.), це князівство-королівство було досить-таки самостійним політичним утворенням. Його правителі успішно контактували з володарями Золотої Орди, Литовського князівства, Польського й Угорського королівств, магістрами Тевтонського ордену тощо. Як свідчать історичні джерела, Галицько-Волинська держава підтримувала інтенсивні й взаємовигідні стосунки з Австрією, Візантією, Німеччиною, Польщею, Угорщиною, Чехією, Ватиканом (Римською курією) та іншими країнами. Ця наведена нами інформація, є не лише цінним свідченням про поважне міжнародне визнання Галицько-Волинської держави, а і переконливим аргументом про те визначне місце, яке вона посідала в тогочасному європейському і світовому цивілізаційному часопросторі.

Таким чином, вивчаючи історію виникнення, розвитку і знищення Галицько – Волинської держави, вчені – українознавці мають змогу професійно дослідити як етнічні, так і націєдержавотворчі процеси на землях нашої Батьківщини в XII – XIV ст., а також досягнути як вони вплинули на загальний вітчизняний етнонацієдержавотворчий розвиток українського народу.

Розділ 7. Внесок відділу української етнології ННДІУ щодо вивчення, зародження, формування, становлення і розвитку українського народу

Весь вищенаведений фактографічний та аналітичний матеріал стосовно осягнення особливостей і закономірностей зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України був би неможливий без відновлення суверенної Української держави у 1991 р. Саме ця епохальна подія дала можливість, як пересічним українцям, так і вітчизняним вченим позбутися комуні-партійного радянського ідеологічного тиску і жити й творити незалежно від директив і вказівок комуністичних верховодів із Москви та Києва. Особливо ці зміни були бажаними для українських науковців, які перебували під постійним диктатом тоталітарної ідеології. Один із очевидців тих дискримінаційних процесів, П. Кононенко, наголошує: “Закономірно, що в світлі диктату офіційної методології буржуазно-ідеалістичними були оголошені національна ідея і національний ідеал, генетика й кібернетика, етнопсихологія, етнологія й антропологія, а в руслі усього того – і метод системного, цілісного, об’єктивного аналізу та синтезу”¹.

З появою на європейській політичній мапі Української Самостійної Соборної Держави гостро постала проблема формування нової патріотично налаштованої політичної, економічної, наукової та інтелектуальної вітчизняної еліти. Саме тому створення у січні 1992 р. Інституту українознавства при Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка під керівництвом його незмінного директора П. Кононенка було зумовлено насамперед нагальними потребами розбудови України як незалежної демократичної держави, а отже, розвитку українознавства як цілісної інтегративної системи наукових знань про Україну, українців і світове українство у всьому просторі та в

---

¹ Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв’язання. – К., 2008. – С. 12.

часі, як політики та філософії держави у підготовці кадрів українознавців найвищої кваліфікації, а також потужної національної ідеології, міцного і надійного стрижня Української Самостійної Соборної Держави, української політичної нації та кожного свідомого українця!¹.

Майже дев'ятнадцятирічна продуктивна й інноваційна діяльність спочатку Інституту українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка, потім з 21 червня 2000 р. – Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, а вже з 7 серпня 2009 р. – Національного науково-дослідного інституту українознавства стала реальним свідченням інтелектуальної, професійної, патріотичної і державницької праці в ім'я України, українців і світового українства.

Нам приємно усвідомлювати, що відділ української етнології ННДІУ цілеспрямовано долучився до цього важливого процесу. З перших днів існування відділ почав активно працювати над актуальними проблемами походження українського народу та його етнічною історією. За 18-ліття свого існування (1992 – 2010 рр.) співробітниками відділу була створена науково обґрунтована концепція дослідження цієї проблематики. Згідно з нею об'єктом дослідження відділу української етнології є український етнос, а предметом дослідження – походження українського народу та його етнічна історія. Основне теоретико-методологічне питання, яке стоїть перед науковцями відділу – з'ясування об'єктивних закономірностей етнічної історії українського народу та науково-методичне забезпечення вивчення її в середній та вищій школі. Найважливіші завдання вчених-українознавців полягають у наступному: по-перше, провести фаховий аналіз методологій та методів дослідження української етнічної історії; по-друге, науково обґрунтувати і дослідити основні концепції етногенезу (походження) українців і виділити з багатьох найбільш професійно верифіковані й аргументовані; по-третє, професійно вивчати і проаналізувати факти, процеси та

---

¹ *Фігурний Ю.С., Ярошинський О.Б.* Світочі українознавства. – К., 2008. – С. 5-6.

магістральні етапи етнічної історії українського народу; по-четверте, ліквідувати так звані білі плями в етногенезі українців та встановити об'єктивну картину у раніше сфальсифікованих ділянках української етнічної історії; по-п'яте, підготувати навчально-методичні матеріали та низку наукових видань стосовно етногенезу українців та етнічної історії українського народу. А головним результатом науково-дослідної роботи вчених-етнологів повинна стати українознавча концепція української етнічної історії. Відділ української етнології спрямовує свої головні зусилля на дослідження та наукове обґрунтування актуальних проблем походження українців, їх етнічної історії та висвітлення засадничих етнонаціональних і державотворчих проблем. Етнічна історія українського народу є міцним підґрунтям і консолідуючим чинником Української Самостійної Соборної Держави, української нації, вагомим елементом збереження етнічної та національної ідентичності й самодатності українського народу в глобалізаційних процесах Третього Тисячоліття. А наукове осягнення української етнічної історії, враховуючи здобутки і досягнення українознавства, допоможе вченим-українознавцям здійснити реальний вплив на процеси національного державотворення і формування в українському соціумі європейських засад громадянського суспільства.

Саме тому відділ упродовж 2004-2006 рр. здійснював виконання держбюджетної теми "Дослідження етнічної історії українського народу та науково-методичне забезпечення вивчення її в середній та вищій школі". За її підсумками було видано такі праці: Баран В.Д., Баран Я.В. Історичні витоки українського народу. Монографія. – К., 2005. – 208 с.; Україна–Етнос. Науковий бібліографічний довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства/Укл. Ю.С. Фігурний, О.А. Чирков. – К., 2005. – 202 с.; Україна – Етнос. Науковий термінологічно-понятійний словник довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства/Авт.: Фігурний Ю.С. (керівник авт. кол.) Чирков О.А. (кординатор), Баран В.Д., Баран Я.В., Данилюк-Кульчицька О.П.,

Лебєдєва О.В., Мартинова В.А., Терпиловський Р.В., Шостак М.В., Ятченко В.Ф. – К., 2006. – 224 с.; Україна – Етнос. Збірник наукових праць з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства/Авт.: Фігурний Ю.С. (керівник авт. кол.), Баран В.Д., Данилюк-Кульчицька О.П., Лебєдєва О.В., Чирков О.А., Шостак М.В., Ятченко В.Ф. – К., 2006. – 240 с.

Протягом 2007-2009 рр. відділ української етнології активно працював над виконанням науково-дослідної роботи (НДР) “Український етнос у світовому часопросторі”, що фінансувався за рахунок державного бюджету України, а її керівником був доктор філологічних наук, професор, академік, директор ННДІУ МОН України П. Кононенко. Її метою було проведення фахового дослідження феномену українського етносу у світовому часопросторі, а головним завданням – здійснити комплексне аналітичне дослідження світоглядних, психологічних, етнічних та інноваційних чинників для вивчення та осмислення важливої ролі українського етносу у світовому часопросторі; розробити сучасну методику проведення даного дослідження та професійно опрацювати джерельну базу з цього питання. Практична цінність успішно завершеної держбюджетної теми полягає в тому, що в вдаль здійснення НДР дало можливість вченим-українознавцям отримати нові корисні знання, які були оприлюднені в таких основних фахових виданнях співробітників ННДІУ як: Баран В.Д. Етногенез українського народу. – К., 2007. – 148 с; Баран В.Д. Київ, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К., 2007. – 64 с; Пасемко І.П. Моя Франкіана. – Харків, 2007. – 136 с.; Фігурний Ю.С. Дослідження відділом української етнології НДІУ МОН України в 1992-2006 рр. етнічної історії українського народу та етнонаціонального державотворчого процесу. – К., 2007. – 56 с.; Фігурний Ю.С. Державотворча діяльність Олени Теліги в українознавчому вимірі (до 65-річчя її героїчної смерті). – К., 2007. – 40 с.; Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія. – К.: НДІУ, 2008. – 400с.; Баран В. Д. Слов'янське

поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі. – К., НДІУ, 2008. – 138 с; Український етнос у просторі й часі. Науковий бібліографічний довідник (2005-2008) / Укладачі: Чирков О.А., Фігурний Ю.С. – К., 2008.– 406 с.; Фігурний Ю. С, Ярошинський О. Б. Світочі українознавства. – К., 2008. – 146 с.; Фігурний Ю. С. Український гетьман Пилип Орлик. – К., НДІУ, 2008. – 124 с.; Фігурний Ю. С. Державотворча та етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі. – К.: НДІУ, 2008. – 130с.; Козлов А.В., Козлов Р.А., Ковпик С.І. Писемність давньої України: навчально-методичний посібник. – К., 2008. – 170 с.; Фігурний Ю.С. Етнічні, національні та державотворчі процеси на Закарпатті України й участь у них інтегральних українських націоналістів (1938-1939рр.). – К., 2008. – 56 с.; Українознавство ХХІ ст.: виміри розвитку. Українознавство 2007-2009 // Головний редактор П.П. Кононенко; редактори-упорядники: Т.П. Кононенко, Н.М. Істоміна, Т.Л. Ренке.– К.: ННДІУ.– 2009.– 432 с.; Учнівська молодь – майбутнє Української держави: Збірник аналітичних досліджень, документів Міжнародних конкурсів з українознавства та наукових праць переможців і учасників ІІ МКУ / Автор-упорядник і відповідальний ред. Ю.С. Фігурний; за заг. ред. П.П. Кононенка; Орг. секретарі: О.В. Лебєдєва, Л.О. Нестеренко, О.І. Фесік. – К., НДІУ. – 2009. – 336 с; Ятченко В. Боги і люди в українській казці (видання друге, доповнене й перероблене). – К.: Міленіум, 2009.– 152 с.; Фігурний Ю.С. Український етнос у просторі й часі: українознавче дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні. –К.:ННДІУ.– 2009.– 520 с.;

Фахово проаналізувавши вітчизняні дослідження у цій галузі наукових знань, що стосуються вивчення феномену українського етносу у світовому часопросторі, ми можемо стверджувати, що отримані нами результати НДР мають певні відмінні риси і переваги над аналогічними розробками в Україні та за її межами. Результати даної НДР можуть бути використані в Україні як на загальнодержавному, так і

регіональному рівнях, насамперед у галузях освіти, науки, культури, в середніх та вищих навчальних закладах; в системі перепідготовки та підвищення кваліфікації освітянських кадрів. Практична цінність успішно завершеної держбюджетної теми полягає в тому, що вдале здійснення даної науково-дослідної роботи дало можливість вченим-українознавцям отримати нові корисні знання про український етнос у світовому часопросторі.

Підсумовуючи виконання науково-дослідної роботи, що фінансувалася за рахунок державного бюджету в 2007-2009 рр. – «Український етнос у світовому часопросторі», ми прийшли до таких основних наукових результатів. По-перше, комплексний і системний розвиток сучасного інтегративного українознавства неможливий без професійного, поступального й інтенсивного дослідження ролі українського народу у світовому часопросторі. Оскільки, українознавство – це цілісна інтегративна система наукових знань про Україну, українців і світове українство у просторі та в часі, то фахове вивчення досліджувальної проблематики допоможе вченим-українознавцям збагатити і суттєво поглибити цінні знання про нашу Батьківщину та її народ, інформацію про його минуле, сьогодення та перспективи. По-друге, зацікавленість проблематикою українського етносу у світовому часопросторі у вітчизняному соціумі зростає упродовж останніх вісімнадцяти років вже з самих початків творення сучасної української незалежної держави особливого значення набувають загальноцивілізаційні фактори, а саме значення і розуміння свого поступального розвитку та перспективи українців у майбутньому. Проте, щоби добре жити зараз і впевнено дивитися у прийдешнє, нам, українцям, треба знати – хто ми є, звідки ми, чиїх дідів-прадідів нащадки та що нас чекає завтра. По-третє, осмислення цих і багатьох інших проблем, які вагомо впливають на формування етнонаціональної свідомості, державного патріотизму, політичного націоналізму, національної гідності й самоповаги надасть можливість нам, вченим-

українознавцям, зрозуміти об'єктивні закономірності цивілізаційних процесів на початку Третього тисячоліття та визначити в них провідну роль і вагоме місце України та українців; по-четверте, актуальність і важливість виконаної науково-дослідної роботи полягала у відновленні історичної правди і справедливості та наукової об'єктивності, щодо фальсифікованої за часів тоталітарно-комуністичної радянської влади, етнічної історії українського народу та її сучасне значення в системі українознавства з урахуванням нових тенденцій і його розвитку як в Україні, так і поза її межами. Отже, практична цінність успішно завершеної держбюджетної теми полягала в тому, що вдале здійснення даної науково-дослідної роботи дало можливість вченим-українознавцям отримати нові корисні знання про український етнос у світовому часопросторі.

Розділ 8. Перспективи подальшого дослідження минулого, сьогодення і майбуття України, українців і світового українства

Впродовж 2010-2012 років співробітники ННДІУ загалом, і працівники відділу української етнології зокрема, під керівництвом П. Кононенка будуть виконувати науково-дослідну роботу «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі», яка фінансується за рахунок видатків загального фонду державного бюджету (код КПКВ 2201020 – «Фундаментальні дослідження у вищих навчальних закладах та наукових установах», обсяг фінансування – 3060 тис. грн., зокрема на 2010 рік – 1020 тис. грн.). В дослідженні буде висвітлено еволюцію феноменів України і світового українства за концентрами цілісної наукової системи: а) історія, теорія, методологія українознавства як наукової, освітньої, культурологічної систем, як «філософії і політики держави» (В.Вернадський); б) Україна – етнос; в) Україна – природа; г) Україна – мова; д) Україна – культура; є) Україна – держава і нація; ж) Україна у міжнародних відносинах; з) Українці – ментальність і доля; і) Світова місія України і українства. Для досягнення мети будуть використані теоретичні й практичні здобутки археологів і етнологів, географів і геологів, антропологів і лінгвістів, етнографів і культурологів, філософів і релігієзнавців, демографів і істориків, а також соціологів, економістів, мистецтвознавців різних епох (від давнини до XXI ст.) – вітчизняних і зарубіжних. Головною метою й основними завданнями проекту – дослідження цивілізаційних процесів історичного розвитку України, українців і світового українства в їх органічному взаємозв'язку, на ґрунті засадничих принципів інтегративного українознавства як цілісної, модерної парадигми наукових знань (наукової системи), навчальної дисципліни для ЗНЗ і ВНЗ та водночас – як світоглядної ідеології, філософії й політики Української Самостійної Соборної Держави. Використовуючи історико-порівняльний аналітичний метод вчені-українознавці, в тому числі й співробітники відділу української етнології,

будуть фахово досліджувати й розкривати своєму та іншим народам правдиву картину буття, свідомості, ментальності, долі, місії українського етносу на всіх етапах і на всіх часо-просторових магістралях його життя й тим самим – сприяти піднесенню національно-патріотичної, державницької свідомості українців, активізації процесу самопізнання та самореалізації, волі до творення розвинутих форм демократичного громадянського суспільства нашої країни та сприяння піднесенню іміджу України в Європі та у світі як суверенної, соборної, правової, демократичної, економічно потужної держави, що сповідує ідеали миру й співробітництва народів планети Земля, свободи і щонайвищого розквіту кожної особистості й нації в усіх сферах матеріальної і духовної культури. Саме тому працівниками ННДІУ під головуванням П. Кононенка заплановано написати, підготувати і видати багатотомне (ймовірно, 6-8 томів) фундаментальне дослідження «Український етнос у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації і культурі». Його головною метою та ідеєю є розкриття й осягнення феноменальної сутності України, українців і світового українства як у питомо неповторному значенні (етнічна тотожність, національна ідентичність, ментальність, психоемоційність, харизматичність українців тощо), так і в загальнолюдському вимірі (їх потужний і вагомий внесок у культуротворчий і цивілізаційний поступ Homo sapiens), і тим самим відродити і поновити взаєморозуміння і взаємодії українського етносу з всепланетарною людністю через органічний та обопільний процес пізнання і самопізнання, творення і самотворення, ідентифікації і самоідентифікації, розвитку і саморозвитку. Все це наукове, фахове осмислення має здійснюватися не тільки в межах України, а й охоплювати собою всю земну кулю, бо цивілізаційний світ єдиний, цілісний, неповторний і неосяжний як своєю багатоманітністю, так і унікальністю. Проте, попри всі економічні, політичні, військові, релігійні й соціокультурні чинники людство єднає, як його перебування і політ на космічному кораблі під назвою Земля, так і

спільність загальнолюдських цінностей, а особливо, єдність мети і долі – продовження роду і передання набутих знань і навиків своїм дітям, внукам і спадкоємцям. А так, як український етнос давно вже перестав бути пересічним східноєвропейським народом, а став «українською світовою ідентичністю»¹ (більш докладніше про це йдеться у доповіді заступника директора з наукової роботи ННДІУ, кандидата філософських наук, доцента Тараса Кононенка «Теорія світових ідентичностей. Формування глобалістичної парадигми наук» виголошеної ним на III Міжнародному конгресі «Українська освіта у світовому часопросторі» на пленарному засіданні 21 жовтня 2009 р.), тому і його мова, культура, історія і державотворчий досвід став надбанням загальнолюдської цивілізації.

Об'єктом дослідження буде український етнос і світове українство в часопросторовому процесі свого розвитку від найдавніших часів до XXI століття. Предметом – Україна і світове українство як унікальні природно-соціальні концепти та суб'єкти історичного розвитку в їх внутрішній еволюції, питомій визначеності та самобутності, а також, типологічній характерності та виключності в світовий процес розвитку цивілізації людини розумної та здобутків у сфері культури, в якому визначальну роль відіграють природа й етнос в їх універсальній суті і ролі, як важливого фактора геополітичної всезагальності й реальності. Все дослідження має охоплювати генезис, стан, проблеми і майбутнє українського етносу в цілісному процесі часопросторової ретроспективи і перспективи, а саме, від початків його зародження, формування, становлення, розвитку аж до прогностичного аналізу будучини.

Таким чином, дослідження та наукове осмислення ролі і місця українського етносу у світовому часопросторі надасть реальну можливість вченим-українознавцям зрозуміти й обґрунтувати об'єктивні закономірності цивілізаційних процесів, які невідворотно охопили всю,

---

¹ Кононенко Т. Теорія світових ідентичностей. Формування глобалістичної парадигми наук // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 27-34.

таку багатоманітну, але разом з тим таку єдину і неповторну людську цивілізацію на земній кулі на початку Третього тисячоліття, визначити й детермінувати в перебігу цих подій і явищ гідне місце й авторитетну роль України, українців і світового українства.

Висновки

Отже, нами з'ясовано стан, повнота і достовірність аналітичного осмислення особливостей і закономірностей зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України як світового цивілізаційного феномену. Ми неупереджено проаналізували рівень наукової розробки теми, її джерельної бази та визначили теоретико-методологічну основу дослідження; провели фаховий аналіз основних українознавчих і етнологічних понять, наголосивши при цьому на кардинальних відмінностях між етнологією й етнографією (народознавством); охарактеризували основні концепції походження українського народу і прийшли до висновку, що найбільш аргументованою серед них є ранньосередньовічна теорія україногенези; проаналізували головні теорії утворення Київської Русі в історіографічних українознавчих дослідженнях (XX – початок XXI ст.), визнавши, що найбільш верифікованою з них є так звана конвергентна концепція утворення Русі; з'ясували етнічну приналежність Києво-Руської держави, а саме те, що вона була українською (праукраїнською) середньовічною поліетнічною імперією, а головним спадкоємцем Києво-Руської спадщини є, безсумнівно, український етнос (праукраїнці), який був основним консолідуючим чинником цієї багатоетнічної держави; окреслили загальний розвиток Галицько-Волинської держави як спадкоємиці Київської Русі; узагальнили вагомий внесок працівників відділу української етнології ННДІУ щодо актуальної проблематики присвяченій вивченню зародження, формування, становлення і розвитку українського етносу, який знайшов своє відображення у багаточисленних наукових публікаціях та успішному завершенні двох НДР – «Дослідження етнічної історії українського народу та науково-методичне забезпечення вивчення її в середній та вищій школі» (2004-2006 рр.) і «Український етнос у світовому часопросторі» (2007-2009 рр.); розглянули перспективи подальшого дослідження минулого,

сьогодення і майбуття України, українців і світового українства як вченими-українознавцями, так і вітчизняними етнологами, що віддзеркалилися у підготовці та виконанні фундаментальної, під керівництвом П. Кононенка, НДР «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі», впродовж 2010-1012 рр., а головним підсумком цієї вагомій наукової роботи має стати однойменне багатотомне дослідження, яке має охопити величезний часовий проміжок – від найдавніших часів і до сьогодення та показати зародження, формування, становлення, розвиток і перспективи української світової ідентичності як складової частини людської цивілізації та важливого фактора парадигми світових ідентичностей.

Таким чином, фахово вивчаючи український етнос у світлі новітніх досягнень вітчизняної етнології, стає зрозумілим, який величезний шлях він пройшов від невеликої слов'янської етнічної спільноти до багатомільйонної нації, представники якої не тільки розпорошилися по всіх континентах земної кулі, а і зуміли стати унікальним і самобутнім цивілізаційним феноменом. Разом з тим, українцям не варто заспокоюватися на досягнутому, тому що Третє Тисячоліття кидає нам потужний глобалізаційний виклик, на який Україна, українці і світове українство, поки що, на превеликий жаль, не можуть дати адекватну відповідь (зменшується чисельність українців в Україні та поза її межами, виникають нагальні проблеми з рідною мовою, культурою, традиціями, ментальністю українського етносу) та попри всі багато численні негаразди не тільки «*Contra spem spero*» (без надії сподіваємося), як писала Леся Українка, на кращу долю, а у свою чергу ми будемо боротися, як закликав своїх співвітчизників Тарас Шевченко – «Борітеся – побороте!» за збереження української мови, української етнічної ідентичності, української національної ідентичності, української етнічної пам'яті, української національної пам'яті та української етнокультурної самобутності, а задля цього і в ім'я цього активно і

послідовно сприяти розбудові правової, демократичної, високоосвіченої, економічно розвиненої і заможної Української Самостійної Соборної Держави!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. *Балушок В.Г.* Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнотонімія. – Біла церква, 2008.
2. *Баран В.Д., Баран Я.В.* Історичні витoki українського народу. – К., 2005.
3. *Баран В.Д.* Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К., 2007.
4. *Бердышев С.Н.* Древняя Русь. – М., 2007.
5. *Грушевський М.* Історія України-Руси. Том I. До початку XI віка. – Нью-Йорк, 1954.
6. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. – К., 1991. – Т.1.
7. *Дорошенко Д.* Нарис історії України (До половини XVII ст.). – Варшава, 1932. – Т.1.
8. *Жук С.М.* Киевская Русь. – М., 2007.
9. *Залізняк Л.Л.* Від склавинів до української нації. – К., 1997.
10. *Залізняк Л.* Від склавинів до української нації. Видання друге, доповнене. – К., 2004.
11. *Залізняк Л.Л.* Походження українців за даними сучасної етнології//Дзеркало тижня. - №24(653) 23 червня 2007р. – С. 22.
12. *Залізняк Л.Л.* Походження українського народу. – 1996.
13. *Залізняк Л.Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008.
14. *Ідзьо В.* Раннеслов'янське суспільство і ранньослов'янська державність. Зародження і становлення християнства на території України. – Львів, 2004.
15. *Ідзьо В.* Українська держава в IX-XIII століттях. – Львів, 2004.
16. *Канигін Ю.М.* Шлях аріїв. Україна в духовній історії людства: Роман-есе. – К., 1997.
17. *Кононенко П.П.* Національна ідея, нація, націоналізм. – К., 2005.
18. *Кононенко П.П.* "Свою Україну любіть..." – К., 1996.
19. *Кононенко Т.* Теорія світових ідентичностей. Формування глобалістичної парадигми наук // Українознавство. – 2009. – № 4.– С. 27-34.
20. *Кононенко П.П.* Українознавство. – К., 1996.
21. *Кононенко П.П.* Українознавство. – К., 2006.
22. *Кононенко П.П., Кононенко Т.П.* Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання. – К., 2008.

23. *Кононенко П.П., Кононенко Т.П.* Український етнос: генеза і перспективи. Історичний нарис. – Обухів, 2003.
24. *Костомаров Н.И.* Исторические монографии и исследования. – Спб., 1872. – Т. I.
25. *Лященко Р.М.* Лекції по історії українського права (Княжа доба). – Прага, 1923. – Ч. 1.
26. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Відень, 1926.
27. *Літопис Руський.* – К., 1989.
28. *Макарчук С.А.* Етнічна історія України. – К., 2008.
29. *Мачогій П.* Історія України. – К., 2007.
30. *Одарченко П.* Українознавчі спостереження й фрагменти. – К., 2002.
31. *Пастернак Я.* Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. – Торонто, 1961.
32. *Петров В.В.* Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика. – К., 1972.
33. *Полное собрание русских летописей. Т. 2.: Ипатьевская летопись.* – М., Л., 1962.
34. *Пріцак О.* Походження Русі: становлення скандинавських джерел (крім ісландських саг). – К., 1997. – Т. I.
35. *Савчук Б.* Українська етнологія. – Івано-Франківськ, 2004.
36. *Субтельний О.* Україна: історія / Пер. з англ. – 3-тє вид. перероб і доп. – К., 1993.
37. *Тиводар М.* Етнологія. – Ужгород, 1998.
38. *Толочко П.П.* Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. – К., 1987.
39. *Толочко П.* Київська Русь. – К., 1996.
40. *Томашівський С.* Українська історія: Нарис I: Старинні і середні віки. – Львів, 1919.
41. *Фігурний Ю.С.* Ільменські слов'яни (словени, новгородські слов'яни)//Україна – Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних даних проблем українознавства. – К., 2006. – С. 95-96.
42. *Фігурний Ю.С.* Київ – головний державотворчий центр України, осердя формування і становлення національного війська (Від княжих часів до сьогодення)//Українознавство. Число 1(6) 2003. – С. 264-268.
43. *Фігурний Ю.С.* Український етнос – об'єкт українознавчих досліджень//Українці: світова нація перед викликами ХІІст. – К., 2006. – С. 194-229.
44. *Фігурний Ю.С., Ярошинський О.Б.* Світочі українознавства. – К., 2008.
45. *Шевчук В.П., Тараненко М.Г.* Історія української державності: Курс лекцій. – К., 1999.

46. *Шелухін С.* Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції. З орієнтованою картою. – Прага, 1929.
47. *Шилов Ю.О.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. – II тис. н.е. – К., 2002.
48. http://uk.wikipedia.org/wiki/Етногенез_українців.

ДОДАТОК: БІБЛІОГРАФІЯ НАУКОВИХ ПРАЦЬ Ю. ФІГУРНОГО (1995-2010)

Статті в журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1995

1. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Організація військово-виховного процесу в українських козаків // *Культура і освіта: проблеми, пошуки, творчі знахідки.* – Вінниця, 1995. – Т. 1. – С. 74–75.

1996

2. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Про зміни в структурі козацького війська за доби Богдана Хмельницького. Військовий та світоглядний аспекти // *Богдан Хмельницький як історична постать і літературний персонаж.* – К.: Живиця, 1996. – С. 167–170.

3. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Червоний колір – колір верстви воїнів-професіоналів // *Матеріали IV міжнародної археологічної конференції студентів і молодих вчених.* – К.: Соборна Україна, 1996. – С. 71–72.

4. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Ставлення козака-воїна до жінки як один з важливих елементів становлення української культури // *Матеріали VI наукової конференції молодих вчених «Історія науки, освіти і культури в Україні: традиції і сучасність».* – Миколаїв, 1996. – С. 87–89.

1997

5. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Максимович про кобзарів, співців козацької слави // *Педагог, учений, патріот. Матеріали IV науково-освітньої конференції, присвяченої М. Максимовичу (гр. 1994).* – К.: Київський ун-т, 1997. – С. 68–71.

1998

6. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Внесок Федора Вовка в дослідження культури українського козацтва (до 80-ліття з дня смерті) // *Українознавство: календар-щорічник.* – К., 1998. – Вип. 3. – С. 86–92.

1999

7. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Підготовка молодих воїнів в українській військовій культурі // *Історія України.* – 1999. – № 29-30. – Серпень. – С. 7.

8. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Зв'язок битви з бенкетом в українському фольклорі // *Українська мова та література.* – 1999. – № 30. – Серпень. – С. 4–5.

9. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Образ козака-характерника як відгомін індоєвропейського культу воїна-звіра // Пам'ять століть. – 1999. – № 4.– Липень-серпень – С. 57–61.

10. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українське козацтво як своєрідний прояв європейського лицарства // Науковий вісник Академії наук вищої школи України. – К., 1999. – № 21 – Березень-квітень. – С. 41–48.

11. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Боротьба січових стрільців за українську державність початку ХХ ст. як українознавча проблема (джерела і документи) // Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах: Зб. наук. пр. – К., 1999. – Ч. 1. – С. 178–184.

2000

12. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Відображення в українських прислів'ях та приказках козацького культурного комплексу // Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків: Міжнародні науково-практичні читання, присвячені пам'яті українського вченого-фольклориста і етнолога Михайла Пазяка (1930-1999). – К., 2000. – С. 185–187.

13. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Пантелеймон Куліш як дослідник культури українського козацтва // Творчі та ідейні шукання П.О. Куліша в контексті сьогодення: Збірник наукових праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша / За заг. ред. П.П. Кононенка, І.С. Плюща. – К.: МП Леся, 2000. – С. 206–210.

14. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українська родина і козацьке побратимство в контексті українознавчих досліджень // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Українознавство. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 56–58.

2001

15. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Внесок українців у світове військове мистецтво // Українознавство – наука самопізнання українського народу: Матеріали Х щорічної Міжнародної науково-практичної конференції 18-20 жовтня 2001 р. / Заг. ред. Кононенко П.П., наук. ред.-упорядн. Ярошинський О.Б. – К.: НДІУ, 2001. – С. 77–80.

2002

16. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Військова політика Центральної Ради у контексті українського державотворення // Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва. – К.: Українська Видавнича спілка, 2002. – С. 188–199.

17. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Діяльність гетьмана Івана Мазепи у контексті українського державотворення: досягнення і прорахунки // Українознавство. – 2002. – № 4. – С. 227–229.

18. **ФІГУРНИЙ Ю. С., ГУБСЬКИЙ С.І.** До питання про походження Дня Військово-Морського флоту України // Українознавство. – 2002. – № 4. – С. 297–299.

19. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Відлуння козацьких традицій в українському фольклорі // Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків: Зб. наук. пр.: Матеріали Других Міжнародних науково-

практичних читань, присвячених пам'яті українського фольклориста Михайла Пазяка. – К., 2002. – С. 104–106.

20. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Козацькі традиції в сучасній системі виховання молоді // Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків: Зб. наук. пр.: Матеріали Других Міжнародних науково-практичних читань, присвячених пам'яті українського фольклориста Михайла Пазяка. – К., 2002. – С. 348–354.

21. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Новітні джерела про боротьбу УПА за незалежність і державність України // Українознавство. – 2002. – № 3. – С. 192–195.

22. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українська козацька культура як державотворче явище // Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків: Зб. наук. пр.: Матеріали Других Міжнародних науково-практичних читань, присвячених пам'яті українського фольклориста Михайла Пазяка. – К., 2002. – С. 326–330.

2003

23. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Іван Мазепа і Українська державність // Матеріали науково-практичної конференції 30 травня 2003 року. – К.: ВЦ "Просвіта", 2003. – С. 25–31; Науковий вісник Українського Університету. – М., 2005. – Т. VIII. – С. 106–109.

24. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Київ – головний державотворчий центр України, осердя формування і становлення національного війська (від княжих часів до сьогодення) // Українознавство. – 2003. – № 1 (6). – С. 264–268; № 2–3 (7–8). – С. 261–268.

25. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Проблеми українського державотворення в працях Степана Рудницького // Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького. Монографія. – К.: Українська видавнича спілка, 2003. – С. 158–171.

26. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українське козацтво – минуле, сьогодення і перспективи // Українознавство. – 2003. – № 4 (9). – С. 269–270.

27. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Український етнос як один із важливих центрів українознавства // Українознавство. – 2003. – № 4 (9). – С. 118–128; Збірник наукових праць НДІУ. – К., 2003. – Т. I. – С. 341–366; Україна – Етнос: Зб. наук. пр. з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 6–18.

2004

28. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** 29 січня – свято української національної звитяги, день мужніх оборонців Батьківщини // Українознавство. – 2004. – № 1–2. – С. 394–396.

29. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Державотворча діяльність Миколи Міхновського: теорія і практика, уроки минулого в контексті сучасного українського націєтворчого процесу // Зб. наук. пр. НДІУ. – К., 2004. – Т. III. – С. 87–97.

30. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Козацька культура як синтез традицій Сходу-Заходу і автентичної української спільноти // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. Зб. наук. пр. – К.: Українська видавнича спілка, 2004. – С. 206–213.

31. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Проблема вивчення державотворчої діяльності гетьмана Івана Мазепи у закладах освіти України // Зб. наук. пр. НДІУ. – К., 2004. – Т. II. – С. 427–436.

32. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Секція II. Стан, проблеми, перспективи розвитку українознавства: огляд найважливіших аспектів, що були винесені на розгляд XIII щорічної Міжнародної науково-практичної конференції “Соціально-економічні, політичні та етнопонаціональні чинники буття народу в системі українознавства” // Українознавство. – 2004. – № 3–4. – С. 372–374.

33. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українознавчі аспекти державотворчої діяльності Івана Мазепи // Пам’ять століть. – 2004. – № 6. – С. 4–14.

34. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українська повстанська армія та вітчизняні інтегральні націоналісти: дискусійні методологічні зауваження // Українознавство. – 2004. – № 3–4. – С. 349–351.

2005

35. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Відображення українських козацьких традицій у народних прислів’ях і приказках // Зб. наук. пр. НДІУ. – К., 2005. – Т. IV. – С. 321–323.

36. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Державотворча діяльність Петра Дорошенка в контексті українознавства (до 340-річчя одержання ним гетьманської булави) // Українознавство. – 2005. – № 1. – С. 162–172.

37. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Задунайська Січ та її видатний дослідник Хведір (Федір) Вовк у контексті українського етнопонаціоналістичного процесу // Зб. наук. пр. НДІУ. – К., 2005. – Т. VII. – С. 53–62.

38. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Конституція Пилипа Орлика як важливий історичний державотворчий документ українського народу (до 295-річчя з дня створення) // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 274.

39. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Роль української козацької культури в сучасній системі виховання молоді // Зб. наук. пр. НДІУ. – К., 2005. – Т. V. – С. 149–154; Україна – Етнос: Зб. наук. пр. з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 212–214.

40. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Ставлення Митрополита Андрея Шептицького до розбудови збройних сил // Державник, мислитель, богослов: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю від дня смерті Митрополита Андрея Шептицького (2 листопада 2004 р.). – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 156–164.

41. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Ставлення Митрополита Андрея Шептицького до розбудови українських збройних сил // Зб. наук. пр. НДІУ. – К., 2005. – Т. VI. – С. 346–349.

42. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українознавство – наукове підґрунтя, ідеологічний стрижень Української Самостійної Соборної Держави та сучасної української політичної нації (До виходу в світ бібліографічного

покажчика до журналу "Українознавство" (2001-2004 рр.), упорядники П.П. Кононенко, О.Б. Ярошинський, А.Ю. Пономаренко) // Українознавство. – 2005. – № 3. – С. 272–276.

43. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Цінна наукова праця з історії Української національної революції середини XVII ст. [Ярошинський О.Б. Волинь у роки Української національної революції середини XVII ст. – К.: Вид. дім «Стилос», 2005. – 460 с.] // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 313–316.

2006

44. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Археологічні дослідження у басейні річки Вись в українознавчому вимірі // Українознавство. – 2006. – № 3. – С. 218–225; Україна – Етнос: Зб. наук. пр. з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 31–36.

45. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Внесок часопису «Українознавство» (2001-2006) у сучасну вітчизняну науку // Зб. наук. пр. НДІУ. – К., 2006. – Т. XII. – С. 504-514.

46. **ФІГУРНИЙ Ю. С., ПЕЧЕРАНСЬКИЙ І.** "Ізборник 1076 року" – визначна пам'ятка духовної культури Київської Русі в контексті українознавства // Українознавство. – 2006. – № 3. – С. 206–208.

47. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Запрошення до діалогу та співпраці (передмова до рецензії) // Українознавство. – 2006. – № 3. – С. 314.

48. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Мовні та культурні чинники в українському етнонаціональному державотворчому процесі // Зб. наук. пр. НДІУ. – К., 2006. – Т. X. – С. 25–47; Україна – Етнос: Зб. наук. пр. з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 97–107.

49. **ФІГУРНИЙ Ю. С., ЯРОШИНСЬКИЙ О.Б.** Науковий доробок професора П.П. Кононенка на ниві українознавства (2000–2006 рр.) // Зб. наук. пр. НДІУ. – К., 2006. – Т. XI. – С. 36–51.

50. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** ОУН-УПА чи ОУН-М і ОУН-Б та УПА? (До питання термінології і не тільки) // Самостійна Україна. – 2006. – Ч. 3 (500). – С. 15–18.

51. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Сучасний стан і перспективи розвитку української мови на теренах України у XXI столітті (до виходу в світ важливої українознавчої праці «Українська мова – моя мова. З творів-роздумів київських школярів і студентів. Продовження розмови через п'ять років / Укладач – Крижанівська В.П. – К.: Міленіум, 2005. – 64 с.) // Українознавство. – 2006. – № 2. – С. 153–161; Україна – Етнос: Зб. наук. пр. з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 112–120.

52. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Теоретичні та практичні засади підготовки та проведення курсів підвищення кваліфікації вітчизняних педагогічних кадрів з українознавства в контексті етнонаціонального державотворчого процесу // Українознавство. – 2006. – № 3. – С. 74–81; № 4. – С. 288–297; Україна – Етнос: Зб. наук. пр. з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 196–211.

53. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українська мова як важливий фактор етнічної самосвідомості українців // Зб. наук. пр. НДІУ. – К., 2006. – Т. IX. – С. 37–46; Україна – Етнос: Зб. наук. пр. з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 93–97.

54. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Український етнос – об'єкт українознавчих досліджень // Українці: світова нація перед викликами XXI століття: Збірка статей конференції (20-21 січня 2005 р.). – К.: Смолоскип, 2006. – С. 194–229.

55. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Часопис «Українознавство» (2001-2006) – яскравий зразок сучасного фахового наукового, громадсько-політичного, культурно-мистецького, релігійно-філософського, педагогічного видання для вчених, освітян, студентів і всіх небайдужих громадян незалежної України // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 320–324.

56. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Щастя – доля рідної мови в історичному розвитку України, Української Самостійної Соборної Держави та українського народу // Зб. наук. пр. НДІУ. – К., 2006. – т. VIII. – С. 374–384; Україна – Етнос: Зб. наук. пр. з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 107–112.

57. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Видатний український етнопедagog Василь Сухомлинський // Україна – етнос: Зб. наук. пр. з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – с. 215–218.

58. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Дослідження кукрекських стоянок біля села Добрянка на Черкащині в 2001, 2003 – 2006 рр.: археолого-етнологічний аспект // Україна – Етнос: Зб. наук. пр. з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 37–47.

59. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Козацька культура як поліетнічний синтез традицій Сходу-Заходу і автентичної української спільноти // Україна – Етнос: Зб. наук. пр. з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 178–182.

60. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Азовське козацьке військо // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 6–7.

61. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Археологія // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 18.

62. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Базавлуцька Січ // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 20.

63. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Білі Хорвати // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 21.

64. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Бузьке козацьке військо // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 29–30.

65. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Бужани // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 30.

66. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Варяги // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 31.

67. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Велика Вітчизняна війна // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 32.

68. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Великий князь // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 32–33.

69. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Великодержавність // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 33.

70. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Волиняни // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 37.

71. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Вольності війська Запорозького низового // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 37–38.

72. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Володимиро-Волинське князівство // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 38–39.

73. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** В'ятичі // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 39.

74. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Галицько-Волинське князівство // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 40–43.

75. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Галицьке князівство // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 43–44.

76. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Генеральна військова канцелярія // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 44–45.

77. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Генеральна військова рада (генеральна рада) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 45.

78. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Генеральна скарбова канцелярія // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з

етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 45.

79. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Генеральна старшина // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 46.

80. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Генеральний Бунчужний // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 46.

81. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Генеральний обозний // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 47.

82. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Генеральний осавул // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 47.

83. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Генеральний Писар // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 47–48.

84. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Генеральний підскарбій // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 48.

85. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Генеральний суддя // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 48-49.

86. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Генеральний хорунжий // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 49.

87. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Генцид // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 49-50.

88. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Гетьман (Гетьман, Г. наказний, Г. великий короний, Г. польний) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 53-54.

89. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Гетьманство // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 54.

90. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Гетьманські клейноди // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 54-55.

91. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Гетьманські столиці // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 55-56.

92. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Головний військовий штаб УПА (ГВШ УПА) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 58-60.

93. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Депортація // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 64.
94. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Державна символіка // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 64.
95. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Державний прапор // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 64-65.
96. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Дивізія «Галичина» // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 65.
97. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Друга Світова війна 1939-1945 рр. // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 65-66.
98. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Древліани // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 66-67.
99. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Дреговичі // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 67.
100. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Дунайське козацьке військо // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 68.
101. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Дуліби // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 69.
102. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Етногенез // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 81-83.
103. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Етнографія // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 86-87.
104. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Етнологія // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 87-88.
105. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Задунайська Січ // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 89.
106. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Запорозька Січ // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 90-91.
107. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Запорозьке військо (Військо Запорізьке, Військо Запорозьке) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-

термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 91.

108. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Запорозькі козаки // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 91-92.

109. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Зарубинецька культура // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 92.

110. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Зборівська битва 1649 р. // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 93.

111. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Зборівський договір 1649 р. // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 93-94

112. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Змієві вали // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 94.

113. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Ільменські слов'яни (словени, новгородські слов'яни) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 95-96.

114. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Індоевропейська спільність // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 96-97.

115. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Історія // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 97.

116. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Кам'янська Січ // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 97-98.

117. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Караїми // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 98.

118. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Катеринославське козацьке військо // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 98-99.

119. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Київське князівство // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 99-100.

120. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Київська Русь // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 100-101.

121. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Клейноди // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 101.

122. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Княжа доба // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 101-102.
123. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Козак // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 102.
124. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Козацтво // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 102-103.
125. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Козацька педагогіка // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 103.
126. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Козацькі літописи // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 103-104.
127. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Конституція П. Орлика // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 104-105.
128. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Корсунська битва 1648 р. // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 105-106.
129. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Корсунська рада 1632 р. // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 106.
130. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Корсунь-Шевченківська операція 1944 р. // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 106-107.
131. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Кошовий отаман (Кошовий) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 107.
132. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Кримська конференція 1945 р. (Ялтинська конференція 1945 р., Кримська конференція 1945 р.) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 108-109.
133. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Кримська операція 1941 р. // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 109-110.
134. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Кримські походи 1687 і 1689 рр. // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 110-111.
135. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Кримські татари // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 111.

136. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Кубанське козацьке військо // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 111-112.
137. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Кубанські козаки // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 112.
138. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Кривичі // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 112-113.
139. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Курінний отаман // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 113.
140. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Курська битва 1943 р. // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 113–114.
141. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Лицарське виховання // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 115.
142. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** «Літопис Самовидця» // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 116.
143. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** «Літопис УПА» // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 116-117.
144. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Мазепинство // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 118-119.
145. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Микитинська Січ // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 121.
146. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Монголи // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 126-127.
147. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Наказний отаман // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 127.
148. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Народна педагогіка // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 127.
149. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** «Нахтігаль» // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 128-129.
150. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Нація як етносоціальний організм // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 129-130.

151. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Нова Січ // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 134.
152. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Новоросія (Новоросійський край) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 14-135.
153. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Новосербія (Нова Сербія) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 135.
154. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Ногайська орда // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 135-136.
155. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Норманська теорія (Норманізм) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 136-138.
156. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Олешківська Січ // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 139-140.
157. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Окреме Запорозьке військо // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 140.
158. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Отаман // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 140-141.
159. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Паланка // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 141-142.
160. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Палеоантропология // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 142.
161. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Палеографія // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 142-143.
162. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Патріотичне виховання // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 143.
163. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Переяславське князівство // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 145-146.
164. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Переяславська угода 1654 р. (Березневі статті 1654 р.) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 146-147.

165. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Перша світова війна 1914-1918 рр. // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 147-148.
166. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Печеніги // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 148.
167. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Поділля // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 151-152.
168. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Половці (кипачки, кумани) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 153-154.
169. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Полочани // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 154-155.
170. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Радимичі // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 157.
171. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Родинна педагогіка // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 164.
172. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** «Роланд» // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 168.
173. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Російська імперія // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 168-169.
174. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Руїна // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 176.
175. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Рух опору // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 180-182.
176. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Сіверське князівство (Новгород-Сіверське князівство) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 183.
177. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Сіверяни // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 183-184.
178. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Січ // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 184.
179. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Січові стрільці (СС-Київські) // С. 184-185.

180. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Слов'яно-Сербія (Слов'яносербія) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 188.
181. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Тиверці // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 191.
182. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Томаківська Січ // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 192-193.
183. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Торки // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 193.
184. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Трипільська культура // С. 193-195.
185. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українська нація // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 201.
186. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українська повстанська армія (УПА) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 201-202
187. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українські січові стрільці (УСС, Легіон українських січових стрільців) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 202-203.
188. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українознавство // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 203-205.
189. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Уличі // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 205-206.
190. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Універсали Б. Хмельницького // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 206-207.
191. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Усть-Дунайське (Буджацьке) козацьке військо // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 207-208.
192. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Хозари // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 210-211.
193. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Хозаризм // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 211.

194. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Хортиця // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 211-212.

195. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Хортицька Січ // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 212.

196. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Хотинська битва 1621 // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 213.

197. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Чернігівське князівство // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 214-215.

198. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Чорні клобуки // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 217-218.

199. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Чорноморське козацьке військо // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 218-219.

200. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Чортомлицька січ (Стара січ) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 219-220.

201. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Школа-Родина // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 220.

202. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Ятвяги (Судови) // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 223.

2007

203. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українська освіта – один із вагомих чинників вітчизняного етнонаціонального державотворення // Зб. наук. пр. Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. XIII. – С. 51–63.

204. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Дослідження відділом української етнології НДІУ МОН України в 1992-2006 рр. етнічної історії українського народу та етнонаціонального державотворчого процесу // Зб. наук. пр. Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. XIV. – С. 56–107.

205. **ФІГУРНИЙ Ю. С., ЯРОШИНСЬКИЙ О.Б.** Володимир Баран – видатний український учений (до 80-річчя з дня народження) // Зб. наук. пр. Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. XV. – С. 12–49.

206. **ФІГУРНИЙ Ю. С., ЯРОШИНСЬКИЙ О.Б.** Ярослав Калакура – видатний український учений (до 70-річчя з дня народження) // Зб. наук. пр. Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. XVI – С. 11–22.

207. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Збройна боротьба січових стрільців за відновлення Української держави на початку ХХ ст. // Зб. наук. пр. Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. XVII – С. 473–478.

208. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Вплив творчості Тараса Шевченко на сучасні українські етнічні, соціокультурні, освітні та державотворчі процеси // Зб. наук. пр. Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. XVIII. – С. 481–491.

209. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Апполон Скальковський – визначний історик запорізького козацтва. Дослідження його життя і творчості у контексті етнонаціонального державотворення // Українська освіта у світовому часпросторі: Матеріали Другого Міжнародного конгресу (м. Київ, 25-27 жовтня 2007 р.). – К., 2007. – Кн. 1.– С. 512–513.

210. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Володимир Ісакович Шевченко – визначний національний філософ і вчений-українознавець // Шевченко В. Дружба з мудрістю або ключові проблеми української філософії (теоретико-методологічний коментар до курсу філософії у ВНЗ). – К., 2007. – IV. – С. 237–243.

211. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Гетьман Іван Мазепа – один з визначних символів українського етнонаціонального державотворчого процесу (до 375 річчя від дня народження та 320-ліття отримання гетьманської булави). // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 28–37.

212. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Державотворча діяльність Олени Теліги в українознавчому вимірі (до 65-річчя її героїчної смерті) // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 73–80; № 2. – С. 113–120.

213. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Відділ української етнології на шляху фахового осягнення етнічної історії України та українців // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 230–241.

214. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Сутність етнології як науки та її місце в інтегративному українознавстві // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 294.

215. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Жанна Д'Арк в українській поезії (Фігурний Ю. Державотворча діяльність Олени Теліги в українознавчому вимірі (до 65-річчя її героїчної смерті). – К.: НДІУ, 2007.– 40 с.: Українознавство. – 2007. – № 3. – С. 194.

216. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Дослідження феномену Т.Г. Шевченка в контексті сучасних соціокультурних і освітніх процесів в Україні на початку третього тисячоліття // Українознавство. – 2007. – № 2. – С. 188–190.

217. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Володимир Баран – видатний дослідник української минувшини (До 80-річчя з дня народження) // Українознавство. – 2007. – № 3. – С. 14–21.

218. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Державотворча діяльність Богдана Хмельницького в українознавчому вимірі (до 350-річчя від дня смерті) // Українознавство. – 2007. – № 3. – С. 106–114.

219. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Державотворча діяльність Пилипа Орлика в українознавчому вимірі (до 335-річчя від дня народження та 265-ліття з дня смерті) // Українознавство. – 2007. – № 4.

220. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Борці за незалежність України (до 65-річчя від дня офіційного утворення української повстанської армії (УПА)) // Українознавство. – 2007. – № 4.

221. **ФІГУРНИЙ Ю. С., Висовень О.** Вагомий здобуток українознавчої думки (Рецензія на книгу Калакури Я.С. «Історичні засади українознавства» (К., 2007.– 381 с.): Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 264.

222. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Він дружив з мудрістю (До першої роковини від дня смерті Володимира Шевченка) // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 301–304.

2008

223. **ФІГУРНИЙ Ю.** Сутність етнографії як науки та її місце в українознавстві // Українознавство. — 2008. — № 1. — С. 271–272.

224. **ФІГУРНИЙ Ю., ВИСОВЕНЬ О.** Пошук витоків українського етносу // Українознавство. — 2008. — № 1. — С. 317–318.

225. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Інформація про науково-дослідну роботу «Український етнос у світовому часопросторі» // Баран В. Д. Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі. – К.: НДІУ, 2008. – С. 134.

226. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Коротка інформаційна довідка про відділ української етнології НДІ МОН України // Баран В. Д. Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі. – К.: НДІУ, 2008. – С. 135–137.

227. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Міра науковості концепції та методології української системи національного виховання й освіти // Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Другого Міжнародного конгресу (м. Київ, 25-27 жовтня 2007 р.). – К., 2008. – Кн. 2. – С. 210-211.

228. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Досягнення і перспективи діяльності НДІУ з надання освітніх послуг на теренах української держави // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 230-231.

229. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Вагомий внесок співробітників НДІУ МОН України в дослідженні української минувшини. // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 231-234.

230. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** У пошуках етнічної парадигми // Державотворча та етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі. – К.: НДІУ, 2008. – С. 102-114.

231. **ФІГУРНИЙ Ю.С., ВИСОВЕНЬ О.** Золота скарбниця українського етносу. // Українознавство. – 2008. – № 3. – С. 186-187.

232. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Державотворча діяльність гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі // Українознавство». – 2008. – № 3. – С. 22-25; № 4. – С. 117-123; 2009. – № 1. – С. 64-67.

233. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Інформація про монографію // Українознавство. – 2008. – № 4 – С. 243;

234. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Проблеми дослідження української етнічної історії в контексті українознавства // Українознавство». – 2008. – № 4 – С. 70-76;

235. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Новий і незаангажований погляд на вітчизняну етнічну історію (Рецензія на книгу Наливайка С.С. «Етнічна історія давньої України» // Українознавство». – 2008. – № 4 – С. 296-299.

236. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Титан українського національного відродження – етнонаціотворча та етнографічна діяльність Володимира Антоновича в українознавчому вимірі (до столітніх рокових його смерті) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інститут українознавства. – К., 2008. – Т. XIX. – С. 109-137.

237. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Зародження, створення і збройна боротьба Української повстанської армії за відновлення Самостійної Соборної Української Держави (міфи та реалії) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інститут українознавства. – К., 2008. – Т. XX. – С. 374-391.

238. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Український етнонаціональний державотворчий рух у Закарпатській Україні та участь у ньому ОУН напередодні Другої світової війни. Збірник наукових праць Науково-дослідного інститут українознавства. – К., 2008. – Т. XXI. – С. 236-262.

239. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Державотворча діяльність Євгена Коновальця в українознавчому вимірі у добу соціальної революції та національно-визвольної боротьби українського народу у 1917-1921 рр. (до 70-річчя його трагічної загибелі). Збірник наукових праць Науково-дослідного інститут українознавства. – К., 2008. – Т. XXII. – С. 173-187.

2009

240. **ФІГУРНИЙ Ю., ВИСОВЕНЬ О.** У пошуках філологічно-екзистенційної парадигми // Українознавство. – 2009. – № 1. – С. 284-285.

241. **ФІГУРНИЙ Ю., ВИСОВЕНЬ О.** Українознавче осягнення мети вітчизняного етнонаціонального державотворчого процесу // Українознавство. – 2009. – № 1. – С. 290-294.

242. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Міжнародні конкурси з українознавства як один із важливих етапів впровадження українознавства у вітчизняний освітянський парадигмальний простір та його поступальний розвиток у контексті етнонаціонального державотворчого процесу // Учнівська молодь – майбутнє Української держави: Збірник аналітичних досліджень, документів Міжнародних конкурсів з українознавства та наукових праць переможців і учасників II МКУ / Автор-упорядник і відповідальний ред. Ю.С. Фігурний; за заг. ред. П.П. Кононенка; Орг. секретарі: О.В. Лебєдєва, Л.О. Нестеренко, О.І. Фесік. – К., НДІУ. – 2009. – С. 16-20.

243. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Інформація про важливе українознавче дослідження «Учнівська молодь – майбутнє Української держави...» // Учнівська молодь – майбутнє Української держави: Збірник аналітичних

досліджень, документів Міжнародних конкурсів з українознавства та наукових праць переможців і учасників II MKY / Автор-упорядник і відповідальний ред. Ю.С. Фігурний; за заг. ред. П.П. Кононенка; Орг. секретарі: О.В. Лебєдєва, Л.О. Нестеренко, О.І. Фесік. – К., НДІУ. – 2009. – С. 93.

244. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Роман Шухевич – визначний український державний і політичний діяч (продовження). // Українознавство. – 2007; – № 2, – С. 38-43; № 4. – С. 152; 2008.– № 1. – С. 69-70; № 3. – С. 25-26; № 4. – С. 108-111; – 2009. – № 1. – С. 60-64; № 2. – С. 32-34; №3. – С. 62-65.

245. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Етнонацієтворча діяльність гетьмана П. Скоропадського в українознавчому вимірі // Українознавство.– 2009. – № 2,– С. 26-31.

246. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Учнівська молодь – майбутнє Української Самостійної Соборної Держави. Аналітичне осмислення підготовки, проведення, підсумків та перспектив III Міжнародного конкурсу з українознавства (березень 2009 р.) // Українознавство. – 2009. – № 2 – С. 91-96.

247. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Цинічне нищення української етнічної та національної ідентичності (Роздуми вченого-українознавця над кінофільмом Володимира Бортка «Тарас Бульба» й однойменною повістю Миколи Гоголя (перша і друга редакції) // Українознавство. – 2009. – № 2 – С. 311-316.

248. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** «Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства» – дієвий і конструктивний засіб фахового осягнення професійних знань про Україну, українців і світове українство у цивілізаційному часопросторі розвитку (до п'ятиріччя виходу в світ першого тому) // Українознавство. – 2009. – № 2 – С. 306-311; № 3. – С. 321-328.

249. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Осягнення українознавства учнями загальноосвітніх шкіл України (Рецензія на працю О. Чиркова «Методичні рекомендації щодо виконання та захисту науково-дослідної учнівської роботи на міжнародних конкурсах з українознавства» – К., 2009. – С. 26 с.) Українознавство. – 2009. – № 3 – С. 320-321.

250. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українознавство та етнологія // Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Третього Міжнародного конгресу (м. Київ, 21-22 жовтня 2009 р.). – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. – Кн. 1. – С. 341-342.

251. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українознавство та трансформація змісту національної освіти і виховання в контексті українського етнонацієдержавотворення. // Українознавство. – 2009. – № 4 – С. 55-59.

252. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українознавство і галузеві науки на шляху реформування національної освіти України // Українознавство. – 2009. – № 4 – С. 168-171.

253. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Українська освіта вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі (рецензія на працю «Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Третього Міжнародного Конгресу (м. Київ, 21-22 жовтня 2009 р.). – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009.– Кн. 1.– 400 с.) // Українознавство. – 2009. – № 4 – С. 316-317.

254. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Жахлива трагедія українського етносу (рецензія на книгу В.К. Борисенко «Свіча пам'яті: усна історія про геноцид українців у 1932-1933 рр.». – К.: ВД «Стилос», 2007.– 288 с.) // Українознавство. – 2009. – № 4 – С. 317-319.

2010 (інформація неповна)

255. **ФІГУРНИЙ Ю., ДЯКОВА О.** Авари // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 6-8.

256. **ФІГУРНИЙ Ю.** Азовське козацьке військо // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 9-10.

257. **ФІГУРНИЙ Ю.** Алани // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 13-14.

258. **ФІГУРНИЙ Ю., ШОСТАК М.** Антична колонізація Північного Причорномор'я стародавніми греками // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 18-19.

259. **ФІГУРНИЙ Ю.** Антропология // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 20-22.

260. **ФІГУРНИЙ Ю.** Базавлуцька січ // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 26.

261. **ФІГУРНИЙ Ю.** Бастарди // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 31-32.

262. **ФІГУРНИЙ Ю., МОСТЯЄВ О.** Білі хорвати (хорвати) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 38-39.

263. **ФІГУРНИЙ Ю.** Бойківщина // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 44.

264. **ФІГУРНИЙ Ю.** Брацлавське воєводство // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 47-48.

265. **ФІГУРНИЙ Ю.** Бужани // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 51.

266. **ФІГУРНИЙ Ю.** Бузьке козацьке військо // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 51-52.

267. **ФІГУРНИЙ Ю.** Буковина (Північна) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 52-53.

268. **ФІГУРНИЙ Ю.** В'тичі // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 56.

269. **ФІГУРНИЙ Ю.** Варяги // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 61.

270. **ФІГУРНИЙ Ю.** Велика Вітчизняна війна // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 63.

271. **ФІГУРНИЙ Ю.** Велике переселення народів // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 66-68.
272. **ФІГУРНИЙ Ю., ЦИМБАЛЮК І.** «Вісла» Акція // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 85-87.
273. **ФІГУРНИЙ Ю.** Волиняни // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 97-98.
274. **ФІГУРНИЙ Ю.** Володимиро-Волинське князівство // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 100-101.
275. **ФІГУРНИЙ Ю.** Всеукраїнські військові з'їзди 1917 р. // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 104-105.
276. **ФІГУРНИЙ Ю., ГОРЕНКО Л.** Гадяцький полк // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 106-107.
277. **ФІГУРНИЙ Ю.** Галицьке князівство // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 109.
278. **ФІГУРНИЙ Ю.** Галицько-Волинське князівство // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 109-110.
279. **ФІГУРНИЙ Ю.** Гети // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 120-121.
280. **ФІГУРНИЙ Ю.** Гетьманство // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 121-122.
281. **ФІГУРНИЙ Ю.** Гетьманська держава (Українська гетьманська держава Павла Скоропадського) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 122-123.
282. **ФІГУРНИЙ Ю.** Гетьманські статті // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 123-124.
283. **ФІГУРНИЙ Ю.** Гетьманські столиці (резиденції) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 125-126.
284. **ФІГУРНИЙ Ю.** Гетьманщина (Козацька гетьманська держава) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 128-129.
285. **ФІГУРНИЙ Ю.** Гуни // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 137-138.
286. **ФІГУРНИЙ Ю.** Даки // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 142-143.
287. **ФІГУРНИЙ Ю., ТУРПАК Н.** Депортація // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 145-146.
288. **ФІГУРНИЙ Ю.** Дивізія «Галичина» // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 154-155.
289. **ФІГУРНИЙ Ю.** Директорія (Директорія Української Народної Республіки) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 156-157.
290. **ФІГУРНИЙ Ю.** Дрєвляни // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 161-162.
291. **ФІГУРНИЙ Ю.** Дреговичі // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 162.
292. **ФІГУРНИЙ Ю.** Друга світова війна 1939-1945 рр. // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 162-163.

293. **ФІГУРНИЙ Ю.** Дуліби // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 163-164.
294. **ФІГУРНИЙ Ю.** Дунайське козацьке військо // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 165-166.
295. **ФІГУРНИЙ Ю.** Етногенез // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 177.
296. **ФІГУРНИЙ Ю.** Задунайська січ // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 190-191.
297. **ФІГУРНИЙ Ю.** Запорозька січ // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 197-198.
298. **ФІГУРНИЙ Ю.** Запорозьке військо (Військо Запорізьке, Військо Запорозьке) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 198-199.
299. **ФІГУРНИЙ Ю.** Західно-Українська народна Республіка, Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 203-204.
300. **ФІГУРНИЙ Ю.** Зборівська битва 1649 р. // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 205.
301. **ФІГУРНИЙ Ю., КРИСАЧЕНКО В.** Зборівський договір // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 205-206.
302. **ФІГУРНИЙ Ю., МОСТЯЄВ О.** Змієві вали // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 214-215.
303. **ФІГУРНИЙ Ю.** Льменські слов'яни (словени, новгородські слов'яни) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 221-222.
304. **ФІГУРНИЙ Ю.** Індоевропейська спільність // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 223-225.
305. **ФІГУРНИЙ Ю., МОСТЯЄВ О.** Караїми // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 232-233.
306. **ФІГУРНИЙ Ю.** Кельти // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 236.
307. **ФІГУРНИЙ Ю.** Київ // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 237-238.
308. **ФІГУРНИЙ Ю.** Київська Русь // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 239-240.
309. **ФІГУРНИЙ Ю.** Київське князівство // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 240-241.
310. **ФІГУРНИЙ Ю.** Кіммерійці // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 244-245.
311. **ФІГУРНИЙ Ю., МОСТЯЄВ О.** Клобуки чорні // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 246-247.
312. **ФІГУРНИЙ Ю.** Княжа доба // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 247-248.
313. **ФІГУРНИЙ Ю.** Козацтво // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 248-249.

314. **ФІГУРНИЙ Ю., КРИСАЧЕНКО В.** Конституція Пилипа Орлика // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 254-256.
315. **ФІГУРНИЙ Ю.** Корсунська битва 1648 р. // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 258-259.
316. **ФІГУРНИЙ Ю.** Кривичі // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 261-262.
317. **ФІГУРНИЙ Ю.** Крим // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 262-263.
318. **ФІГУРНИЙ Ю.** Кримські походи 1687 і 1689 рр. // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 264-266.
319. **ФІГУРНИЙ Ю., МОСТЯЄВ О.** Кримські татари // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 266-268.
320. **ФІГУРНИЙ Ю.** Кубанське козацьке військо // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 268-269.
321. **ФІГУРНИЙ Ю.** Кубань // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 269-271.
322. **ФІГУРНИЙ Ю., МОСТЯЄВ О.** Куявія // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 272.
323. **ФІГУРНИЙ Ю., ДЯКОВА О.** «Літопис Самовидця» // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 280-281.
324. **ФІГУРНИЙ Ю.** «Літопис УПА» // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 281-282.
325. **ФІГУРНИЙ Ю.** Мазепинство // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 288-289.
326. **ФІГУРНИЙ Ю.** Малоросійська губернія // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 289-290.
327. **ФІГУРНИЙ Ю.** Метрика Великого Князівства Литовського (Литовська метрика) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 293.
328. **ФІГУРНИЙ Ю.** Микитинська січ // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 293-295.
329. **ФІГУРНИЙ Ю., МОСТЯЄВ О.** Монголи // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 297-298.
330. **ФІГУРНИЙ Ю.** Московське Велике Князівство // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 299-300.
331. **ФІГУРНИЙ Ю.** Московське царство // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 300-302.
332. **ФІГУРНИЙ Ю.** Національний визвольний рух // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 309.
333. **ФІГУРНИЙ Ю.** Нація як етносоціальний організм // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 310.
334. **ФІГУРНИЙ Ю.** Нова Січ // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 314-315.
335. **ФІГУРНИЙ Ю.** Новоросія (Новоросійський край) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 316-317.

336. **ФІГУРНИЙ Ю.** Новосербія (Нова Сербія) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 317-318.
337. **ФІГУРНИЙ Ю.** Ногайська орда // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 319.
338. **ФІГУРНИЙ Ю.** Норманська теорія (Норманізм) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 321-322.
339. **ФІГУРНИЙ Ю.** Окреме Запорозьке військо // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 325-326.
340. **ФІГУРНИЙ Ю.** Олешківська січ // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 326-327.
341. **ФІГУРНИЙ Ю.** Острогоський (Рибенський) полк // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 330-331.
342. **ФІГУРНИЙ Ю.** Паланка // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 332-333.
343. **ФІГУРНИЙ Ю.** «Партнерство заради миру» // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 334-335.
344. **ФІГУРНИЙ Ю.** Переяславське князівство // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 336-337.
345. **ФІГУРНИЙ Ю.** Перша світова війна 1914-1918 рр. // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 339.
346. **ФІГУРНИЙ Ю., МОСТЯЄВ О.** Печеніги // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 339-340.
347. **ФІГУРНИЙ Ю.** Південно-Західний край (Юго-Западный край) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 341.
348. **ФІГУРНИЙ Ю.** Поділля (Подільська земля) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 342-343.
349. **ФІГУРНИЙ Ю.** Покуття (Покуте) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 343-344.
350. **ФІГУРНИЙ Ю., МОСТЯЄВ О.** Половці (кипачки, кумани) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 346-347.
351. **ФІГУРНИЙ Ю.** Полочани // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 347-348.
352. **ФІГУРНИЙ Ю., ДЯКОВА О.** Польське королівство // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 351-354.
353. **ФІГУРНИЙ Ю.** Прикарпатська Русь (Підкарпатська Русь, Карпатська Русь, Угорська Русь, Карпатська Україна, Закарпатська Україна, Закарпаття, Срібна Земля) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 358-360.
354. **ФІГУРНИЙ Ю.** Прилуцький полк // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 360-361.
355. **ФІГУРНИЙ Ю.** Радимичі // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 364-365.
356. **ФІГУРНИЙ Ю.** Річ Посполита // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 370-372.
357. **ФІГУРНИЙ Ю.** Російська імперія // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 376.

358. **ФІГУРНИЙ Ю.** Руська Земля (Руське Королівство, Руське Воєводство) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 380-381.
359. **ФІГУРНИЙ Ю.** Руська Країна // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 382.
360. **ФІГУРНИЙ Ю., ДЯКОВА О.** Сарматія // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 385.
361. **ФІГУРНИЙ Ю.** Сіверське князівство (Новгород-Сіверське князівство) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 387-388.
362. **ФІГУРНИЙ Ю.** Сіверяни // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 388-389.
363. **ФІГУРНИЙ Ю.** Сіраки // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 389-390.
364. **ФІГУРНИЙ Ю.** Січ // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 390-392.
365. **ФІГУРНИЙ Ю., МОСТЯЄВ О., БАРАН В.** Скіфи // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 392-393.
366. **ФІГУРНИЙ Ю., ДЯКОВА О.** Скіфія (Скитія) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 393-394.
367. **ФІГУРНИЙ Ю.** Скіфо_Македонські війни // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 394-396.
368. **ФІГУРНИЙ Ю.** Слов'яно-Сербія (Слов'яносербія) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 401-402.
369. **ФІГУРНИЙ Ю.** Тиверці // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 412-413.
370. **ФІГУРНИЙ Ю.** Томасівська Січ // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 415-416.
371. **ФІГУРНИЙ Ю., МОСТЯЄВ О.** Торки // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 416.
372. **ФІГУРНИЙ Ю.** Трипільська культура // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 416-417.
373. **ФІГУРНИЙ Ю.** Українізація // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 431-433.
374. **ФІГУРНИЙ Ю.** Українська Народна Республіка // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 435-436.
375. **ФІГУРНИЙ Ю.** Українська нація // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 438-439.
376. **ФІГУРНИЙ Ю.** Українська Радянська Соціалістична Республіка (Українська Народна Республіка, Українська Соціалістична Радянська Республіка) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 439-442.
377. **ФІГУРНИЙ Ю.** Українська Центральна Рада // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 442-446.

378. **ФІГУРНИЙ Ю.** Українські січові стрільці (УСС, Легіон українських січових стрільців) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 447-448.
379. **ФІГУРНИЙ Ю.** Уличі // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 456-457.
380. **ФІГУРНИЙ Ю.** Усть-Дунайське (Буджацьке) козацьке військо // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 460-461.
381. **ФІГУРНИЙ Ю.** Фракійці // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 465-466.
382. **ФІГУРНИЙ Ю.** Хмельниччина (Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-1657 рр.) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 468-471.
383. **ФІГУРНИЙ Ю., МОСТЯЄВ О.** Хозари // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 471-472.
384. **ФІГУРНИЙ Ю.** Хозаризм // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 472-473.
385. **ФІГУРНИЙ Ю.** Хозарський каганат // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 474-476.
386. **ФІГУРНИЙ Ю.** Холмщина (Забужжя) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 476-478.
387. **ФІГУРНИЙ Ю.** Хортиця // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 478.
388. **ФІГУРНИЙ Ю.** Хортицька Січ // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 478-479.
389. **ФІГУРНИЙ Ю.** Хотинська битва // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 480.
390. **ФІГУРНИЙ Ю.** Чернігівське князівство // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 484-485.
391. **ФІГУРНИЙ Ю.** Чернігівське намісництво // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 485-486.
392. **ФІГУРНИЙ Ю.** Чорноморське козацьке військо // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 490-492.
393. **ФІГУРНИЙ Ю.** Чортомлицька Січ (Стара Січ) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 492-493.
394. **ФІГУРНИЙ Ю.** Язиги // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 496-497.
395. **ФІГУРНИЙ Ю.** Ятвяги (судови) // Український геополітичний словник. – К.: «МП Леся», 2010.– С. 497-498.
396. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Міжнародні конгреси «Українська освіта у світовому часопросторі» як один із важливих етапів впровадження українознавства у вітчизняний освітянський парадигмальний простір, комплексного реформування освіти і виховання в Україні та його поступальний розвиток у контексті етнонаціонального державотворчого процесу // Українознавство. – 2010.– № 1.– С. 103-111.
397. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Український етнос у світовому часопросторі // Українознавство. – 2010.– № 1.– С. 172-175.

398. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** «З Україною в серці. Аналітичні роздуми про підготовку, проведення, підсумки та перспективи IV Міжнародного конкурсу з українознавства серед учнів ЗНЗ, який відбувся 24-27 березня 2010 р. у м. Києві» // Українознавство. – 2010.– № 2.– С. 113-118.

399. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** «Внесок українців у світовий конституційний процес (До 300-річчя Конституції П. Орлика – важливого чинника етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні)» // Українознавство. – 2010.– № 2.– С. 57-63.

400. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** «Світова велич і могутність східської доби прадавньої історії України (Рецензія на монографію Грицюка В.М. «Військо східів (озброєння, організація, війни та воєнне мистецтво)». – Чернівці: Місто, 2009.– 296 с. // Українознавство. – 2010.– № 2.– С. 269-271.

401. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Роздуми над українознавчим виданням «Моя Франкіана» // Самостійна Україна. – 2010.– Ч. 3/516.– С. 34-39.

402. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Основні концепції утворення Києво-Руської держави в історіографічних українознавчих дослідженнях (XX – початок XXI ст.) // Українознавство. – 2010.– № 3.– С. 178-185.

403. **ФІГУРНИЙ Ю.** Основні версії походження українського етносу: фаховий українознавчий аналіз // Українознавство. – 2010.– № 3.– С. 213-220.

404. **ФІГУРНИЙ Ю.С., ВИСОВЕНЬ О.** Проблема виникнення Київської Русі у сучасних українознавчих дослідженнях (Рецензія на працю В. Барана «Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу». – К.: ТОВ «Атлант ЮЕМСІ», 2007.– 64 с.) // Українознавство. – 2010.– № 3.– С. 256-258.

405. **ФІГУРНИЙ Ю.С., ВИСОВЕНЬ О.** Шлях до фахового опанування англійської мови молодими вченими українознавцями (Рецензія на книгу «Навчально-методичний посібник з курсу англійської мови для аспірантів із спеціальностей українознавчого спрямування». – Автор і упорядник Семенова О.В. – Тернопіль: Джура, 2010. – 256 с.) // Українознавство. – 2010.– № 3.– С. 260-261.

406. **ФІГУРНИЙ Ю.** Франко як геній і заклик до дії. Роздуми над українознавчим виданням «Моя Франкіана» І. Пасемка // Українське слово. – 2010.– № 26.– С. 8.

Монографії, книги, брошури та розділи в колективних монографіях

407. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Історичні витоки військової культури українського козацтва. – К.: Київське братство, 1997. – 124 с.

408. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Історичні витоки військової культури українського козацтва (2-е видання). – К.: «Бібліотека українця», 1999. – 124 с.

409. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 308 с.

410. **ФІГУРНИЙ Ю. С., ЯРОШИНСЬКИЙ О. Б.** Світочі українознавства. – К., 2008. – 146 с.
411. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Український гетьман Пилип Орлик. – К., НДІУ, 2008. – 124 с.
412. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Державотворча та етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі. – К.: НДІУ, 2008. – 130с.
413. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. – К., ННДІУ.– 158 с.
414. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Дослідження відділом української етнології НДІУ МОН України в 1992-2006 рр. етнічної історії українського народу та етнонаціонального державотворчого процесу. – К., 2007. – 56 с.
415. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Державотворча діяльність Олени Теліги (до 65-річчя її героїчної смерті). – К.: НДІУ, 2007. – 40 с.
416. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** Етнічні, національні та державотворчі процеси на Закарпатській Україні й участь у них інтегральних українських націоналістів (1938–1939 рр.) – К., 2008. – 56 с.
417. **ФІГУРНИЙ Ю.С.** V Розділ «Україна-етнос» // Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія – К.: НДІУ, 2008. – С. 127-155.
418. **Фігурний Ю.С.** Розділ 1 «Український етнос у світовому часопросторі» // Українознавство XXI ст.: Виміри розвитку. Українознавство 2007-2009.– К.: ННДІУ.– 2009.– С. 61-86.
419. **ФІГУРНИЙ Ю. С.** Український етнос у просторі й часі: українознавчі дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні:– К., НДІУ. – 2009. – 522 с.

Наукове редагування, упорядкування

420. Україна – Етнос. Науковий бібліографічний довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / Укл. **Ю.С.Фігурний, О.А.Чирков.** – К., 2005. – 202 с.
421. Україна – Етнос. Науковий термінологічно-понятійний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / Авт.: **Фігурний Ю. С.** (керівник авт. кол.), Чирков О. А. (координатор), Баран В. Д.; Баран Я. В., Данилюк-Кульчицька О. П., Лебедева О. В., Мартинова В. А., Терпиловський Р. В., Шостак М. В., Ятченко В. Ф. – К., 2006. – 224 с.
422. Україна – Етнос: Збірник наукових праць з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / Авт.: **Фігурний Ю. С. (керівник авт. кол.),** Баран В. Д.; Данилюк-Кульчицька О. П., Лебедева О. В., Чирков О. А, Шостак М. В., Ятченко В. Ф. – К., 2006. – 240 с.
423. Український етнос у просторі й часі. Науковий бібліографічний довідник (2005–2008) / Укладачі: Чирков О. А., **Фігурний Ю. С.** – К., 2008. – 406 с

424. Учнівська молодь – майбутнє Української держави: Збірник аналітичних досліджень, документів Міжнародних конкурсів з українознавства та наукових праць переможців і учасників II МКУ / **Автор-упорядник і відповідальний ред. Ю.С. Фігурний**; за заг. ред. П.П. Кононенка; Орг. секретарі: О.В. Лебедева, Л.О. Нестеренко, О.І. Фесік. – К., НДІУ. – 2009. – 336 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО МОНОГРАФІЮ

Наукове дослідження «Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі» було підготовлене в рамках науково-дослідної роботи (НДР): «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі», що фінансується за рахунок державного бюджету.

Її керівником є доктор філологічних наук, професор Кононенко П.П. Вона виконується в ННДІУ відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології. Головні мета та ідея дослідження: розкрити глибинну сутність України, українців і світового українства і в питоמו неповторному (українську етнічну, національну, ментальну та цивілізаційно-культуротворчу харизму), і в загальнолюдському значенні. Тим самим вчені-українознавці мають відродити взаєморозуміння та єдність України, українців і світового українства з людністю планети через органічний процес пізнання й самопізнання, самотворення, самоідентифікації. І не тільки в межах України, а й планетарного простору, бо світ єдиний і цілісний багатоманітністю та єдністю Мети і Долі, і тому загальносвітовими є як український етнос, так і його мова, культура, людина, суспільство і державотворчий досвід. Розпад України і світового українства означав би початок внутрішнього розпаду Вселюдства, дисгармонію Всесвіту. Щодо складу творчого колективу НДР, то він має бути представлений: фахівцями з усіх центрів ННДІУ, бо Україна (за визначенням Г. Сковороди – Терен, тобто – феномен єдності природних й психічно-культурних констат як витворів Бога її Душі Людини; сучасна наука вже добре знає, що в історичному процесі все взаємопов'язане реальним взаємновпливом; і найперше – Природа і Людина. При цьому Природа мислиться як єдність Землі і Неба, річок і морів, стенів і лісів, фауни і флори, атмосфери і стратосфери, геолого-географічних і біопсихічних координат, – бо спочатку Природа дає людині генотип, умови життя й виробництва, мову і психіку, широту й глибину світогляду та характер інтересів, розуміння земної природи Тіла і небесної матерії Душі. Природа визначає загальні закони Буття і Мислення та вимагає знати її закони і слідувати їм, інакше Природа за відступ від тих законів часом жорстоко мстить Людині. Між Природою й Людиною має діяти принцип гармонії. Разом з тим Людина в ході еволюції розвиває свої здібності і здатності.

Постає феномен дії ноосфери. Але людина може переступати закон Всесвітньої Сутності корисної взаємодії, і тоді спочатку Природа може опинитися в ситуаціях катастрофічних, а далі – закономірно! – і людина в перспективі навіть апокаліпсису. Особливої ролі набувають досвід, освіта, наука, виховання мудрості). У світлі зазначених мети і методології виконавцями теми-проблеми будуть працівники підрозділів ННДІУ української етнології, координації співпраці міжнародних центрів українознавства; історичних та теоретико-методологічних досліджень проблем українознавства; природи, психоідеології та культури етносу; філія «Гуцульщина»; сектор геополітичних досліджень; аспіранти всіх підрозділів ННДІУ.

Таким чином реалізація завдань дослідження зможе посприяти створенню цілісної модерної українознавчої концепції осягнення феномену України, українців і світового українства в цивілізаційному часопросторі.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Фігурний Юрій Степанович

Народився 11 вересня 1965 р. у м. Жмеринці на Вінниччині. Навчався в СШ № 1. Після її закінчення в 1982 р. працював токарем-розточувальником на заводі «Сектор». В 1983-1985 служив в лавах імперської Радянської Армії, захищаючи південні кордони тоталітарної держави спочатку в Грузії, а потім в Афганістані. У 1988 р. вступив до історичного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, який закінчив у 1993 р., отримавши спеціальність історик-археолог, викладач історії. З 1.11.1993 р. по 1.11.1996 р. навчався в аспірантурі при Інституті українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка за спеціальністю – фольклористика (10.01.09). 5 жовтня 1999 р. о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д26.001.01. Інституту українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка публічно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 09.00.12 – українознавство. Тема дисертаційного дослідження: «Архаїчні елементи культури козацтва в контексті українознавства» (Науковий керівник д.і.н., проф. Залізняк Л.Л).. З квітня 1997 по червень 2000 працював на посаді молодшого наукового співробітника відділу Історії і теорії українознавства Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. З липня 2000 р. і по цей день працює у відділі етнології НДІУ МОН України, спочатку на посаді наукового співробітника, а з 2 січня 2004 р. – керує відділом української етнології НДІУ МОН України.

Автор шести монографій – «Історичні витоки військової культури українського козацтва» (Перше видання – Київ, 1997. – 124 с. Друге видання – стереотипне. – Київ, 1999.); «Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військово мистецтво в українознавчому вимірі»

(К., 2004. – 308 с.); «Світочі українознавства». (К., 2008. – 146 с., у співавторстві з Ярошинським О. Б.); «Український гетьман Пилип Орлик» (К., НДІУ, 2008. – 124 с.), «Державотворча та етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі». – К., НДІУ, 2008. – 128 с., «Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі». – К., НДІУ, 2010.– 158 с.; трьох книг – «Дослідження відділом української етнології НДІУ МОН України в 1992-2006 рр. етнічної історії українського народу та етнонаціонального державотворчого процесу» (К., 2007, – 56 с.) «Етнічні, національні та державотворчі процеси на Закарпатській Україні й участь у них інтегральних українських націоналістів (1938–1939 рр.)» (К., 2008. – 56 с.); «Український етнос у просторі й часі: українознавчі дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні».– К., НДІУ. – 2009. – 522 с. та брошури «Державотворча діяльність Олени Теліги в українознавчому вимірі (до 65-річчя її героїчної смерті)» (К., 2007. – 40 с), і понад 400 наукових статей. Він також є керівником авторського колективу наукового термінологічно-понятійного словника-довідника з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства «Україна – Етнос» (К., 2006. – 224 с.) і збірника наукових праць з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства «Україна – Етнос» (К., 2006. – 240 с.) та укладачем, разом із Чирковим О.А. наукових бібліографічних довідників з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства «Україна – Етнос» (К., 2005. – 202 с), «Український етнос у просторі і часі (2005–2008)» (К., 2008. – 406 с.).

В 2004–2006 рр. Фігурний Ю. С. керував виконанням державної бюджетної теми «Дослідження етнічної історії українського народу та науково-методичне забезпечення вивчення її в середній та вищій школі». Під його керівництвом ця науково-дослідна робота була успішно виконана.

В 2007-2009 рр. Фігурний Ю.С. і відділ української етнології успішно працював під керівництвом Кононенка П.П. над виконанням держбюджетної теми «Український етнос у світовому часопросторі».

У 2010-2012 рр. Фігурний Ю.С. і відділ української етнології під керівництвом Кононенка П.П. працює над виконанням держбюджетної теми «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі».

Коло наукових інтересів – прадавні елементи традиційної козацької культури, українське військове мистецтво, етнічні, державотворчі та націєтворчі процеси в Україні. Брав участь у багатьох наукових експедиціях (археологічних і етнографічних).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ ННДІУ

Відділ існує з моменту створення Інституту українознавства, проте на перших порах він знаходився у складі відділення фольклору, етнології та національної культури. З часом, коли Інститут українознавства міцно став на ноги, розпочалася його активна розбудова і, як наслідок, з цього відділення постали три окремі самобутні відділи – етнології, національної культури й фольклористики. Першим завідувачем відділу був Сергій Петрович Сегеда (1992 – 1993 рр.), другим – Володимир Данилович Баран (1994 – 2003 рр.), зараз відділ очолює (з 2.01. 2004 р) Юрій Степанович Фігурний. Першими співробітниками відділу були: Залізник Л. Л., Чмихов М. О., Гудим-Левкович О. М. Потім відділ поповнився такими науковцями: Баран В. Д., Воропаєва Т. С., Шанайда С. І., Костенко Х. О., Хоменко О. А., Конча С. В., Терпиловський Р. В., Баран Я. В., Завгородній Ю.Ю., Пасемко І. П., Мартинова В. А., Єщенко М.Ю. та ін.

Основний науковий напрямок роботи відділу – дослідження походження українців та їхньої етнічної історії, обґрунтування і забезпечення вивчення в середній та вищій школі походження українського народу та його етнічної історії.

Розпочинаючи дослідження цієї проблеми, а саме розв'язуючи конкретне завдання щодо вивчення українського етносу як одного із важливих центрів українознавства, співробітники відділу використовували таку сукупність способів і методів теоретико-практичного опанування теми як: по-перше, порівняльно-історичний метод, за якого шляхом порівняння виявляють загальне й особливе у розвитку українського та інших етносів, причини цих подібностей і розбіжностей, базуючись при цьому на уявленні, що історичний розвиток етнонаціональних явищ має загальні закономірності вияву. Треба наголосити, що залежно від конкретних пізнавальних цілей ми використовуємо в основному три види історичних порівнянь: історико-типологічне (вивчення явищ, що в процесі розвитку набули схожих ознак); історико-генетичне (вивчення явищ, що мають єдине генетичне коріння або генетичний зв'язок), історико-дифузійне (вивчення явищ, які набули схожих ознак унаслідок етнокультурних контактів). По-друге, типологічний метод одного з важливих універсальних засобів упорядкування багатющого емпіричного матеріалу, який передбачає виявлення всієї різноманітної сукупності однопорядкових явищ як певної тотальної цілісності, де ключовим і головним поняттям є тип. Водночас тут треба виділити такі особливості типологічного методу як: типологізація інформації, коли упорядкування схожих та історичних ознак явищ здійснюється науковцями в синхронному аспекті; періодизація, коли конструювання моделі однопорядкових ознак робиться в часовому аспекті; класифікація, коли систематизується зібраний фактичний матеріал за визначеними критеріями. По-третє, структурно-функціональний метод як спосіб аналізу етносоціальних

явищ, подібний до цілісної системи, при цьому ми визнаємо, що елементарні структури, наприклад, етногенез українців, який ми досліджуємо, виконую певні функції всередині системи або для структур більш високого порядку, таких, як етногенез людства тощо. По-четверте, комплексно-міждисциплінарний метод, коли для вивчення етносоціальних явищ як цілісних систем, що мають складну структуру, ми залуцаємо матеріали різних наук, наприклад, українознавства, етнології, історії, археології, етнографії, мовознавства, фольклористики, антропології, філософії, філології тощо. По-п'яте, системно-компонентний метод, коли ми виявляємо і досліджуємо існуючі зв'язки між усіма компонентами (складовими) етносоціальних явищ, при цьому останні уявляються цілісними системами, що мають внутрішню структуру з відповідною ієрархією між її частинами. У процесі аналізу можливе також використання математичного апарату варіаційної статистики. Отже, усі вище перераховані методи є науковими способами досягнення поставленої мети, а саме: показати значення українського етносу як одного з важливих центрів українознавства.

За майже 19-ліття свого існування співробітниками відділу була створена науково обґрунтована концепція дослідження цієї проблематики. Згідно з нею об'єктом дослідження відділу української етнології є український етнос, а предметом дослідження – походження українського народу та його етнічна історія. Основне теоретико-методологічне питання, яке стоїть перед науковцями відділу, – з'ясування об'єктивних закономірностей етнічної історії українського народу та науково-методичне забезпечення вивчення її в середній та вищій школі. Завдання дослідження вчених-українознавців полягають у наступному: по-перше – провести фаховий аналіз методології та методів дослідження етнічної історії українського народу; по-друге – науково обґрунтувати і дослідити основні етапи етнічної історії українського народу; по-третє – ліквідувати так звані білі плями в етногенезі українців, встановити об'єктивну картину у раніше сфальсифікованих ділянках етнічної історії українського народу; по-четверте – підготувати навчально-методичні матеріали для вивчення етнічної історії українського народу; по-п'яте – підготувати низку наукових видань з цієї проблематики. Отже, головним результатом науково-дослідної роботи повинна стати українознавча концепція етнічної історії українського народу та науково-методичне забезпечення вивчення її в середній та вищій школі.

Головною метою науково-дослідної роботи відділу є дослідження походження українців та їхньої етнічної історії, обґрунтування і забезпечення вивчення в середній та вищій школі походження українського народу та його етнічної історії.

Суспільна значущість результатів роботи відділу полягає в наступному. Етнічна історія українського народу є міцним підґрунтям і консолідуючим чинником української держави й української нації, вагомим елементом збереження тотожності та самодостатності

українського народу в глобалізаційних процесах Третього тисячоліття XXI ст. Отже, виконання даної науково-дослідної роботи допоможе вченим-українознавцям створити нові типи шкільних програм, методичні рекомендації, підручники й посібники з етнологічних питань українознавства, розрахованих як на стаціонарне, так і на дистанційне навчання в Україні та за її межами. Важливе науково-практичне значення одержаних результатів цієї науково-дослідної роботи полягає у тому, що отримані наукові підсумки і вироблені історико-методологічні підходи можуть бути використані та застосовані у різних сферах буття українського суспільства, зокрема у державному управлінні, в науці, в освіті й вихованні, в культурі. Актуальним завданням є створення в Україні потужної науково-технічної бази даних з етнічної історії українського народу, а саме: укладання профільних бібліографічних довідників, каталогів, картотек, відео-, кіно- та фонотек, комп'ютерних програм тощо.

Відділ має робочі зв'язки з наступними установами: 1. Інститут археології НАНУ; 2. Інститут мистецтвознавства, етнології і фольклористики ім. М. Т. Рильського НАНУ; 3. Інститут сходознавства ім. А. Кримського; 4. Національний університет «Києво-Могилянська Академія» – магістерська програма «Археологія та давня історія України»; 5. КНУ ім. Т. Г. Шевченка а) Центр українознавства, б) Кафедра археології історичного факультету, в) Кафедра краєзнавства і туризму географічного факультету; 6. Інститут досліджень діаспори; 7. Державний комітет статистики України; 8. Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди.

Відділ української етнології спрямовує свої головні зусилля на дослідження та наукове обґрунтування проблем етногенезу (походження) українців та їх етнічної історії, висвітлює засадничі етнонаціональні державотворчі проблеми. Ми переконані, що етнічна історія українського народу є міцним підґрунтям і консолідуючим чинником Української Самостійної Соборної Держави – української нації, вагомим елементом збереження ідентичності і самодостатності українського народу в глобалізаційних процесах Третього тисячоліття. Вивчення етнічної історії українців, враховуючи здобутки і досягнення українознавства, допомагає вченим-українознавцям здійснити вагомий вплив на процес національного державотворення і формування в українському соціумі європейський засад громадянського суспільства. Саме тому відділ упродовж 2004 – 2006 рр. здійснював виконання держбюджетної теми «Дослідження етнічної історії українського народу та науково-методичне забезпечення вивчення її в середній та вищій школі». Окрім теоретико-методологічних проблем вивчення етнічної історії українського народу співробітники відділу активно займаються ними і на практиці. Так, наукові працівники відділу брали участь у комплексних археологічних експедиціях, які досліджують передісторію українського народу. Зокрема Ю. С. Фігурний брав участь у розкопках поселень первісної людини доби каменю на Черкащині, Кіровоградщині

і Чернігівщині. А В. Д. Баран багато років очолював археологічну експедицію по дослідженню давнього Галича, де на основі матеріалів, здобутих експедицією, було реконструйовано та музеїфіковано літописну «Галицьку Могилу».

Найважливіші праці співробітників відділу з етнологічної проблематики (2002-2010):

Баран В.Д., Баран Я.В. Походження українського народу. – К.: Генеза, 2002 – 405 с.

Баран В.Д., Баран Я.В. Історичні витоки українського народу. – К.: Генеза, 2005 – 208 с.

Баран В. Етногенез українського народу (Короткий нарис). – К., 2007. – 148 с.

Баран В. Д. Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К., 2007. – 64 с.

Баран В. Д. Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі. – К., НДІУ, 2008. – 138 с.

Фігурний Ю.С. Український етнос у просторі й часі: українознавчі дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні. – К., НДІУ. – 2009. – 522 с.

Фігурний Ю.С. Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. – К., ННДІУ, 2010. – 158 с.

Україна – Етнос. Науковий бібліографічний довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / Укл. Ю.С.Фігурний, О.А.Чирков. – К., 2005. – 202 с.

Україна – Етнос. Науковий термінологічно-понятійний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / Авт.: Фігурний Ю. С. (керівник авт. кол.), Чирков О. А. (координатор), Баран В. Д.; Баран Я. В., Данилюк-Кульчицька О. П., Лебедева О. В., Мартинова В. А., Терпиловський Р. В., Шостак М. В., Ятченко В. Ф. – К., 2006. – 224 с.

Україна – Етнос: Збірник наукових праць з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / Авт.: Фігурний Ю. С. (керівник авт. кол.), Баран В. Д.; Данилюк-Кульчицька О. П., Лебедева О. В., Чирков О. А., Шостак М. В., Ятченко В. Ф. – К., 2006. – 240 с.

Український етнос у просторі й часі. Науковий бібліографічний довідник (2005–2008) / Укладачі: Чирков О. А., Фігурний Ю. С. – К., 2008. – 406 с.

Співробітниками відділу української етнології є такі науковці:

Фігурний Юрій Степанович – керівник відділу. Закінчив КНУ ім. Т. Г. Шевченка, історичний факультет, де отримав спеціальність: історик-археолог, викладач історії. Має вчений ступінь – кандидат історичних наук зі спеціальності українознавство. В інституті працює з 1997 р. Відділ очолює з 2004 р. Коло науковий інтересів – архаїчні елементи

традиційної козацької культури, українське військове мистецтво, етнопонаціональні державотворчі процеси в Україні. Брав участь у багатьох наукових експедиціях (археологічних і етнографічних).

Баран Володимир Данилович – закінчив Львівський державний педагогічний інститут, історичний факультет, де отримав спеціальність історик-археолог. Доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України. З 1994 по 2003 рр. очолював відділ етнології, зараз працює у ньому на посаді провідного наукового співробітника. Баран В. Д. є відомим фахівцем у галузі слов'янської археології, він активно розробляє концепцію етногенезу слов'ян-українців і висвітлює важливі питання давньої історії України.

Крисаченко Валентин Семенович – закінчив Чернівецький державний університет, біологічний факультет (1976), де отримав спеціальність біолог, викладач біології та хімії. Доктор філософських наук, професор. З 1993 по 2000 рр. очолював за сумісництвом відділ психології та методології творчості Інституту українознавства КДУ імені Т.Г. Шевченка. З 2006 р. завідувач відділу геополітики та геостратегії. З червня 2010 року працює у відділі на посаді провідного наукового співробітника. Крисаченко В.С. спеціалізується на вивченні геополітичного образу України

Ятченко Володимир Феодосійович – закінчив КДУ ім. Т.Г.Шевченка, філософський факультет, де отримав спеціальність: філософ, викладач суспільних дисциплін. Доктор філософських наук, професор. З липня 2005 р. працює у відділі на посаді провідного наукового співробітника. З 1.09.2010 р. працівник сектору геополітичних досліджень, який підпорядковується відділу української етнології. Ятченко В. Ф. спеціалізується в галузі етнопонаціональної української ментальності.

Калакура Олег Ярославович – закінчив КДУ імені Т.Г. Шевченка, історичний факультет. Доктор політичних наук. З 1 вересня 2009 року працює у відділі на посаді старшого наукового співробітника. З 1.09.2010 р. працівник сектору геополітичних досліджень, який підпорядковується відділу української етнології. Калакура О.Я. спеціалізується в галузі етнополітологічних українознавчих досліджень.

Наливайко Степан Іванович – закінчив індійське відділення факультету східних мов у Ташкентському державному університеті (1967), навчався в Лакхнауському університеті (Індія, штат Уттар-Прадеш). Сходознавець-індолог, перекладач з хінді, англійської та член Спілки письменників України. З 1992 р. співробітник Інституту українознавства КДУ імені Т.Г. Шевченка. З 1.07.2010 р. працює у відділі на посаді старшого наукового співробітника. Коло наукових інтересів – українська індоарика.

Чирков Олег Адольфович – науковий співробітник, закінчив КДУ ім. Т.Г.Шевченка, географічний факультет. Об'єкт досліджень – український етнос. З вересня 1993 працює в НДІУ. Спеціалізується в галузі етнічної географії, етнічної демографії, етнічної соціології та

етнічної історії України. Більшість публікацій присвячена розвитку етнічної структури населення України від кінця ХІХ ст. до сьогодні та її прогнозуванню.

Шостак Маргарита Василівна – науковий співробітник відділу. Закінчила Вінницький Державний педагогічний університет ім. М.Коцюбинського, історичний факультет. Навчалася в аспірантурі НДІУ у 2005-2008 рр. (денна форма), де підготувала дисертаційне дослідження «Утворення Києво-руської держави в українознавчих дослідженнях (ХХ– початок ХХІ століття)». Шостак М.В. спеціалізується на проблемах історіографії Києво-Руської держави.

Наливайко Сергій Степанович – закінчив історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка (1999), де отримав спеціальність: історик, викладач історії. З 2000 р. співробітник відділу порівняльних досліджень НДІУ. З 1.07.2010 р. працює у відділі на посаді наукового співробітника. У вересні 2010 р. у відділі пройшов передзахист кандидатської дисертації на тему «Хозарська проблема у переісторії та ранній історії Русі: українознавчий контекст». Основні наукові зацікавлення – українознавство, сходознавство, етнічна історія, методологія історичних досліджень, методика викладання українознавства в середній і вищій школах.

Шакурова Ольга Владиславівна – молодший науковий співробітник відділу. Закінчила Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, історичний факультет. Навчалася в аспірантурі НДІУ у 2005-2009 рр. (заочна форма). Спеціалізується на проблемах етногенезу українців в українознавчих дослідженнях початку ХІХ – початку ХХІ століття.

Данилюк-Кульчицька Оксана Павлівна – молодший науковий співробітник відділу, освіта – вища, закінчила з відзнакою Вінницький державний педагогічний університет ім. Коцюбинського (Педагогіка й методика середньої освіти. Історія). Навчалася в аспірантурі НДІУ у 2004-2008 рр. (заочна форма). Спеціалізується на проблемах української діаспори в Словаччині. Володіє 5 мовами (українською, російською, англійською, словацькою, чеською). – Зараз у декретній відпустці по догляду за дитиною.

Кухар Вікторія Віталіївна – старший лаборант відділу. Закінчила Інститут української філології НПУ імені М.П. Драгоманова, де отримала спеціальність вчителя української мови та літератури, історії, зарубіжної літератури. Працює у відділі з листопада 2008 року.

Мосійчук Ярослава Григорівна – старший лаборант відділу. Закінчила Ірпінський економічний коледж. Зараз у декретній відпустці по догляду за дитиною.

Наукове видання

Фігурний Юрій Степанович

Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі

Монографія

Літературний редактор
Комп'ютерна верстка
Комп'ютерний набір
Технічне забезпечення

Кухар В. В.
Лебедева О.В.
Кухар В.В.,
Мельниченко О. А., Фігурний Ю. С.

Підписано до друку 28. 12. 2010 р. Формат 60x84/16
Папір офісний. Друк оперативний. Гарнітура Аріал.
Умовн. друк. Арк. 7, 89.
Наклад 100 прим. Зам. № 444.